

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет психології та соціології
Кафедра педагогічної та вікової психології

Ярослав Гошовський

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ:

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Луцьк 2020

УДК 159.922.6(072)

Г75

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 1 від 23.09.2020р.)

Ярослав Гошовський. «Вікова психологія »: методичні рекомендації до практичних занять. –Луцьк, 2020.- 122с.

Рецензенти:

Ковальчук З.Я. - доктор психологічних наук, професор кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ;

Лазорко О.В. - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної і соціальної психології та соціології

«Вікова психологія»: методичні рекомендації до практичних занять містять основні теоретичні завдання з курсу, словникову роботу, питання для самоперевірки та тестові і практичні завдання, які потребують глибокого осмислення і аналізу окреслених проблем.

Дані методичні рекомендації призначені для студентів спеціальності «Психологія», «Практична психологія» денної та заочної форм навчання, можуть бути корисними для психологів, яких цікавлять проблеми розвитку особистості на всіх онтогенетичних щаблях.

© Гошовський Я.О., 2020

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Метою методичних рекомендацій до практичних занять з курсу «Вікова психологія» є ознайомлення студентів з віковою мінливістю психіки людини упродовж онтогенезу (філо-, історіо-, соціогенезу), що допоможе їм глибше зрозуміти принципи, механізми, закономірності й особливості формування, екзистенції та розвитку людської особистості як біосоціального феномена.

Основні завдання полягають у тому, щоб студенти засвоїли такі базові поняття вікової психології, як вікова мінливість, онто- й філогенез, соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, психічні новоутворення вікового періоду, сензитивні періоди, нормативні вікові кризи, зони актуального й перспективного розвитку, а також основними віковими особливостями людини (психофізичними, когнітивними, сенсорно-перцептивними, емоційно-вольовими, конотативними та ін.) на кожному етапі її онтогенетичного становлення.

Методичні рекомендації містять завдання практичних робіт для студентів з дисципліни «Вікова психологія» відповідно навчальної програми. Організація роботи студентів, передбачає ведення словника психологічних термінів з кожної теми, підготовку відповідей на контрольні запитання та завдання, анотації наукових джерел, а також розв'язання проблемних ситуацій та творчих завдань.

Питання для самоконтролю передбачають активізацію у студентів знань з попередніх тем курсу, уміння відстежувати закономірності та фактори, які характеризують та зумовлюють вікову динаміку розвитку психіки, формування вміння обґрунтовувати з психологічних позицій методи виховання та навчання людей різного віку. Творчі завдання та задачі передбачають розвиток вміння застосовувати здобуті теоретичні знання для аналізу теоретичних і прикладних проблем вікової психології.

Практичне заняття №1

Тема 1. Вікова психологія як практична галузь знань

1. Побудуйте схему взаємозв'язку вікової психології з іншими галузями психології.
2. Специфіка об'єкту вікової психології.
3. Чим відрізняється предмет вікової психології від предмету психології розвитку, порівняльної психології, педагогічної психології?
4. Поняття про вік; його різновиди.
5. Структура віку. Поняття про центральне та часткове психологічне новоутворення, центральну та бічну лінію розвитку.
6. Динаміка віку. Поняття про соціальну ситуацію розвитку. Революційні, еволюційні та ситуативні зміни психіки.
7. Основні теоретичні проблеми та практичні завдання вікової психології.
8. Практичне значення вікової психології.

Словникова робота: вікова психологія, предмет вікової психології, вік, теорія рекапітуляції, теорія конвергенції двох факторів, культурно-історична теорія походження вищих психічних функцій Л. С. Виготського, принцип об'єктивності, принцип детермінізму, принцип єдності психіки та діяльності, принцип розвитку, принцип системності, порівняльний метод, лонгітюдний метод.

Питання для самоконтролю

1. Що є предметом вивчення вікової психології? Які основні групи соціально-психологічних явищ вона вивчає?
2. Які основні завдання стоять перед сучасною віковою психологією?
3. Які основні принципи наукового вивчення вікового розвитку дитини?
4. Що зумовлює розвиток і перспективи вікової психології?
5. Які основні розділи вікової психології?
6. Які Ви знаєте перші форми психологічних теорій вікового розвитку?
7. Що таке метод наукового дослідження у віковій психології?
8. Чи завжди використання методів дослідження у віковій психології повинно ґрунтуватися на визначених принципах?
9. Чи можна за допомогою методу тесту досліджувати психологічні закономірності вікового розвитку дитини?
10. Сформулюйте основні вимоги до проведення методу бесіди та анкетування, яких необхідно дотримуватися дослідникові, щоб забезпечити об'єктивність і надійність результатів дослідження?
11. Назвіть ознаки наукового психологічного дослідження у віковій психології?
12. Які основні методологічні проблеми доводиться розв'язувати дослідникові у сфері вікової психології?
13. Які підсистеми проблем сформульовані у сучасній віковій психології?
14. Чи може сучасна вікова психологія дати всебічну і глибоку відповідь на запити педагогічної практики?

15. Які основні напрями прикладних досліджень у віковій психології?
16. Які основні пункти програми психологічного дослідження у віковій психології?
17. Охарактеризуйте основні класичні теорії психічного розвитку дитини.
18. Які методи дослідження використовуються при вивченні вікового розвитку дитини?

Тестові завдання

1. Об'єктом вікової психології є вивчення:
 1. Вікових особливостей становлення Я-концепції людини
 2. Походження та становлення психічних функцій людини
 3. Вікової мінливості психічних явищ людини
 4. Психічних особливостей та закономірностей конкретного вікового періоду людини
 5. Хронології онтогенезу
2. Вікова психологія зародилась у:
 1. Античні часи
 2. XVII ст.
 3. XVIII ст.
 4. XIX ст.
 5. XX ст.
3. Біогенетичний закон стверджує, що:
 1. Онтогенез є скороченим повтором філогенезу
 2. Філогенез є скороченим повтором онтогенезу
 3. Онтогенез є історичним повтором філогенезу
 4. Філогенез є історичним повтором онтогенезу
 5. Онтогенез і філогенез є взаємопов'язані
4. Метод поздовжніх зрізів полягає у:
 1. Зіставленні психічних явищ в одних й тих самих групах досліджуваних на різних стадіях їхнього індивідуального розвитку протягом тривалого часу
 2. Зіставленні психічних явищ в досліджуваних, які належать до декількох вікових груп
 3. Зіставленні психічних явищ в одних й тих самих групах досліджуваних на одних і тих самих стадіях їхнього індивідуального розвитку протягом тривалого часу
 4. Зіставленні психічних явищ в різних групах досліджуваних на різних стадіях їхнього індивідуального розвитку протягом тривалого часу
 5. Зіставленні психічних явищ, отриманих в один й той самий проміжок часу в різних групах досліджуваних
5. Онтогенез – це:
 1. Зародження нових родів та видів організмів
 2. Виникнення та історичного розвитку різних родів та видів організмів
 3. Безповоротних змін в живому організмі

4. Індивідуального розвитку організму з моменту зародження до смерті
5. Удосконалення внутрішніх можливостей організму
6. Конфлікт між працелюбством і почуттям власної неповноцінності виникає на наступній стадії психосоціального розвитку (за Е. Еріксоном):
Локомоторно-генітальна
 1. Латентна
 2. Підлітково-юнацька
 3. Молодості
 4. Дорослості

Творчі завдання та проблемні ситуації:

1. Наприкінці навчального року вихователька збирала малюнки дітей за рік і на батьківських зборах доповіла, як діти зросли за цей час, які навички малювання набули, як розвинули уяву, спостережливість. Особливу увагу вона звернула на малюнки дітей за задумом. Вкажіть, який метод вивчення вікових особливостей дитячої психіки використала вихователька.

2. Щоб з'ясувати, як дошкільнята вміють порівнювати предмети, дослідник запропонував педагогу старшої групи провести дидактичну гру "Що спільне і що різне у них?". Вихователька показує дітям картинки, на яких зображено різні меблі, овочі, посуд, фрукти. Потім пропонує кожній дитині порівняти вказані предмети, визначити спільне і відмінності. Яким методом вивчались особливості дитячого мислення?

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Проблема возраста // Собр. соч. в 6 т. – Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – С. 256–260.
2. Головаха Е. И., Кроник А. А. Психологическое время личности. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 31, 34–36, 41–42, 45, 163–186.
3. Кудрявцев В. Т. Историзм в психологии развития: от принципа к проблеме // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 1. – С. 5–18.

Практичне заняття №2

Тема 2. Історія становлення вікової психології

1. Історичні витоки вікової психології. Античний період: погляди на природу психіки Геракліта, Платона, Арістотеля. Ідеї вікової мінливості психіки у працях чеських (Я. А. Коменський), французьких (Ж.-Ж. Руссо, К. А. Гельвецій), англійських (Дж. Локк), російських (В. М. Татіщев, О. М. Радищев), німецьких (Тідеман) українських вчених XVII – XVIII ст.
2. Спостереження-щоденники за психічним розвитком дитини та їх роль у становленні вікової психології (Т. Деман, В. Преер)
3. Роль дитячої психології (педології) у становленні вікової психології як науки. Педологія та її вплив на формування вікової психології.

4. Найвидатніші зарубіжні вчені другої половини ХХ – початку ХХІ ст., які займались (-ються) проблемами вікової психології (В. Штерн, Е. Еріксон, К. Гроса, Ш. Бюлер, З. Фройд, А. Біне, Ж. Піаже і ін.)
5. Найвидатніші вітчизняні вчені другої половини ХХ – початку ХХІ ст., які займались (-ються) проблемами вікової психології (П. Блонського Л. Виготського, Б. Ананьєва, О. Запорожця, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, Г. Люблінської, Л. Обухової)
6. Біогенетичні та соціогенетичні теорії.

Словникова робота: онтогенез, філогенез, розвиток, формування, дозрівання, становлення, психічний розвиток, біологічні фактори психічного розвитку, соціальні фактори психічного розвитку, рушійні сили психічного розвитку, нерівномірність психічного розвитку, циклічність психічного розвитку, сензитивні періоди розвитку, соціальна ситуація розвитку, психічні новоутворення, провідна діяльність.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Чому теорія рекапітуляції належить до біологізаторського напрямку у віковій психології?
2. У чому виявляється однобічність біологізаторського та соціологізаторського підходів у віковій психології, а також теорії конвергенції двох факторів В. Штерна?
3. У чому виявляється психічний розвиток дитини?
4. Як співвідносяться поняття “розвиток”, “формування”, “становлення”, “дозрівання”?
5. Чому внутрішні суперечності є рушійною силою психічного розвитку?
Обґрунтувати відповідь.
6. Роль спадковості у психічному розвитку. Навести відповідні приклади.
7. Що таке соціальне середовище та яка його роль у формуванні психіки людини?
8. Роль діяльності у психічному розвитку дитини. Яка діяльність називається провідною?
9. Що таке “зона найближчого розвитку”? Яку роль відіграє навчання у її розширенні?
10. У чому виявляється нерівномірність психічного розвитку? Навести приклади.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Поясніть твердження видатних вітчизняних психологів:
“Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись” (С. Л. Рубінштейн).
“Педагогіка повинна орієнтуватись не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку” (Л. С. Виготський).

2. Який віковий період пройшла дитина, якщо наприкінці нього у неї з'явилися такі психічні новоутворення, як довільність психічних функцій, самоконтроль, внутрішній план дій?

Складіть анотацію до статті Л. І. Божович "Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе"

Опрацювання практичних ситуацій.

Варіант 1

Батьки Аркадія мають вищу освіту і займають дуже престижні посади. Аркадій – первісток, з яким у них були пов'язані дуже великі надії. Вже у молодших класах музичної школи він вирізнявся серед маленьких скрипалів „дорослим звуком”. Рано почав писати музичні мініатюри. Йому все більше подобалось здивування, яке він читав в очах оточуючих.

Батьки часто хвилювались з приводу здоров'я хлопчика. У дошкільному віці він мав струс головного мозку (впав з даху під час літніх канікул). З того часу його оберігали від будь-якої небезпеки. Його життя нагадувало акваріум, а сам Аркадій – дорогоцінну рибку, яка викликала захоплення і заздрощі.

Після 8-го класу Аркадій поступив до музичного училища. Тут все було по іншому. Найбільш незвичним було те, що ніхто не вважав його винятковою дитиною. Його примушували робити те, що йому зовсім не подобалось. Викладач музики не сприймав серйозно його суджень й інтерпретації музичних творів.

Напередодні екзамену стосунки між Аркадієм та викладачем музики переросли у конфлікт. Хлопцеві пред'явили ультиматум: або він візьме до уваги всі зауваження викладача, або його не допустять до іспиту. Вдома Аркадій заявив, що більше не буде терпіти „цю бездарність” і що його ноги більше не буде у музичному училищі.

Мати зрозуміла, що без училища розвіється її мрія про консерваторію і велике музичне майбутнє сина. Її спроба вплинути на педагогів не призвела до успіху. Тоді вона переключилась на сина. Однак син звинуватив її у лицемірстві і марнославстві. Він ганьбив всіх і усе.

Батько не витримав і уперше в житті побив свого 15-річного сина. Аркадій з палаючими від ненависті очима прокляв батьків і закрився у своїй кімнаті. Коли його викрики з-за дверей припинились, батьки налякались і висадили двері. Хлопець поспішно складав щось у рюкзак, ігноруючи їхні запитання. Візит до психіатра показав, що хлопець не має ознак психозу.

ЗАПИТАННЯ:

1. Враховуючи вікові особливості, поясніть суть проблемної ситуації.
2. Хто з діючих осіб потребує психологічної допомоги? Які психологічні проблеми вони мають?
3. Які порушення особистісної сфери має підліток і у чому їхні причини?
4. Яку допомогу у даній ситуації може надати психолог?

Варіант 2

З розповіді мами дошкільниці Тані, 4 років:

„Приблизно з одного року в Тані з'явився дуже сильно виражений негативізм, який зберігся дотепер. Головне – зробити так, як вона сказала, не підкоритися чужій думці, зробити навпаки. Таня – дуже збудлива дитина. Незначні події викликають у неї бурхливу реакцію, істерики. Їй характерна озлобленість, агресивність по відношенню до тих, хто якимось чином зазіхає на її власність (іграшки та маму). Дуже ревнива. Свого брата ненавидить, хоча якійсь час може з ним побавитись. Він дратує Таню своїм існуванням. Хамство і агресія стосовно дорослих вдома – це норма поведінки. Іноді це траплялось і в садочку.

Інтелектуально і за силою почуттів випереджає свій вік. З ровесниками їй не цікаво. Дружить зі старшими дітьми.”

ЗАПИТАННЯ:

1. Враховуючи вікові особливості, поясніть суть проблемної ситуації.
2. Який загальний емоційний фон матері?
3. Чим спричинена така поведінка Тані?
4. Дайте психологічний аналіз портрета дитини.

Тестові завдання

1. Поділ душі на три конфліктуючі складові (душа, що жадає, розумна душа, пристрасний дух) запропонував:
 1. Геракліт
 2. Демокріт
 3. Арістотель
 4. Платон
 5. Сократ
2. Кому належать перші спроби використання щоденників спостережень у своїй роботі
 1. Віктор Преєр
 2. Костянтин Ушинський
 3. Альфред Тідеман
 4. Ян-Амос Коменський
 5. Стенлі Холл
3. Засновник педології
 1. Альфред Тідеман
 2. Фрідріх Фребель
 3. Віктор Преєр
 4. Стенлі Холл
 5. Жан-Жак Руссо
4. Вітчизняні психологи на протигагу зарубіжним основний акцент ставлять на період життя
 1. 0-6
 2. 0-18
 3. 18-25
 4. На зрілу особистість
 5. Хто з нижче наведених вчених виділив 8 стадій психосоціального розвитку включаючи період зрілості

1. З. Фройд
2. Д. Ельконін
3. Е. Еріксон
4. Ж. Піаже
5. Б. Ананьєв

ЛІТЕРАТУРА

1. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989. – С. 476–485.
2. Ярошевский М. Г. История психологии. – М.: Мысль, 1985. – С. 274–283.

Практичне заняття №3

Тема 3. Особливості психологічного обстеження осіб різного віку
 Діагностика розвитку та її завдання. Поняття про клінічну та симптоматичну діагностику у віковій психології (за Л.С.Виготським).

1. Порівняйте організаційні методи вікової психології за їхньою ефективністю (лонгітюдний, близнюковий, комплексний методи і метод поперечних зрізів)
2. Труднощі у проведенні психологічного обстеження осіб різного віку та шляхи їхнього подолання.
3. Застосування експерименту у віковій психології. Характеристика експериментальної процедури “Незнайома ситуація” (М. Ейнсворт) та “Три гори” (Ж. Піаже).
4. Експериментальне дослідження агресивної поведінки дітей (Д. Хікс) Прийоми експериментального дослідження новонароджених і немовлят: оцінка реагування, метод переваг (Роберт Франц), метод габітуації/дегабітуації, метод “візуального обриву” (Уолк, Гібсон)
5. Специфіка опитування дітей, підлітків, юнацтва, дорослих та людей похилого віку.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які існували уявлення про розвиток психіки людини?
2. Розкрийте погляди на душу та її розвиток у вченнях Геракліта, Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля.
3. Розкрийте погляди стоїків на природу психіки та її розвиток.
4. Схарактеризуйте погляди епікурейців на природу психіки та її розвиток.
5. Розкрийте основні ідеї вікової психології у період Середньовіччя
6. Розкрийте основні ідеї вікової психології в епоху Відродження.
7. Охарактеризуйте як відбувалося становлення наукової думки з вікової психології Нового часу.
8. Розкрийте ідеї психологічного розвитку епохи Просвітництва.
9. Охарактеризуйте першу розгорнуту періодизацію розвитку Руссо.
10. Як відбувалось становлення вікової психології у другій половині XIX ст.?

11. Охарактеризуйте виникнення і розвиток вікової психології в Україні.
12. Охарактеризуйте методологічні підвалини вікової психології Г.Костюка.
13. Охарактеризуйте розвиток вікової психології на сучасному етапі.
14. Які проблеми вікового розвитку знайшли своє розв'язання у наш час?

Практичні ситуації

Ситуація №1

Юра (6 років, 2 місяця) прийшов з мамою записуватись до школи. Перше ж завдання, де треба було намалювати фігуру чоловіка і скопіювати речення і групу крапок, він виконував дуже неохоче, приговорюючи, що він не любить малювати. Виконуючи завдання „Візерунок”, де треба продовжити за заданим зразком орнамент, він сказав, що вже стомився і не хоче далі малювати. Однак тут же ж підбігав до дошки, брав крейдо і починав малювати кораблі. Від виконання наступних завдань намагався ухилитись, посилаючись на біль у животі. Але його мати казала, що він завжди так говорить, коли не хоче щось робити.

Хлопчик практично не справився з жодним завданням. Усі вони викликали в нього негативні емоції. Обстеження показало, що Юра абсолютно не готовий до школи: ані у мотиваційному, ані у вольовому, ані у інтелектуальному, ані мовленнєвому відношенні. Психолог запропонувала почекати зі школою ще один рік, щоб Юра подорослішав. Найближчий рік слід присвятити розвитку дитини. Жінка відповіла, що вона розуміє, що її син дуже непосидючий і неухажливий, що він занедбаний, так як ним ніхто ніколи не займався ні в сім'ї, ні у дитячому садку. І саме тому вона хоче, щоб він пішов до школи з 6 років.

ЗАПИТАННЯ:

1. Враховуючи вікові особливості, поясніть суть проблемної ситуації.
2. Яка головна причина неготовності Юри до школи?
3. Які психологічні труднощі очікують дитину у 1 класі?
4. Яка Ваша точка зору на це питання?
5. Що про дану проблему написано у психологічній літературі?

Ситуація №2

У консультацію звернулась мати 6-річного хлопчика за порадою: чи давати сина до школи за обставин, що склались. Минулого року хлопчик впав з велосипеда і сильно вдарився лівою скронею (над лівим оком він мав великий шрам). Після цієї події він майже не розмовляв. Мати водила його до цілителів і екстрасенсів, віддала до садочка з логопедичним нахилом. За один рік мовленнєва функція відновила, однак хлопець почав заїкатися. Саме це і турбує матір. Видно, що їй не по собі через погану вимову хлопця. Вона має холеричний темперамент і під час бесіди постійно перебиває сина, мотивуючи це тим, що логопед не радив йому багато говорити.

Заїкання хлопця дуже помітне, деякі звуки він вимовляє з помітним напруженням, однак на свій недолік зовсім не звертає уваги. Любить бігати, говорити про те, що почув або побачив. Пробоє розказувати навіть анекдоти.

ЗАПИТАННЯ:

1. Враховуючи вікові особливості, поясніть суть проблемної ситуації.
2. Які додаткові дані необхідні для проведення консультації?
3. Що можна запропонувати за даних обставин?
4. Дайте психологічний портрет мами хлопчика.
5. Що про дану проблему написано у психологічній літературі?

Тестові завдання

1. Констатація певних особливостей розвитку, на основі яких будуються практичні висновки це (за Л. С. Виготським)
 1. Типологічний діагноз
 2. Етіологічний діагноз
 3. Симтоматичний діагноз
 4. Клінічний діагноз
2. Організаційний метод, який має на меті тривале вивчення одних і тих же досліджуваних з метою виявлення глибинних закономірностей психічного розвитку та формування особистості людини.
 1. Порівняльний метод
 2. Лонгітюдний метод
 3. Комплексний метод
 4. Близнюковий метод
6. Якому типу дітей (за Ейнсвортом) властиво у незнайомих обставинах бути тривожними і спостерігається прагнення перебувати біля матері, бурхливо реагувати на розлуку з нею
 1. Надійний тип
 2. Ненадійний тип
 3. Амбівалентний тип
 4. Деструктивний тип
7. Що досліджується за допомогою експериментальної процедури «Три гори»
 1. Самооцінка
 2. Тривожність
 3. Егоцентризм
 4. Агресивність
8. Терміном габітуація позначається:
 1. Звикання до постійно діючого подразника
 2. Звикання до постійно діючої величини звуку
 3. Звикання до постійно діючого зорового подразника
 4. Усі відповіді правильні
5. Констатація певних особливостей розвитку, на основі яких будуються практичні висновки це (за Л. С. Виготським)
 1. Типологічний діагноз
 2. Етіологічний діагноз
 3. Симтоматичний діагноз

4.Клінічний діагноз

6. Організаційний метод, який має на меті тривале вивчення одних і тих же досліджуваних з метою виявлення глибинних закономірностей психічного розвитку та формування особистості людини.

1.Порівняльний метод

2.Лонгітюдний метод

3.Комплексний метод

4.Близнюковий метод

7. Якому типу дітей (за Ейнсвортом) властиво у незнайомих обставинах бути тривожними і спостерігається прагнення перебувати біля матері, бурхливо реагувати на розлуку з нею

1. Надійний тип

2. Ненадійний тип

3. Амбівалентний тип

4. Деструктивний тип

ЛІТЕРАТУРА

1. Басов М. Я. Методика психологического наблюдения над детьми // Избранные психологические произведения. – М.: Педагогика, 1975.
2. Максименко С. Д. Проблема метода в возрастной и педагогической психологии // Вопросы психологии. – 1989. – № 4.
3. Менчинская Н. А. Развитие психики ребенка: Дневник матери // Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. Ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М.: Академия, 2001. – С.138–149.
4. Станчинская Э. И. Дневник матери. История развития современного ребенка от рождения до семи лет // Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М.: Академия, 2001. – С. 116–128.

Практичне заняття №4

Тема 4. Онтогенез психіки людини: основні поняття

1. Ключові питання онтогенезу психіки людини. Чинники психічного розвитку.
2. У чому полягають сильні та слабкі сторони теорій онтогенезу психіки людини, а саме:
 - ✓ біологічні теорії: рекапітуляції (Е. Геккель, С. Холл), дозрівання (А. Гезелл), етологічна (К. Лоренц, К. Фріш);
 - ✓ біхевіоральні теорії: оперантного научіння (Б. Скіннер), соціального научіння (Дж. Роттер), соціально-когнітивна (А. Бандура);
 - ✓ когнітивні теорії: генетичної епістемології (Ж. Піаже), інформаційного підходу (Дж. Брунер), культурно-історичного розвитку психіки (Л. Виготський, Д. Ельконін);
 - ✓ психоаналітичні теорії: психосексуальна (З. Фройд), психосоціальна (Е. Еріксон);
 - ✓ гуманістична теорія (А. Маслоу, К. Роджерс);

- ✓ екологічна теорія (У. Бронфенбреннер).
 3. Показники психічного розвитку людини.
 4. Головні тенденції та закономірності онтогенезу психіки людини.
 5. Сенситивні періоди розвитку психіки людини.
 6. Поняття про вікові кризи. Розуміння критичних періодів розвитку у вітчизняній та зарубіжній психології.

Словникова робота: онтогенез, філогенез, розвиток, формування, дозрівання, становлення, психічний розвиток, біологічні фактори психічного розвитку, соціальні фактори психічного розвитку, рушійні сили психічного розвитку, нерівномірність психічного розвитку, циклічність психічного розвитку, сензитивні періоди розвитку, соціальна ситуація розвитку, психічні новоутворення, провідна діяльність.

Творчі завдання та проблемні ситуації:

1. Поясніть твердження видатних вітчизняних психологів: "Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись" (С. Л. Рубінштейн).

"Педагогіка повинна орієнтуватись не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку" (Л. С. Виготський).

2. Який віковий період пройшла дитина, якщо наприкінці нього у неї з'явилися такі психічні новоутворення, як довільність психічних функцій, самоконтроль, внутрішній план дій?

3. Складіть анотацію до статті Л. І. Божович "Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе"

Опрацювання практичних ситуацій

Ситуація №1

Батько 15-річного хлопця скаржиться на боязкість і сором'язливість свого сина. Ці якості хлопець мав з раннього дитинства. Батько давно намагався боротись з ними. Він примушував хлопця долати свій страх: кидав його у воду у глибині, щоб навчити плавати, посилав одного увечері до лісу. Хлопець боявся, плакав, однак батько наполягав на своєму, виховуючи у ньому „чоловіка”. Незважаючи на все це, хлопець залишався нерішучим і боягузливим. Він так і не навчився долати свої страхи. Більше того, з роками вони посилювались.

ЗАПИТАННЯ:

1. Враховуючи вікові особливості, поясніть суть проблемної ситуації.
2. До яких наслідків може призвести такий стереотип виховання?
3. На що у першу чергу має бути спрямована консультативна допомога?
4. Який із способів подолання дитячих страхів доцільно запропонувати у даному випадку?
5. Що про дану проблему написано у психологічній літературі?

Ситуація №2

Після лекції про проблеми психології особистості вчителька хімії, яка недавно перейшла з підприємства на роботу в школу, прислала психологу записку такого змісту: „Порадьте, як позбутися почуття неадекватності, гострого відчуття незадоволення собою. Я відчуваю всюди свою

невідповідність. Мені здається, що мій чоловік міг би вибрати собі жінки, кращу за мене; що не вмюю як слід вбиратися; що виглядаю, як „мокра курка”; весь час хочу десь захватись; за урок, який веду, більше двійки собі не поставлю тощо. Розумом розумію, що я така, як і всі, однак відчуття неадекватності, незадоволення собою весь час мене переслідує. Я не можу цього подолати. Я не лише хочу позбутись таких відчуттів, але й зрозуміти, звідки вони взялись.

ЗАПИТАННЯ:

1. Враховуючи вікові особливості, поясніть суть проблемної ситуації.
2. Які гіпотези стосовно інтерпретації проблем вчительки хімії можна сформулювати після ознайомлення з письмовим запитом?
3. Яку додаткову інформацію бажано отримати до початку очного консультування?
4. На яку сферу психіки слід звернути увагу насамперед при першій бесіді?
5. Що про дану проблему написано у психологічній літературі?

Ситуація №3

У службу знайомств звернувся Ігор (20 років). Він хотів познайомитись з доброю дівчиною. Мова йшла про це, однак за основним запитом можна було вгадати щось інше. Відчувалось, що хлопець був у кризовому стані і за рахунок зовнішніх змін намагався досягти внутрішньої рівноваги.

Ігор – єдиний син у сім'ї. Незважаючи на добрі здібності, після школи далі ніде не поступав. Служив в армії. Повернувся на завод. Однак робота ентузіазму не викликала, хоча забезпечувала достатній заробіток. Вдома почував себе дискомфортно. Дратували скандали і п'янки батьків, їхня бездуховність і вузькість життєвих інтересів. Проте це був рідний дім і йти було нікуди. Надійних друзів серед чоловіків не було, з жінками також стосунки не зав'язувались. Його „симпатія” збиралась одружуватись з іншим. Складалось враження, що після служби в армії Ігор опинився у тупіку.

ЗАПИТАННЯ:

1. Враховуючи вікові особливості, поясніть суть проблемної ситуації.
2. Дайте психологічну характеристику стану хлопця.
3. Зазначте декілька напрямків роботи з клієнтом.
4. Які б теми психологічного буття Ви б обговорювали під час бесіди з хлопцем?
5. Що про дану проблему написано у психологічній літературі?

Тестові завдання:

1. Провідна діяльність має місце у такому віковому періоді:
 - 1.0-3
 - 2.0-7
 - 3.0-17
 4. Від народження до смерті
2. Найбільш складним періодом в житті людини є:
 1. 0-14
 2. 18-60
 3. 0-18

4. 0-40
3. Кому належить теорія центральним поняттям якої є очікування
 1. Бандура А.
 2. Роджерс К.
 3. Роттер Дж.
 4. Піаже Ж.
4. Онтогенез – це:
 1. Зародження нових родів та видів організмів
 2. Виникнення та історичного розвитку різних родів та видів організмів
 3. Безповоротних змін в живому організмі
 4. Індивідуального розвитку організму з моменту зародження до смерті
 5. Удосконалення внутрішніх можливостей організму
5. Конфлікт між працелюбством і почуттям власної неповноцінності виникає на наступній стадії психосоціального розвитку (за Е. Еріксоном):
 1. Шкільний вік
 2. Підлітково-юнацька
 3. Дитинство
 4. Рання зрілість

ЛІТЕРАТУРА

1. Эриксон Э. Г. Детство и общество. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд „Университетская книга”, 1996.
2. Запорожец А. В. Условия и движущие причины психического развития ребенка // В кн.: Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / Под ред. И. И. Ильясова, В. Я. Ляудис. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – С. 7–10.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 70–193.
4. Лейтес Н. С. К проблеме сензитивных периодов психического развития человека // В кн.: Принцип развития в психологии / Отв. ред. Л. И Анциферова. – М.: Наука, 1978. – С. 196–211.

Практичне заняття №5

Тема 5. Вікова періодизація психічного розвитку людини

1. Підходи до вікової періодизації психічного розвитку людини: процесуальний і критеріальний.
2. Вікові періодизації на основі зовнішніх змін (Ст. Холл, В. Штерн, Р. Зазо, П. Блонський).
3. Періодизація за внутрішніми критеріями: одним (Ж. Піаже, З. Фройд, Е. Еріксон), двома (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн), трьома (Л. Фрідман, І. Кулагіна)
4. Стадії когнітивного розвитку (Ж. Піаже), психосексуального (З. Фройд), психосоціального (Е. Еріксон). Періодизація за зовнішніми та внутрішніми критеріями (Л. Хоффман та ін., Г. Крайг)

Тестові завдання:

1. До вікових періодизацій на основі зовнішніх змін відносять:

1. Ст.Холл, Ж. Піаже
2. В. Штерн, О. Лещнтьєв
3. Р. Заззо, П. Блонський
4. Л. Фрідман, С. Рубінштейн

2. До вікових періодизацій на основі внутрішніх змін відносять

1. Р. Заззо, П. Блонський
2. Л. Фрідман, С. Рубінштейн
3. Ст.Холл, В. Штерн
4. І. Кулагіна, П. Блонський

3. Скільки стадій когнітивного розвитку налічує теорія Ж.Піаже

1. 5
2. 4
3. 6
4. 8

4. Латентна стадія розвитку (З. Фройд) припадає на вік

1. 8-10
2. 7-11
3. 6-12
4. 8-14

5. Основним критерієм вікової періодизації за П. Блонським є:

1. Статеве дозрівання
2. Зміни в пізнавальній сфері
3. Розвиток опорно-м'язової системи
4. Стадії розвитку зубів

Опрацювання практичних ситуацій

Ситуація 1

На консультацію прийшла мати 5-річної дівчинки, яка була усиновлена рік тому. Її хвилювало, як реагувати на наполегливі питання Катрусі стосовно її раннього дитинства: чи мама пам'ятає, як вони ходили до лісу разом з тіткою, коли вона була маленькою, і т.п. За рік сумісного життя у мами і дитини склалась сумісна прихильність і спогади про минуле життя – уривчасті і мимовільні – не супроводжувались у Каті сумом або тугою (рідна мати Каті була позбавлена батьківських прав, після чого у 3-річному віці дівчинку відправили до дитячого будинку). Разом з тим для Каті було дуже важливо пов'язати теперішню життєву ситуацію зі смутними спогадами про минуле.

ЗАПИТАННЯ:

1. Враховуючи вікові особливості, поясніть суть проблемної ситуації.
2. Яке значення для дівчинки має актуалізація її спогадів?
3. Які особливості пам'яті у дітей цього віку?
4. Яку тактику поведінки слід запропонувати матері?
5. Що про дану проблему написано у психологічній літературі?

Ситуація 2

Із скарги матері.

„Нас у сім'ї четверо: я, чоловік і двоє синів. Віталіку 8 років, Борису – 4 роки. Раніше ми жили дружно, але ось уже два роки у сім'ї конфлікти, причиною яких є молодший син. Зі старшим сином, Віталіком, ніколи не було клопоту: спокійний, урівноважений, слухняний, поганого слова не скаже, нікого не образить. А Борис – пряма протилежність, ніби не наш син: швидкий, задиристий, агресивний. Старший син щодня через нього плаче, бо молодший його б'є.

Мені і чоловікові також дістається. Якщо синові щось не подобається, він відразу накидається з кулаками. На строгість не реагує. Навпаки, навмисно продовжує робити недозволене, а коли вдариш його, починається істерика. Летять подушки, ковдри, стукає кулаками по стіні. Найбільше лякає те, що у таких випадках він кричить: „Я вб'ю тебе! ...заріжу!” Та ще й говорить погані слова.

Я намагаюсь „гладити за шерстю”. Але чоловік мені каже: „Ось підросте він – сяде тобі на шию”. Я розумію, що не можна виховувати дитину лише поступленнями, але й строгість не дає результатів. Навпаки, після строгості дитина ще більше озлоблюється. Я зі страхом думаю, що буде, коли мій син виросте. Чоловік наполягає, щоб я перевірила сина в лікаря, можливо він захворів.”

ЗАПИТАННЯ:

1. Враховуючи вікові особливості, поясніть суть проблемної ситуації.?
2. Яку додаткову інформацію Ви б хотіли дізнатись у матері?
3. Як допомогти батькам?
4. Як допомогти дітям?
5. Що про дану проблему написано у психологічній літературі?

Теоретичні завдання

1. Діти-немовлята досить часто голосно і довго плачуть. Яка, на Вашу думку, психологічна природа дитячого плачу. Що потрібно робити в такій ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Толстых А. В. Возрасты жизни. – М.: Молодая гвардия, 1988.
2. Аршавский И. А. Основы возрастной периодизации // Возрастная физиология. (Руководство по физиологии) – Л.: Наука, 1975. – С. 5–67.
3. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – С. 369–375.

Практичне заняття №6

Тема 6. Психофізіологічний розвиток дитини у пренатальному періоді та в періоді новонародженого

1. Психофізіологічний розвиток дитини у пренатальному періоді. Основні фази (триместри) пренатального періоду. Досліди П. Хеппера.
2. Опишіть сучасні і колишні звичаї, пов'язані з народженням дитини.
3. Суть кризи новонародженого. Напрями пристосування дитини до нових умов життя.
4. Поліфазність і розвитку дитини.
5. Центральне психологічне новоутворення періоду новонародженого
6. Парадоксальність сну новонародженого.
7. Вроджені механізми психічного.

Опрацювання практичних ситуацій

Ситуація 1

1. Про які дії немовляти йдеться у прикладі:

"Коля кілька разів відкривав і закривав коробочку з кришкою, що вільно рухалася. Націлюючись кришкою на коробку, він два-три рази вдаряв по коробці, доки не попадав і не закривав її. Іноді для того, щоб закрити її, хлоп'я навпомацки рухало кришкою над коробкою в бік, доки коробка не закривалась".

2. Прокоментуйте особливості спілкування немовляти (10 місяців) з дорослим та розкрийте його значення для становлення пасивного мовлення в цьому віковому періоді:

"Іграшки розкидані на підлозі. Пропоную показати ягідку, кицьку, хлопчика тощо. Прошу: "Кирило, покажи кицьку" — показує. "Ягідку" — показує. "Ще ягідку" — показує (цих іграшок дві). "Покажи Айболита" — показує. "Покажи іншого" — шукає очима, не знаходить (іграшки розміщуються на відстані тридцяти сантиметрів одна від одної. Один лежить до Кирила ближче ногами, інший — ближче головою. Хлопчик впізнав і показав на Айболита, який лежить ближче ногами.

Прошу Кирила: "Покажи ще Айболита" — показує першого. "Покажи іншого" — шукає очима і знову показує першого. "Це один, а де інший?" — шукає очима. Погляд падає на іншого, але малюк не впізнає його. Я залишила його у спокої. Кирюша поповз, сів і раптом зрадів, почав посміхатися і показувати іншого Айболита. Тепер лялька виявилась повернутою до нього ногами, хлопчик впізнав її і пригадав прохання показати. Знову питаю: "А де другий Айболить?" — Кирило шукає, знаходить першого, який тепер вже повернутий до нього головою, і показує пальчиком. Показує на першого, потім на другого. Потім знову на першого. На обличчі задоволення." (Із щоденника В. С. Мухіної)

Словникова робота: криза новонародженості, комплекс поживлення, безпосереднє емоційне спілкування, сенсорна сфера немовляти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дольто Ф. На стороне ребенка. – СПб: Петербург–XXI век, 1997.

2. Захаров А. И. Ребенок до рождения и психотерапия последствий психических травм. – СПб: СОЮЗ, 1998.

Практичне заняття №7

Тема 7. Психологія немовляти

План

1. Особливості фізичного та психомоторного розвитку немовляти. Як сенсорна депривація може вплинути на психічний розвиток немовляти?
2. Сенсомоторна стадія розвитку мислення немовлят. Які чинники сприяють створенню оптимального середовища для інтелектуального зростання дитини?
3. Які досліді можуть засвідчити розуміння дитиною постійності об'єктів?
4. У чому полягає відмінність між розумінням мовлення і говорінням? Коли вони виникають? Які етапи їхнього розвитку? Особливості автономної мови.
5. Які найпоширеніші причини страхів немовлят? Наведіть приклади Ваших спостережень.
6. Умови виникнення дитячої прихильності.
7. Я-концепція немовляти. Криза першого року життя: її симптоми та шляхи подолання.
8. Центральні психологічні новоутворення віку.

Словникова робота: криза новонародженості, комплекс пожвавлення, безпосереднє емоційне спілкування, сенсорна сфера немовляти.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризувати особливості нервової системи новонародженої дитини. Чому немовля весь час спить?
2. Чутливість різних аналізаторів новонародженої дитини.
3. Безумовні рефлекси новонародженого. Яка їх роль у процесі адаптації дитини до нових умов життя? Чому окремі з них називаються атавістичними?
4. Психологічна ознака завершення кризи новонародженості.
5. Перші форми спілкування дитини з дорослою людиною. Що таке “дефіцит спілкування” у немовлят і як він впливає на їх подальший психічний розвиток?
6. У чому полягає підготовка до розвитку мовлення в період немовляти?
7. Розвиток рухів немовляти (хапання, маніпуляція, наслідування); їх роль у психічному розвитку немовляти.
8. Як відбувається у немовляти підготовка до прямоходіння? Значення прямоходіння для психічного розвитку дитини.
9. Охарактеризувати розвиток емоцій у немовлят.
10. Які новоутворення у психіці з'являються у немовляти?

ЛІТЕРАТУРА

1. Ведущие специалисты Филадельфийского центра развития ребенка. Раннее детство: Время появления страхов // Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М.: Академия, 2001. – С. 308–310.
2. Миллер С. Психология игры. – СПб.: Университетская книга, 1999.
3. Мухамедрахимов Р. Ж. Взаимодействие и привязанность матерей и младенцев групп риска // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 18–33.
4. Уайт Б. Первые три года жизни. – М.: Педагогика, 1982.
5. Филиппова Г. Г. Сравнительно-психологическое исследование комплекса оживления // Вопросы психологии. – 1998. – № 6. – С. 24–34.
6. Чистович Л., Кожевникова Е. Разум, чувства и способности младенца. – СПб.: Петербург–XXI век, 1996.

Практичне заняття №8

Тема 8. Психологія раннього дитинства (сам.опрацювання)

1. Сенсорно-перцептивний розвиток у ранньому дитинстві.
2. Вікові особливості пам'яті, уваги та уяви.
3. Доопераціональна стадія розвитку мислення дітей. Феномени Піаже.
4. Наведіть приклади неологізмів, які Ви (або Ваші брати, сестри) придумували у дитинстві.
5. Біологічні, соціально-культурні та психологічні чинники дитячих страхів.
6. Різновиди і функції дитячої гри. Опишіть ігри, у які Ви бавились у дитинстві.
7. Криза третього року життя: її симптоми та шляхи подолання. Наведіть приклади з Вашого досвіду.
8. Центральні психічні новоутворення раннього дитинства.

Словникова робота: предметно-маніпулятивна діяльність, предметні дії, знаряддеві дії, ручні дії, наочно-дійове мислення, автономне мовлення, негативізм, свавілля, впертість, деспотизм.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризувати соціальну ситуацію розвитку дитини раннього віку.
2. Оволодіння ходьбою і її роль у психічному розвитку дітей раннього віку.
3. Провідна діяльність та її розвиток у дітей протягом раннього віку. Яка її роль у розумовому розвитку дітей?
4. Пояснити вимогу дитини раннього віку: “Я сам!”
5. Сутність предметних ігор дітей раннього віку.

6. Охарактеризувати передумови і початок формування особистості дитини в ранньому віці.

7. Пояснити твердження Л. С. Виготського: “Вік від одного до трьох років — це стадія сензитивності до мовних впливів”.

8. Особливості розвитку мовлення в період раннього дитинства. Який запас слів має дитина у два роки, у три?

9. Охарактеризувати мислення дитини раннього віку. Навести відповідні приклади.

10. Охарактеризувати основні новоутворення дитини раннього віку.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Як можна назвати діяльність дівчинки раннього віку? “Оля тихенько грається у куточку. Вона одягає і роздягає ляльку вже п’ять хвилин. А перед цим вона возила візок”.

2. Зазначте, яка поведінкова характеристика кризи третього року життя наведена у прикладі: “Дитину кличуть з вулиці додому, але вона відмовляється йти. Заявивши, що кататиметься на велосипеді, продовжує кружляти у дворі, чим би її не спокушали (іграшкою, гостями, подарунками), хоча вигляд у неї сумний”.

3. Поверніться до теми 2 і пригадайте, що є рушійною силою психічного розвитку, а також природу вікових криз. А тепер прокоментуйте із цих позицій кризу третього року життя.

Тестові завдання

1. Період раннього дитинства є сензитивним для:

1. формування світогляду
2. формування адекватної самооцінки
3. розвитку мовлення

2. Основні новоутворення раннього віку:

1. розвиток самосвідомості, самооцінки,
2. розвиток уваги і спостережливості,
3. розвиток мовлення і мислення

3. Що включає в себе дефініція „філогенез”:

1. індивідуальний розвиток,
2. аномальний розвиток,
3. розвиток людства в цілому

4. Міра адаптації людини до вимог оточуючого світу вказує на:

1. соціальний вік
2. психологічний вік
3. біологічний вік

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурковська Т. Л. Система завдань з розвитку сприймання дітей третього року життя // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 3. – С. 32–34.
2. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. – М: Педагогика, 1986.
3. Фрейд З. Анализ фобии пятилетнего мальчика // Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. –М.: Академия, 2001. – С. 166–172.

Практичне заняття №9

Тема 9. Розвиток пізнавальних процесів і діяльності в дошкільному віці.

План

1. Загальна характеристика соціальної ситуації розвитку дошкільника
2. Особливості та суперечності фізичного розвитку
3. Характеристика провідного виду діяльності дошкільника. Назвіть особливості ігрової діяльності .
4. Охарактеризуйте досягнення розвитку інтелекту в дошкільному віці.
5. Охарактеризуйте специфіку розвитку особистості у дошкільному віці.
6. Які особливості розвитку мови у дошкільному віці?
7. Охарактеризуйте специфіку розвитку самосвідомості як психологічного центру особистості в дошкільному віці.
8. Охарактеризуйте особливості становлення спонукальної сфери в дошкільному віці.
9. Для розвитку яких психічних функцій дошкільний вік є сензитивним?
10. Назвіть основні суперечності розвитку особистості у дошкільному віці.
11. Охарактеризуйте основні компоненти психологічної готовності до навчання в школі.

Словникова робота: сюжетно-рольова гра, роль, іграшки, зміст, сюжет та правила гри, наочно-образне мислення.

Завдання для самоконтролю

1. Які критерії та показники використовуються для характеристики особистісного та психічного розвитку дитини у дошкільному віці?
2. Які особливості соціального розвитку дитини у дошкільному віці?
3. У чому полягає суть кризи новонародженості
4. У чому полягає суть кризи одного року?
5. У чому полягає суть кризи трьох років?
6. У чому полягає суть кризи семи років?
7. Схарактеризуйте основні новоутворення у ранньому дитинстві.
8. Схарактеризуйте основні новоутворення у дошкільному віці.
9. Схарактеризуйте основні рушійні види діяльності у дошкільному віці.
10. Назвіть особливості предметно-маніпулятивної діяльності у ранньому дитинстві.
11. Назвіть особливості ігрової діяльності дошкільнят.
12. Схарактеризуйте досягнення розвитку інтелекту в дошкільному віці.
13. Схарактеризуйте специфіку розвитку особистості у дошкільному віці.
14. Які особливості розвитку мови у дошкільному віці?
15. Схарактеризуйте специфіку розвитку самосвідомості як психологічного центру особистості у дошкільному віці.

16. Схарактеризуйте особливості становлення спонукальної сфери у дошкільному віці.
17. Для розвитку яких психічних функцій дошкільний вік є сензитивним?
18. Назвіть основні суперечності розвитку особистості у дошкільному віці.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Розкрийте зміст таких висловлювань про гру:
"Гра є школою моралі. Але не моралі в уявленні, а моралі в дії" (Д. Б. Ельконін);

"Гра — дзеркало суспільства" (Ю. Фучік).

2. Прочитайте опис гри, зроблений Л. М. Толстим у книзі "Дитинство. Отроцтво. Юність". Поясніть з психологічних позицій особливості поведінки Сергійка у грі.

"Гра в розбійників йшла чудово, але одна обставина мало не зіпсувала всього. Сергійко був розбійником: наздоганяючи подорожніх, він спіткнувся й вдарився коліном об дерево так сильно, що я думав, що він вщент розіб'ється. Незважаючи на те що я був жандармом і моїм обов'язком було ловити його, я підійшов і співчутливо почав розпитувати, чи боляче йому. Сергійко розсердився на мене, стиснув кулаки, тупнув ногою і голосом, який підтверджував, що він дуже забився, закричав: — Ну, що ж це? Після цього ніякої немає гри! Ну, чого ж ти мене не ловиш? — повторив він кілька разів, скося поглядаючи на Володю і старшого Івана, які зображували подорожніх, підсакаючи, бігли доріжкою. І раптом, скрикнувши, голосно сміючись, кинувся ловити їх".

Теоретичні завдання

1. Кризь призму „психологічної тріади” охарактеризуйте особливості генези дитини дошкільного віку.

2. Розкрийте основні складові психологічної готовності дитини до шкільного навчання. Охарактеризуйте симптоми кризи 6 років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Кризис семи лет // Собр. соч. в 6 т. – Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. –С. 376–385.
2. Выготский Л. С. К вопросу о динамике детского характера / Собр. соч. в 6 т. – Т. 5. –М.: Педагогика, 1984. – С.153–165.
3. Захаров А. И. Как помочь нашим детям избавиться от страха. – СПб., 1995.
4. Психическое развитие младших школьников / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1990.
5. Савина Е. А. Особенности представлений детей 5–10 лет о душе // Вопросы психологии. – 1995. – № 3. – С. 21–27.

Практичне заняття №10

Тема 10. Психологічні особливості розвитку молодшого школяра

План

1. Охарактеризуйте зміст особистісного та психічного розвитку дитини в молодшому шкільному віці.

2. Які критерії та показники використовуються для характеристики особистісного та психічного розвитку особистості в молодшому шкільному віці?
3. Які особливості соціального розвитку дитини в молодшому шкільному віці?
4. У чому полягає суть кризи шести років?
5. Схарактеризуйте основні новоутворення в молодшому шкільному віці.
6. Схарактеризуйте основні рушійні види діяльностей у молодшому шкільному віці.
7. Назвіть особливості ігрової діяльності молодших школярів.
8. Назвіть особливості та структуру навчальної діяльності молодших школярів.
9. Які особливості становлення спонукальної сфери в молодшому шкільному віці?
10. Схарактеризуйте зміст та психологічні особливості інтересів сучасних молодших школярів.
11. Схарактеризуйте досягнення в розвитку інтелекту в молодшому шкільному віці.

Словникова робота: навчальна діяльність, психологічна готовність до навчання у школі (інтелектуальна, мотиваційна, емоційно-вольова, особистісна), самоконтроль, внутрішній план дій, довільність пізнавальних функцій.

Завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте зміст особистісного та психічного розвитку дитини у молодшому шкільному віці.
2. Які критерії та показники використовуються для характеристики особистісного та психічного розвитку особистості в молодшому шкільному віці?
3. Які особливості соціального розвитку дитини в молодшому шкільному віці?
4. У чому полягає суть кризи семи років?
5. Охарактеризуйте основні новоутворення в молодшому шкільному віці.
6. Охарактеризуйте основні рушійні види діяльностей у молодшому шкільному віці.
7. Назвіть особливості ігрової діяльності молодших школярів.
8. Назвіть особливості навчальної діяльності молодших школярів.
9. Які особливості становлення спонукальної сфери в молодшому шкільному віці?
10. Охарактеризуйте зміст та психологічні особливості інтересів сучасних молодших школярів.
11. Охарактеризуйте досягнення в розвитку інтелекту в молодшому шкільному віці.
12. Охарактеризуйте особливості розвитку особистості в молодшому шкільному віці.

13. Які досягнення у розвитку пам'яті характерні для учнів молодшого шкільного віку?
14. Схарактеризуйте особливості розвитку самосвідомості як психологічного центру особистості в молодшому шкільному віці.
15. Які особливості самооцінки молодших школярів?
16. Охарактеризуйте особливості становлення спонукальної сфери особистості в молодшому шкільному віці.
17. Для розвитку яких психічних функцій сензитивним є молодший шкільний вік?
18. Назвіть основні суперечності у розвитку особистості в молодшому шкільному віці?
19. Охарактеризуйте основні проблеми соціально-психологічного розвитку сучасних молодших школярів.

Творчі завдання та проблемні ситуації:

1. Зазначте, який компонент психологічної готовності до навчання у школі не сформований у хлопчика: "Миколка охоче співає, добре малює, любить фізкультуру. На час вступу до школи міг читати. Перші два тижні шкільних занять минули спокійно. А на третій, коли при підготовці до уроків Миколка зустрівся з труднощами, він засумував. Вдома без постійної допомоги з боку дорослих не міг виконувати домашні завдання".

2. Поясніть твердження: "Свідомо дитина має бути підготовлена до сприймання навчання як соціально значущої діяльності, такої ж важливої, як праця дорослих" (за В. Котирло).

Які психологічні особливості поведінки молодших школярів проявились у наведених прикладах? Чому першокласникам так хочеться мати побільше оцінок?

1. Вчителька II класу стала помічати, що Міла змиралася зі своїми оцінками по 5 балів. Учіння мало цікавило її. Більше приваблювала суспільна діяльність – Міла була відмінним санітаром.

І ось одного разу в її зошиті під роботою, яку більше ніж на 5 балів оцінити було неможливо, з'явився запис: «Третій рядок написаний чудово. Краще ніж у всіх. Спробуй-но зробити так всю роботу».

Міла хвалилася, показувала зошит подругам. Просила маму просиджувати поряд, щоб інші рядки вийшли такими ж, як і третій.

Дайте психологічний коментар ситуації. Чи можна розвинути у дівчинки інтерес до учіння.

2. Таня навчається у першому класі. Їй важко дається учіння, особливо читання. Вдома мама всаджує її за стіл і починає питати: «Як називається ця буква...? Що тут написано?» – Дівчинка мовчить.

– Ну ось, нічого не знаєш! На, вчи сама! – і мама іде у справах на кухню. Через деякий час повертається і перевіряє. Покращення у читанні не має

– Сьогодні гратися не підеш, будеш читати!

Дайте психологічне обґрунтування характеру спілкування мами з донькою. Які психологічні особливості віку дівчинки не враховані мамою при організації її учіння? Як можна допомогти дівчинці у навчанні?

3. Сергійко часто пропускав уроки. Вчителька залишалась з ним після занять. Допомагало, але інтересу до учіння виховати у Сергія не вдавалосьь.

«Знаєш, Сергій, – сказала одного разу вчителька, – розповім тобі я по секрету, що будемо вивчати наступного уроку». – Сергій погодився без ентузіазму, але... Наступного уроку він, з радістю поглядаючи навкруги, безперервно тягнув руку. Він розумів пояснення не гірше за інших.

Того ж дня він знову після уроків запитально подивився на вчительку: «Розкажіть, про що ви будете розповідати завтра!».

Поясніть, чому Сергійкові не допомагали додаткові завдання після уроків? Чому змінилася його поведінка на уроці, після попередньої розповіді вчителя?

4. На уроках у першому класі нерідко можна почути, як учні доповідають вчителю: «А Іра не ті стовпчики розв'язала, їй Валя не так показала» або «Віра зовсім не розв'язала».

Інші, побачивши на уроці у товариша невірне рішення, голосно вигукують: «А у нього помилка!» – або серед тиші класу піднімаються і схвильовано вказують: «А Володя три приклади пропустив».

Чим пояснюється така поведінка школярів? Як повинен поводитись вчитель у таких випадках.

5. Вчителька 3-го класу під час контрольної роботи декілька разів робить суворе зауваження: «Не списуй у товариша! Знайшов у кого списувати! Він і сам не знає, як правильно писати».

В іншому класі вчителька один раз переконливо сказала: «Діти, не потрібно закриватися одне від одного, це негарно, ніхто у вас не списує».

Дайте психологічну оцінку діям двох учителів.

6. «Здається, Льоня хороший, скромний хлопчик?» – запитали у першокласника про його сусіда. «Ага-а ... хороший! – іронічно вигукую хлопчик. – Тільки двійки отримує!»

Коли маленьку Маринку запитали, чи є у неї подруги, вона відповіла: «Ні, вони всі далеко живуть!» – «Ну, а в класі, є хороші дівчата, які тобі подобаються?» – «А як же, – відповіла дівчинка, – у нас є відмінниці!»

Які особливості взаємостосунків першокласників проявилися у наведених прикладах?

7. Вова написав твір: «Як я ставлюся до своїх двійок»: «Двійки батькам завдають значної шкоди. Їм від них погано. Але вчителі все одно їх виправляють, тому що директор і завуч їм за двійки роблять зауваження». Під твором була виведена велика двійка і каліграфічним почерком вчителька написала: «Вова, зошит – це офіційний документ. Ти можеш так думати, але не писати про це у зошиті. Запамятай це на все життя».

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов. - Екатеринбург; Деловая книга, 1999. -624с.
2. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. М.В.Мухиной.- М.: Просвещение, 1984
3. Возрастная и педагогическая психология. /Под ред. А.В.Петровского. - М., 1979. Гл.2. С.21–36.
4. Практикум по возрастной и педагогической психологии.- М.: Просвещение, 1987.

Практичне заняття №11

Тема 11. Психологія підлітків (10–15 років)

План

1. Охарактеризувати соціальну ситуацію розвитку в підлітковий період.
2. Чому підлітковий вік називається пубертатним?
3. Як процес статевого дозрівання відображається на психічному розвитку підлітка?
4. Чому підлітковий період називається кризовим? З чим пов'язана ця криза?
5. Що таке почуття дорослості? Які тенденції в поведінці підлітка задаються ним?
6. Охарактеризувати мислення в підлітковий період. У чому полягає його критицизм?
7. Чому Ж. Піаже називає мислення підлітків формальним?
8. Охарактеризувати розвиток самосвідомості в підлітковому віці. Чим характеризується нестійка самооцінка в підлітковий період?
9. Що таке статево-рольова ідентифікація?
10. Психологічна сутність інтимно-особистісного спілкування як провідного виду діяльності в підлітковий період.
11. Чому підлітки схильні до девіантної поведінки?

Словникова робота: пубертатний період, акселерація, почуття дорослості, інтимно-особистісне спілкування, самосвідомість підлітка, рефлексія, статево-рольова ідентифікація, критицизм мислення, формальне мислення, девіантна поведінка підлітків, адитивна поведінка підлітків, делінквентна поведінка підлітків.

Питання для дискусії

1. Проаналізуйте суперечності, що простежуються у психічному розвитку молодших школярів. Як вони враховуються при підготовці дитини до школи?
2. Доведіть, що поява «внутрішньої позиції школяра» (Л.І. Божович) є основою готовності дитини до школи?
3. Як змінюється співвідношення домінуючої та провідної діяльності у молодшому шкільному віці?
4. Чи можна стверджувати, що в період молодшого шкільного віку найбільш активно розвивається когнітивна сфера дитини? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. За якими ознаками можна судити про якісні змінення пізнавальних процесів (сприймання, пам'ять, уява, мовлення, мислення) у молодших школярів?
6. Чи можна новоутворення у розвитку мислення молодших школярів вважати передумовою особистісного розвитку дитини? Відповідь аргументуйте.

7. Поясніть, чому при оцінюванні поведінки і результатів діяльності, діти більш об'єктивні в оцінці результатів діяльності?
8. Чи змінюються мотиви поведінки дитини молодшого шкільного віку порівняно із дошкільником? Наведіть приклади.
9. В чому причина випередження розвитку інтелектуальних можливостей молодших школярів порівняно із особистісними?
10. Як впливають дії вчителя на характер взаємовідносин учнів початкової школи?

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні класичні теорії психічного розвитку підлітка.
2. Охарактеризуйте зміст особистісного та психічного розвитку дитини у підлітковому віці.
3. Які критерії та показники використовуються для характеристики особистісного та психічного розвитку підлітка?
4. Які особливості соціального розвитку дитини в підлітковому віці?
5. У чому полягає суть кризи підліткового віку?
6. Охарактеризуйте основні новоутворення у підлітковому віці.
7. Охарактеризуйте основні рушійні види діяльності в підлітковому віці.
8. Назвіть особливості навчальної діяльності підлітків.
9. Які особливості становлення спонукальної сфери в підлітковому віці?
10. Охарактеризуйте зміст та психологічні особливості інтересів сучасних підлітків.
11. Охарактеризуйте зміст потреб сучасних підлітків та типові способи їх задоволення.
12. Охарактеризуйте досягнення в розвитку інтелекту в підлітковому віці.
13. Охарактеризуйте особливості розвитку особистості в підлітковому віці.
14. Які досягнення у розвитку мислення характерні для учнів підліткового віку?
15. Охарактеризуйте особливості розвитку самосвідомості як психологічного центру особистості в підлітковому віці.
16. Які особливості самооцінки підлітків?
17. Охарактеризуйте особливості становлення спонукальної сфери особистості в підлітковому віці.
18. Для розвитку яких психічних функцій сензитивним є підлітковий вік?
19. Назвіть основні суперечності в розвитку особистості в підлітковому віці.
20. Охарактеризуйте основні проблеми соціально-психологічного розвитку сучасних підлітків.

Тестові завдання

1. Соціальна активність підлітків спрямована на:
 1. оволодіння знаннями
 2. оволодіння новими типами діяльності
 3. прийняття та засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, характерних для дорослих.
2. Підлітковий вік триває:
 1. від 6 р. до 10 р.

2. від 10 р. до 15 р.
3. від 16 р. до 17 р.
3. Що є показником тривожно-педантичного типу акцетуації підлітка:
 1. періодичне коливання настрою і життєвого тону,су,
 2. крайня мінливість настрою
 3. дратівливість, схильність до іпохондрії
 4. нерішучість і схильність до роздумів, тривожна підозрілість, любов до самоаналізу
4. Вираженими симптомами кризи підліткового віку є;
 1. підвищення продуктивності навчальної діяльності, впертість до здобуття знань
 2. зниження продуктивності навчальної діяльності та негативізм
 3. активність, творчість, креативність
5. Що є показником збудливого типу акцетуації підлітка:
 1. періодичне коливання настрою і життєвого тону,су,
 2. схильність до поганого настрою з роздратованістю, озлобленістю, похмурістю, схильністю до агресії
 3. замкненість, відгородженість від навколишнього світу, нездатність чи небажання встановлювати контакти, знижена потреба у спілкуванні
6. Що є провідним видом діяльності дітей підліткового віку:
 1. навчальна діяльність;
 2. ігрова діяльність;
 3. інтимно-особистісне спілкування в процесі навчання
7. Що є основним симптомом кризи підліткового віку:
 1. заперечення, негативізм,
 2. симптом гіркої цукерки,
 3. впертість, дитячий максималізм, значні фізіологічні зміни

Теоретичні завдання

1. Поясніть і розкрийте симптоми кризи підліткового віку, основні комплекси.
2. У чому проявляється важковиховуваність підлітків.

Творчі завдання та проблемні ситуації:

1. Обґрунтуйте з психологічних позицій неприпустимість авторитарного стилю спілкування батьків з дітьми підліткового віку. Яка потреба підлітка фруструється особливо гостро в цьому випадку?
2. Поясніть підлітковий негативізм з психологічних позицій?
3. Складіть анотацію до статті Л. І. Божович "Етапы формирования личности в онтогенезе".
4. Сучасні підлітки дуже часто лихословлять, вживаючи нецензурну лексику. Вважається, що вони наслідують дорослих, наприклад, вульгарні висловлювання кіногероїв низькопробних фільмів. Які ще причини цього асоціального комунікативного явища. Як потрібно здійснювати психопрофілактику та корекцію.
4. Хлопчики-підлітки часто скоюють, здавалося б, немотивовані вчинки ризикованого характеру (стрибання з небезпечної висоти, ходіння краєм даху

висотного будинку тощо). У чому психологічна суть підліткового ризику задля ризику. Як потрібно поводитися вчителів в таких екстремальних ситуаціях.

5. Перелічіть відомі Вам вікові кризи в онтогенезі особистості й охарактеризуйте сутність однієї з них.

6. Опишіть основні типи акцентуацій характеру підлітків і детально охарактеризуйте один з них.

7. Поясніть психологічну природу підліткового лихослів'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байярд Р. Т., Байярд Дж. Ваш беспокойный подросток // Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М.: Академия, 2001. – С. 389–403.
2. Ведущие специалисты Филадельфийского центра развития ребенка. Подростковый период: Побег из дома // Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М.: Академия, 2001. – С. 437–440.
3. Кон И. С. Дружба: Этико-психологический очерк. 2-е изд. – М.: Политиздат, 1987.
4. Кле Мишель Психология подростка (Психосексуальное развитие) /Пер. с франц. - М.: Педагогика, 1991. - 176 с.
5. Леванова Е. А. Готовясь работать с подростками. – М., 1993.
6. Литовченко Н. Ф., Здоровець Т. Г. Психокорекція депресії у підлітковому віці // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 4. – С. 40–50.

Практичне заняття №12

Тема 12. Психологія старшокласника (ранньої юності)

1. Ознайомлення з юнацько-дорослим варіантом особистісного тесту-опитувальника Р. Кеттелла.
2. Постконвенційний рівень морального розвитку. Ознайомлення з методикою дослідження ціннісних орієнтацій молоді Е. Помиткіна.
3. Індивідуалізація та автономізація молоді. Ознайомлення з методикою визначення незалежності, компанійськості та змагань „Q-сортування”.
4. Рівень сформованості суб'єктивного контролю у юнацькому віці. Ознайомлення з методикою локус контролю Дж. Роттера.
5. Центральне психологічне новоутворення юнацького віку.

Словникова робота: его-ідентичність / дифузія ідентичності, особистісне самовизначення, професійне самовизначення, професійний план, ціннісно-розумова свідомість, ціннісні орієнтації.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні класичні теорії психічного розвитку у ранній юності.

2. Які методи дослідження використовуються при вивченні вікового розвитку на етапі ранньої юності?
3. Охарактеризуйте зміст особистісного та психічного розвитку дитини у ранній юності.
4. Які критерії та показники використовуються для характеристики особистісного та психічного розвитку на етапі ранньої юності?
5. Які особливості соціального розвитку дитини у ранній юності?
6. Охарактеризуйте основні новоутворення у ранній юності.
7. Схарактеризуйте основні рушійні види діяльностей у ранній юності.
8. Назвіть особливості навчальної діяльності старшокласників.
9. Які особливості становлення спонукальної сфери у ранній юності?
10. Охарактеризуйте зміст та психологічні особливості інтересів сучасних старшокласників.
11. Охарактеризуйте зміст потреб сучасних старших школярів та типові способи їх задоволення.
12. Охарактеризуйте досягнення в розвитку інтелекту на етапі ранньої юності.
13. Охарактеризуйте особливості розвитку особистості у ранній юності.
14. Які досягнення у розвитку мислення характерні для учнів старшого шкільного віку?
15. Охарактеризуйте особливості розвитку самосвідомості як психологічного центру особистості у ранній юності.
16. Які особливості самооцінки старшокласників?
17. Які особливості «Я-образу» старшокласників?
18. Охарактеризуйте особливості становлення спонукальної сфери особистості у ранній юності.
19. Для розвитку яких психічних функцій сензитивною є рання юність?
20. Назвіть основні суперечності розвитку особистості у ранній юності.
21. Охарактеризуйте основні проблеми соціально-психологічного розвитку сучасних старшокласників.
22. Охарактеризуйте соціальну ситуацію розвитку в юності.
23. Які особливості розвитку самосвідомості на етапі юності?
24. Які особливості розвитку особистості у юнацькому віці?

Творчі завдання та проблемні ситуації:

1. Чому у тренінгах особистісного зростання, спрямованих на оптимізацію процесу особистісного самовизначення, працюють із самооцінкою учасників групи, вчать їх усвідомлювати власні цілі, засоби їх досягнення? Аргументуйте відповідь на основі знань про сутність особистісного самовизначення в ранньому юнацькому віці.
2. Складіть анотацію до праці І. С. Кона "Психологія старшокласника" .

Індивідуальна робота студентів

1. Ознайомтеся із науковими працями І.С.Кона щодо проблем психології юнацького періоду. Складіть схему основних характеристики юнацького віку.
2. Проаналізуйте проблему розвитку почуття обов'язку і соціальної відповідальності у ранньому юнацькому віці.

Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

3. Охарактеризуйте психологічні особливості студентської юності.

Тестові завдання

1. Старший шкільний вік є сензитивним для розвитку:
 1. пам'яті, мислення;
 2. світогляду, професійних інтересів;
 3. уваги і уваги
2. Основним соціальним завданням юнацтва є:
 1. нонконформізм, соціальне та особистісне самовизначення
 2. завершення навчання, професійне визначення
 3. вступ до школи, успішний когнітивний розвиток.
3. Інтелектуальний розвиток у період ранньої юності полягає у:
 1. формуванні власного "Я"
 2. формуванні прагнення до самопізнання;
 3. формуванні індивідуального стилю розумової діяльності.
4. Основними показниками готовності старшокласника до дорослого життя є:
 1. освіченість, працьовитість, творчість, самостійність, сила духу, особиста культура;
 2. любов до батьків;
 3. бажання перемагати
5. Старший шкільний вік – це не вік інтенсивного формування світогляду:
 1. правильно;
 2. неправильно
5. Функції, через які реалізується зміст особистісного самовизначення в старшому шкільному віці:
 1. міфотворення ;
 2. первинні статеві ідентифікації;
 3. сенсотворення, самореалізації, мотивації
6. Риса особистості, яка після підлітковості закладається у ранній юності:
 1. самоповага;
 2. доброта;
 3. емпатія
7. Період раннього дитинства є сензитивним для:
 1. формування світогляду
 2. формування адекватної самооцінки
 3. розвитку мовлення

Теоретичні завдання

1. Крізь призму „психологічної тріади” охарактеризуйте особливості генези старшокласника

2. Розкрийте основні складові психологічної готовності старшокласників до дорослого життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джиббс Дж., Бэсінджер, Фуллер Д. Стадії // *Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия* / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М.: Академия, 2001. – С. 488–493.
2. Кон И. С. *Психология старшеклассника*. – М.: Просвещение, 1980.
3. Шпрангер Э. Эротика и сексуальность в юношеском возрасте // *Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия* / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М.: Академия, 2001. – С. 500–506.
4. Штерн Э. „Серьезная игра” в юношеском возрасте // *Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия* / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М.: Академия, 2001. – С. 471–481.

Практичне заняття №13

Тема 13. Психологія ранньої дорослості (21–40 років)

План

1. Порівняйте закономірності психічного розвитку у дитячо-підлітково-юнацькому і дорослому віці.
2. З якими основними психологічними проблемами зустрічається людина у ранній дорослості? Як вони вирішуються?
3. Як сучасні жінки і чоловіки можуть розв'язати суперечність між різними соціальними ролями?
4. Теорія трансформації психології дорослої людини Р. Гулда.
5. Стадії когнітивного розвитку у дорослості (за У. Шейо). Особливості когнітивного розвитку у ранній дорослості.
6. Емоційні зміни у ранній період дорослості. Комплекс Іони та шляхи його подолання.
7. Особливості кохання у ранній дорослості (на прикладі трикомпонентної теорії кохання Р.Стернберга).

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть стадії періоду дорослості.
2. Назвіть завдання розвитку в ранньому дорослому віці за Е.Еріксоном.
3. У чому виявляється своєрідність вікового розвитку психофізіологічних функцій у період ранньої дорослості?
4. Які зміни відбуваються в спонукальній сфері особистості в ранньому дорослому віці? Чим вони зумовлені?
5. Чому ранній дорослий вік називають періодом починань?
6. Охарактеризуйте систему цінностей на межі 30-річчя.
7. Які мотиви професійного вибору в ранньому дорослому віці?
8. Які реальні мотиви самотнього способу життя і як вони виражаються в соціальних стереотипах?
9. Поясніть процес утворення сім'ї як вираження близькості, а також мотиви вибору дорослими людьми альтернативних способів життя.
10. Назвіть основні фактори, які впливають на вибір професії.

11. Опишіть, як названі фактори впливають на вибір професії: батьківські настанови, Я-концепція та індивідуальні особливості людини.
12. У чому полягає вікова динаміка творчої активності і продуктивності суб'єкта діяльності і в яких сферах соціального життя вона проявляється?
13. Охарактеризуйте особливості самосвідомості у ранньому дорослому віці.
14. У чому виявляється вплив Я-концепції на сімейні стосунки?
15. У чому полягає специфіка функціонування когнітивної сфери в ранньому дорослому віці?
16. Які особливості прояву вищих психічних функцій у ранньому дорослому віці?
17. Чому деякі теоретики вказують на гнучке мислення як на важливу ознаку дорослого інтелекту?
18. Які зміни відбуваються у розвитку пам'яті людей раннього дорослого віку?
19. Назвіть найбільш суттєві відмінності в розвитку мовлення людей, котрі досягли періоду ранньої дорослості у порівнянні з розвитком мовлення на попередніх етапах.
20. Охарактеризуйте особливості емоційного розвитку в період ранньої дорослості.
21. Як пов'язані особливості кар'єрного зростання зі статтю?
22. Які причини виникнення нормативної „кризи тридцятиріччя” та яке її розв'язання має позитивний вплив на подальший розвиток особистості?
23. У чому полягає сутність кризи середини життя? Назвіть основні шляхи її продуктивного вирішення.
24. Які нормативні проблеми постають перед людиною в період переходу до дорослості та після досягнення тридцятиріччя? Які можливості конструктивного розв'язання таких проблем ви бачите? Як уникнути проблеми або неконструктивне їх розв'язання відображається на особистому зростанні молодого дорослого?
25. Розкрийте особливості близьких стосунків з протилежною статтю в молодості. Яким чином здатність підтримувати стабільні близькі стосунки сприяє розвитку особистості молодого дорослого?
26. Які конструктивні кроки, зроблені людиною в молодості. Сворюють фундамент для подальшого професійного, особистісного розвитку?
27. Чи можна запобігти ранній інволюції когнітивних можливостей людини? Назвіть основні сенсibiliзуючі когнітивного розвитку фактори. Які умови життєдіяльності в ранній дорослості забезпечують оптимальний розвиток пізнавальних можливостей та їх збереження на високому функціональному рівні в подальшому?
28. Порівняйте причини, перебіг та симптоматику криз дорослості і дитинства. Поясніть продуктивні наслідки нормативних криз у ранній дорослості. Чи завжди доросла людина переживає характерні для кризи стани у вказаному віці? Чи вважаєте ви вікові кризи необхідними складовими розвитку дорослої людини?

ЛІТЕРАТУРА

1. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. 9-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – С. 595–597.
2. Кулюткин Ю. Н., Сухобская Г. С. Индивидуальные различия в мыслительной деятельности взрослых учащихся. – М., 1971.
3. Подгорецкая Н. А. Изучение приемов логического мышления взрослых. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980.

Практичне заняття №14

Тема 14. Психологія середньої дорослості (40–60 років)

План

1. З якими основними психологічними проблемами зустрічається людина у середній дорослості? Як вони вирішуються?
2. У чому суть кризи середини життя? Які Ви пропонуєте шляхи виходу з цієї кризи?
3. Погляди Р. Пека на психосоціальний розвиток у середній дорослості.
4. Когнітивні функції середини життя. Мінливий і кристалізований інтелект.
5. Емоційна сфера у середній дорослості.
6. Міжособистісні стосунки у середній дорослості.

Запитання для самоконтролю

1. Чому середній дорослий вік називають періодом акме?
2. Назвіть завдання розвитку в середньому дорослому віці (за Е.Еріксоном).
3. Назвіть особливості розвитку людини в середньому віці.
4. Як змінюються в середньому віці когнітивні здібності людини? Поясніть у чому полягають труднощі оцінки цих змін?
5. Розкажіть про відмінності у сприйнятті людьми 40-60 років свого віку. Які фактори зумовлюють реакцію людей на перехід до середнього віку?
6. Назвіть основні зміни, що відбуваються в середньому віці в сенсорній та моторній сферах людини.
7. Як пов'язані між собою діяльність дорослої людини, з одного боку, і бурхливий розвиток технології старіння професійних знань – з іншого?
8. Який вплив має досвід на когнітивний розвиток і пізнавальну діяльність у середньому віці?
9. Назвіть основні завдання психосоціального розвитку чоловіків і жінок у середньому віці.
10. Поясніть особливості важливих змін у професійній кар'єрі, які відбуваються в середньому віці.
11. Чому в середньому віці люди часто переоцінюють свою професійну кар'єру?
12. Охарактеризуйте особливості самосвідомості у середньому дорослому віці.
13. Порівняйте Я-концепцію на етапі середньої і ранньої дорослості.

14. У чому полягають основні тенденції в розвитку спонукальної сфери у середньому дорослому віці?
15. Назвіть основні потреби людей середнього дорослого віку.
16. У чому полягають особливості розвитку спонукальної сфери у середньому дорослому віці?
17. У чому виявляється криза середини життя?
18. У чому полягають особливості психічних та пізнавальних процесів у середньому дорослому віці?
19. Охарактеризуйте нормативні зміни в сімейному циклі у першій фазі середньої дорослості та пов'язані з ними зміни в особистості дорослого.
20. Які фактори професійного середовища обумовлюють динаміку психічного розвитку та формування особистості людини в період 40-50 років?
21. Які особистісні передумови успішного вирішення завдань старості створюються на етапі середньої дорослості?
22. Які умови забезпечують тривале функціонування пізнавальних можливостей людини на рівні оптимуму? З вирішенням яких завдань пов'язують психологи розвиток особистості людини, на даному етапі та досягнення нею задоволеності життям? У чому відмінність реагування чоловіків і жінок на середину життя?
23. Які труднощі, переваги та зміни пов'язані з новою позицією людини середнього віку у сім'ї, що опиняється між двома поколіннями? Перерахуйте основні труднощі, з якими стикаються люди середнього віку, які мають справу із старіючими батьками?
24. Розкрийте можливі варіанти розвитку професійної кар'єри в періоді середньої дорослості та їх зв'язок із розвитком особистості. Чому в середньому віці більшість людей схильна переосмислити професійну кар'єру?
25. Розкрийте прогресивні якісні зміни в особистості людини середнього віку. Поясніть їх зв'язок з успішністю вирішення завдань розвитку на попередніх етапах.
26. Оберіть кілька людей із вашого оточення, що належать до віку середньої дорослості, і яких ви досить добре знаєте. Дізнайтеся від них про основні проблеми людей середнього віку, попросіть їх порівняти їх теперішні інтереси та турботи з тими, що були актуальними 10 років. Як вони змінились за цей час? Що із пережитого знайомими людьми за цей час можна віднести до нормативних подій, які знайшли відображення у цьому розділі, а що із їх життя можна вважати ненормативними та передбачуваними подіями? Чому? Які сфери життя (сім'я чи професійна діяльність) несуть для людини найбільшу кількість джерел стресу?

ЛІТЕРАТУРА

1. Возрастные особенности умственной деятельности взрослых / Под ред. Е. И. Степановой. – Л., 1973.

2. Развитие психофизиологических функций взрослых людей (средняя взрослость) / Под ред. Б. Г. Ананьева, Е. И. Степановой. – М.: Педагогика, 1977.

Практичне заняття №15

Тема 15. Психологія пізньої дорослості (понад 60 років)

План

1. Як середня тривалість життя людини залежить від соціальних, економічних та історичних умов?
2. Чому людина старіє? Які Ви знаєте теорії старіння?
3. На прикладі досвіду своїх рідних і знайомих продемонструйте, як вихід на пенсію впливає на психологічний стан людини і стосунки з дітьми.
4. Що таке життєва мудрість людини? Від чого вона залежить?
5. Охарактеризуйте пізнавальну сферу людини похилого віку.
6. Як людина похилого віку погоджується з думкою про смерть? Яку допомогу у цьому може надати психолог?

Теоретичні завдання

1. Розкрийте фактори, які вказують на процес старіння і поясніть особливості поведінки людей на цьому етапі.
2. Охарактеризуйте сенс життя людей похилого віку. Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Опишіть морфо-функціональні зміни, які відбуваються в процесі старіння. Назвіть фактори, які впливають на ці зміни.

Питання для самоконтролю

1. Опишіть морфо-функціональні зміни, які відбуваються в процесі старіння. Назвіть фактори, які впливають на ці зміни.
2. Порівняйте відмінні ознаки в різних періодах пізньої дорослості.
3. Які когнітивні зміни відбуваються в пізній дорослості?
4. Чи є погіршення пізнавальних здібностей невід'ємною ознакою процесу старіння?
5. Назвіть прямі і непрямі фактори, що впливають на погіршення пізнавальних процесів.
6. Які особисті зміни відбуваються в пізньому дорослому віці?
7. Назвіть завдання розвитку в пізньому дорослому віці.
8. Як фізичні, економічні і соціальні умови впливають на рівень адаптації літньої людини до виходу на пенсію?
9. Охарактеризуйте особливості сімейних особистісних стосунків, що визначають стреси і радощі похилого віку.
10. Як тип особистості і стилі поведінки впливають на пристосування до старіння?
11. Яке значення має збереження ідентичності в пізньому дорослому віці?
12. Як в пізній дорослості виражається еріксонівський конфлікт між цілістю Его і відчаєм?
13. Опишіть фактори, які впливають на ставлення людей до виходу на пенсію.
14. Як людині найкраще підготуватись до виходу на пенсію? Яку допомогу в цьому може надати суспільство?

15. Опишіть проблеми, турботи і потреби людей від 65 до 75 років у порівнянні з проблемами і потребами осіб у віці від 85 років.
16. Що означає конвергентний і дивергентний типи старіння?
17. У чому полягає значення творчої діяльності і спілкування для активного довголіття людини?
18. Який тип регуляції поведінки і життєдіяльності сприяє прогресивному розвитку людини і її психіки?
19. Чому поєднання всіх людей похилого віку в одну групу є неправомірним? Порівняйте відмінні ознаки людей в різних періодах пізньої дорослості?
20. Назвіть фактори, які впливають на ставлення людей до виходу на пенсію. Як людині найкраще підготуватися до виходу на пенсію? Яку допомогу може надати суспільство?
21. Чи є погіршення пізнавальних здібностей невід'ємною частиною процесу старіння? Які фактори та умови призводять до передчасного погіршення пізнавальних можливостей людини?
22. Знайдіть двох людей, старших за 60 років, з різницею у віці 10-20 років та з'ясуйте їх основні проблеми, турботи та очікування від життя. Виявіть основні відмінності в інтересах, особливості, що пов'язані з різницею у рамках вікової групи. Які очікування щодо спілкування з молодими людьми вони мають?
23. Порівняйте відмінні ознаки в різних періодах пізньої дорослості.
24. Які когнітивні зміни відбуваються в пізній дорослості?

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорза Р., Зорза В. Путь к смерти: Жить до конца. – М.: Прогресс, 1990.
2. Сонин М. Я., Дыскин А. А. Пожилой человек в семье и обществе. – М.: Финансы и статистика, 1984.
3. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения. – СПб.: Питер, 2002. – С. 13–33, 42–67.
4. Ярмусь С., Ярмусь А. До питання питання старості, хворіння і смерті. – Вінніпег: Екклесія, 1989.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ З КУРСУ «ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ»

1. Основні галузі вікової психології.
2. Передумови і обов'язкові умови психічного розвитку дитини.
3. Роль суспільного середовища в психічному розвитку дитини.
4. Роль діяльності, виховання і навчання в психічному розвитку дитини.
5. Основні періодизації психічного розвитку (критерії визначення основних періодів індивідуального психічного розвитку).
6. Психологічні особливості розвитку дитини у віці немовляти (особливості нервової системи, безумовні рефлекси, чутливість аналізаторів, комплекс пожвавлення).
7. Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому віці (провідні потреби, розвиток вищої нервової діяльності, оволодіння мовою, ходою).
8. Перші форми спілкування дитини з дорослою людиною і їх роль у розвитку дитини.
9. Провідна діяльність перших років життя і її роль у розумовому розвитку дітей.
10. Перші ігри дітей раннього віку.
11. Психологічні особливості розвитку дитини в дошкільному віці (активність, провідна діяльність, новоутворення, розвиток вищої нервової діяльності).
12. Становлення і розвиток гри як провідної діяльності (форми сюжетно-рольових ігор, мотиви гри, її структурні компоненти).
13. Розвиток мотивів поведінки і формування самосвідомості у дошкільнят.
14. Основні фактори психічного розвитку і формування особистості молодшого школяра (провідна діяльність, особливості спілкування і трудової діяльності, відносини між учнями і вчителями та ін.).
15. Психологічні особливості підліткового віку (анатомо-фізіологічна перебудова організму, основні протиріччя цього віку, роль спілкування і міжособистісних стосунків як провідних видів діяльності).
16. Психологічні особливості становлення особистості в юнацькому віці (міжособистісні стосунки, провідна діяльність, формування самосвідомості і професійного самовизначення).
17. Життєві кризи в дорослому віці і психологічні особливості їх переживання.
18. Психічні особливості в літньому і похилому віці.
19. Психологічні особливості виникнення, розвитку і подолання суперечностей у системі "батьки - діти".

20.Провідна роль спілкування і міжособистісних стосунків у вирішенні проблеми життєвих криз на різних етапах вікового розвитку людини.

Додатки

Додаток А

Програма вивчення дітей, які вступають до першого класу загальноосвітньої школи

Програма вивчення дітей основним своїм завданням ставить дослідження індивідуальних особливостей їхнього розвитку з метою застосування на практиці знань про розвиток дитини у процесі навчально-виховної роботи. Щоб всебічно виховувати школярів, учитель (вихователь) передусім повинен знати кожну дитину. З цією метою він зобов'язаний у цілеспрямованій бесіді з батьками, вихователями дитячого садка, лікарем і самим учнем якомога більше дізнатися про особливості розвитку та звички дитини, особливості її виховання і поведінки. Щоб одержати якомога достовірніші дані про розвиток дитини необхідно пояснити батькам і тим, з ким буде вестися бесіда, виховну мету цієї бесіди. Перед розмовою з дитиною необхідно в невимушеній формі привернути її до себе, зробити так, щоб вона по можливості повністю розкрилася. Бесіда повинна вестися у доброзичливій формі, в дусі співробітництва.

Пропонована програма велика і виконати її в один прийом, не стомлюючи дитину, важко. Тому дослідження рекомендується проводити у кілька етапів за окремими розділами на розгляд учителя. Оскільки розділи програми не пов'язані між собою, дослідження можна проводити і не в тій послідовності, яка подана в програмі.

Пропоновану програму вивчення дітей можна змінювати і доповнювати або скорочувати залежно від обізнаності про розвиток дитини і навчально-виховних закладах школи.

Перший та другий розділи програми, що стосуються розвитку дитини у дошкільному періоді, заповнюються зі слів батьків шляхом анамнезу, тобто спогадів про її життя та виховання (дані анамнезу надзвичайно важливі для розуміння особливостей розвитку дитини в наступних періодах життя), а інші - з індивідуальної бесіди з дитиною. Результати бесід необхідно протоколювати по можливості чітко. Дані дослідження слід оцінювати як такі, на які варто звернути увагу в навчально-виховній роботі з метою їх корекції або розвитку.

Результати співбесіди не можна розголошувати. Оцінку відповідей дитини слід давати у підбадьорюючому тоні, який би зміцнював віру в майбутні успіхи. Після бесіди з учителем дитина повинна піти додому в хорошому настрої, з добрими почуттями до школи і вчителя.

Дані вивчення дитини і рекомендації вчителя до її подальшого виховання повинні зберігатися в особовій справі, доповнюватися новими даними про її розвиток і використовуватися для простеження динаміки успіхів у навчанні, вихованні, розумовому, моральному та фізичному становленні її як особистості.

Процедура вивчення дитини

1. Загальні відомості про дитину

1. Прізвище, ім'я та по-батькові ...
2. Рік народження ...
3. Відомості про батьків, їхню діяльність ...
4. Склад сім'ї ...
5. Культурний рівень сім'ї ...
6. Умови життя дитини в сім'ї ...
7. Виховання дитини до школи: дома, у дитячому садку, в інтернаті ...
8. Загальна оцінка розвитку, вихованості дитини, її характерні звички...

2. Особливості розвитку в ранній та дошкільний періоди життя

1. Як відбувався фізичний розвиток ...
2. Які хвороби переніс, схильність до захворювань...
3. Стан здоров'я зараз: здоровий, швидко втомлюється, надмірно рухливий, дратівливий ...
4. У якому віці почав говорити ...
5. Чи є дефекти мови, які ...
6. Товариський, контактний, сором'язливий, пасивний, має друзів; ставлення до тварин; любить бути в колективі, ділиться іграшками ...
7. Чим особливо цікавиться, якими іграшками особливо захоплюється ...
8. Пізнавальна діяльність: сприйнятливий, кмітливий, допитливий, любить фантазувати, уважний; сприймає і думає повільно, забудькуватий, легко відволікається ...
9. Емоційно-вольова сфера: спокійний, врівноважений, активний, наполегливий, доводить справу до кінця, дисциплінований; неврівноважений, неслухняний, плаксивий, вередливий...
10. Звички: а) позитивні: працелюбний, акуратний, старанний, обслуговує себе, правдивий, чуйний... б) негативні: неакуратний, лінивий, говорить неправду, жадний, лається...

3. Загальний розвиток, обізнаність

а) Уявлення про явища природи.

Яка зараз пора року? Які пори року бувають?

Який зараз місяць, число, день? Які місяці ти знаєш, назви.

Назви дні тижня. Що таке доба, скільки годин у добі?

Чому буває літо, зима?

Що трапляється, коли немає довго дощу?

Що таке грім, блискавка, вітер? Звідки береться дощ, сніг?

Що таке ліс, ріка, море? Які знаєш ріки, гори, моря? Назви...

Назви тварин, які ти знаєш: домашніх, диких. Де живуть звірі?

Назви птахів. Які птахи відлітають на зиму у вирій? Які живуть у нас взимку?

Які ти знаєш рослини? Що з ними буває взимку? Чому?

Звідки беруться хліб, овочі, молоко, м'ясо та ін.?

Чому хочеться їсти? Чи можна зовсім не їсти?

Чому хочеться спати? Чи можна зовсім не спати?

б) Уявлення про суспільні явища.

Де ти живеш? Як називається наша країна? Назви столицю нашої країни. Назви місто, село, де ти живеш; назви свою вулицю, номер будинку, квартири. Які ти знаєш міста, села? У яких містах і селах бував?

Київ - це столиця...

Які держави ти знаєш? Назви...

Що роблять робітники, селяни, інженери, лікарі, вчителі, агрономи, службовці?

Для чого потрібні заводи, фабрики, колгоспи, лікарні, магазини?

Чим відрізняється робітник від службовця?

Для чого потрібна армія, міліція?

в) Уявлення про техніку.

Які ти знаєш машини, назви.

Що таке комбайн, трактор, плуг, літак, вертоліт (гелікоптер), трамвай, тролейбус, бульдозер, автомобіль?

Що таке ракета? На яких машинах літають у космос?

На чому пересуваються на суші, на морі, по річці, у повітрі?

Де виробляють електроенергію?

Що ти чув про Чорнобильську атомну електростанцію?

Що таке підводний човен? Чим відрізняється від теплоходу?

Що таке скафандр, акваланг, хто ними користується?

Що таке ніж, пилка, ножиці, плоскогубці, терпуг, ножівка, рубанок, голка, шило, циркуль, хто ними користується? Що ними роблять?

Якими інструментами користується шахтар, слюсар, столяр, токарь?

г) Просторова орієнтація і уявлення.

Назви предмети, які знаходяться справа, зліва, вгорі, внизу.

Назви предмети високі, низькі, широкі, вузькі, довгі, короткі, товсті, тонкі. На столі розкладені палички, олівці, лінійки та ін., різні за своїми розмірами: довгі, короткі, тонкі, товсті, вузькі. Запропонувати дитині розсортувати їх за будь-якою ознакою: за довжиною, шириною тощо: "Відбери найтовсті палички, олівці, лінійки і поклади їх справа від себе", "Відбери найдовші палички, олівці, лінійки і поклади їх зліва від себе" і тому подібне.

Запропонувати дитині відповісти на запитання: "Що більше: будинок чи автомобіль?", "Що ширше: двері чи ворота?" та ін.

Назви важкі предмети. А які ти знаєш легкі предмети?

Що від нас (від школи, від Києва тощо) знаходиться близько, а що далеко?

Запропонувати дитині показати праву, ліву руку, а потім спитати: "Покажи, а де у мене права (ліва) рука?" (Сидячи при цьому обличчям до дитини).

Показати дитині картинку із зображенням дівчинки, що стоїть обличчям до дитини, хлопчика, що стоїть потилицею, і долоні рук і запропонувати показати праву і ліву долоні на малюнку, праву чи ліву руку, ногу в дівчинки чи хлопчика. Дослід можна проводити зі статуеткою людини, лялькою, ставлячи їх обличчям і потилицею до дитини.

4. Розвиток мови і мовлення

Розвиток мови дитини повинен бути в центрі уваги протягом усього дослідження. При цьому необхідно звертати увагу на словниковий запас мови дитини, її граматичну побудову, наголоси, інтонацію, виразність, темп мовлення (скоромовка, уповільнення, млявість). Необхідно також з'ясувати, чи немає таких порушень мовлення, як заїкання, картавість, шепелявість та ін. Досліджуючи розвиток мови дитини, передусім необхідно викликати у дитини бажання мовного спілкування з дорослими, розмовляти з нею так само, як дитина розмовляє вдома з батьками. Питання, що ставляться дитині, мають бути близькими їй за змістом, і за формою, не повинні її бентежити, викликати загальмованість. Це можуть бути, наприклад, такі запитання:

Розкажи, де був учора, що робив? Що роблять тато, мама, бабуся? Попросити розповісти про улюблені іграшки. Запитати, які має казки, оповідання, вірші, попросити їх розповісти. Щоб викликати у дитини зацікавленість бесідою, вчителеві самому слід розповісти щось цікаве, ввести у бесіду ігровий момент. Показати дитині буквар чи якусь іншу дитячу книжку і попросити пояснити малозрозумілі, рідко вживані слова, вирази. З цією метою слід передусім використовувати буквар і стиль викладу матеріалі букваря, за яким дитина вчитиметься. Зробити набір важких до вимови слів та їх сполучень у реченні і запропонувати дитині їх повторити. Викликати у дитини потребу щось запитати, пояснити

5. Розуміння і кмітливість, здібність міркувати

Розуміння, кмітливість, здібність міркувати тісно пов'язані з розвитком мови, з умінням вирішувати завдання. Ці якості необхідно підмічати в дитині під час бесід з нею, у її відповідях на запитання, в поведінці в незвичайних ситуаціях. Але їх можна вивчати і за допомогою спеціальних завдань, тестів, що викликають необхідність мислити. Здатність дітей розуміти і розмірковувати необхідно виявляти, даючи їм завдання, близькі за характером до навчально-виховної роботи учителя з учнями, наприклад:

- а) Розуміння і виконання вказівок учителя.
- б) Конструктивне мислення.
- в) Розуміння ситуацій.

Розповісти дитині про якусь подію, що їй маловідома, або показати сюжетну картинку, малюнок у дитячій книзі чи букварі і попросити пояснити показане або розказане. Наприклад, на картинці зображена робота трактора або комбайна в полі. Запитати: "Що зображено на картині?", "Що роблять люди?" Потім розповісти: "Йдучи до школи, я бачив групу людей - усі стояли і дивилися вгору. Як ти гадаєш, чому, в чому справа? Поясни будь ласка", "На площі зібралось багато людей, несли прапори. Поясни, що там відбувається?", "У їдальні дітей пригостили морозивом. Одна дівчинка відмовилась їсти морозиво. Чому? Поясни.", "Сад. Під деревом стоїть драбина, біля дерева - кошик. Драбиною на дерево забирається людина. Що відбувається в саду?", "На дорозі стоїть автомашинка, перед нею лежить велосипед. Біля машинки зібралися люди, міліціонер щось записує. Що трапилося?"

6. Уміння і навички

- а) Вміння рахувати.

Запропонувати дитині порахувати від 1 до (скільки може) і назад. Запропонувати додавати і віднімати у межах 10 - усно та за допомогою предметів (паличок, олівців тощо). Визначити кількість предметів у групах по три-п'ять предметів, запитавши: "Скільки тут (паличок,...)?" Простежити як дитина визначає кількість: рахує по одному, називаючи число, показує пальцем, мовчки.

б) Вміння малювати.

Запропонувати дитині щось намалювати на її розсуд. Намалювати за завданням учителя (палички, кружечки, дерево тощо). Запропонувати продовжити малюнок орнаменту, квіточки (вчитель малює, а дитина продовжує).

Простежити як дитина тримає олівець, як виконує рухи: легко, з зусиллям, напружено, робить зайві рухи та ін.

в) Вміння співати.

Попросити заспівати улюблену пісню. Запропонувати заспівати разом з учителем якусь мелодію. Запропонувати повторити услід за вчителем якийсь звук на певній висоті.

г) Фізична культура.

Узнати, чи займається дитина фізкультурою, які рухи вміє виконувати. Запропонувати виконати якісь фізкультурні вправи. Узнати, чи вміє кататися на велосипеді, ковзанах, лижах. Узнати коли лягає спати, коли встає, чи сам одягається.

Спостережливість

Що ти бачив на вулиці, коли йшов до школи?

Якого кольору гвоздика?

Чим відрізняється сонце від місяця?

Якого кольору небо під час дощу?

Чим відрізняється синичка від горобця? Жирафа від коня?

Увага

Розповісти дитині щось цікаве з життя дітей, дорослих, тварин. Перед початком розповіді попередити, щоб слухав уважно, бо потім вчитель питатиме, про що розповідав. Розповідь розрахувати на 3-5 хвилин. Під час розповіді стежити та відмічати на папері (ставити рисочки), як тільки буде помічне, що дитина відволікається. Під час розповіді не можна попереджати: будь уважним. По закінченні розповіді спитати, - "про що йшлося". Показником уважності дитини буде: а) точність повторення змісту розповіді; б) кількість відволікань під час слухання. Такий іспит слід проводити кілька разів - у різних ситуаціях, за різних умов і настрою дитини.

Пам'ять

3. Запам'ятай слова, що я назву: олень, береза, мороз, риба, машина. Повтори слова, що я назвав. Повторювати можна в будь-якому порядку.

Запам'ятай такі слова: молоток, комар, липа, вовк, льох. Повтори.

Запам'ятай слова: яблуня, річка, комбайн, дорога, пшениця. Повтори.

Запам'ятай речення: Хлопчик на вудочку спіймав велику щуку.

Повтори.

А тепер запам'ятай вірші:

а) Роботящим рукам

Перелогі орать,
Думать, сіять – не ждять
І посіяне мать.

Повтори.

б) Стояла я і слухала весну,
Весна мені багато говорила...

Повтори.

2. Будемо запам'ятовувати числа. Слухай уважно і запам'ятовуй: 4, 9, 8, 5, 2. Повтори. Відтворювати не обов'язково у поданому порядку, якщо це спеціально не обумовлено і не є власне предметом завдання.

Запам'ятай такі числа: 7, 19, 1, 42, 6, 3. Повтори.

Запам'ятай такі числа: 14, 35, 87, 94, 43. Повтори.

Відтворювати числа треба після першого називання їх експериментатором. Проте, якщо для запам'ятовування необхідні повторювання, то потрібно відзначити це у протоколі.

4. Запропонувати дитині пригадати і сказати, що вона робила вчора, позавчора, де була, у які ігри грала, що їла тощо.

5. Запитати, які знає казки, оповідання, вірші і запропонувати розповісти їх.

У протоколі відзначити особливості пригадування: легкість, зусилля, хвилювання, відмови та ін.

Уява

Про вивченні уяви необхідно простежити, чи дитина вигадує щось нове, чи повторює уже відоме. У дослідженні важливо викликати у дитини здатність і бажання побачити у пропонованій ситуації щось нове, своє, вигадати ситуацію, створити її образ. Для цього можна запропонувати дитині таке: Розкажи щось про ведмедя, про зайчика, про море, про космос, про підводників та ін. Запропонувати дитині уявити себе в лісі, на річці, ... і розповісти що робиться. Запропонувати розповісти, ким хоче бути, чому. Запропонувати продовжити розповідь: "Хлопчик (дівчинка) сів у літак і..." (викликати бажання пофантазувати про політ). Показати дитині незакінчений малюнок предмета, тварини і запитати, що тут намальовано.

Показати дитині плями і запитати, що вони йому нагадують, на що схожі тощо. Плями виготовляються довільно: на чорнильну пляму накладається папірець, або аркуш з плямою згинається так, щоб вийшли непередбачуваної форми плями.

6. Естетичні почуття і судження

При вивченні естетичних уявлень і почуттів необхідно простежити не лише знання та уявлення дитини про прекрасне, але і її здатність сприймати красу в природі, діяльність та поведінку людей, що вони знають про красу, але й викликати естетичне почуття при спогадах про прекрасне, при сприйнятті красивого. Можна запропонувати такі завдання:

Розкласти на столі кольорові зображення ландшафтів, пейзажів і запропонувати вибрати найкрасивіші. При цьому спостерігати, як переживає дитина при виборі пейзажів, чи сприймає їх цілком спокійно, байдуже: самому висловити захоплення одним з них і дивитися, чи справить це якийсь вплив на реакцію дитини.

Які квіти тобі подобаються найбільше?

Намалюй те, що тобі здається найгарнішим.

Намалюй те, що тобі подобається найбільше.

Які пісні ти любиш слухати? Чому? А співати вмієш? Заспівай щось.

7. Розвиток моторної сфери

Швидкість, точність і виразність рухів, вміння володіти тілом, здійснювати витончені рухи (це значною мірою відбиває і розвиток дитини, і її готовність до виконання навчальних, виробничих, спортивних завдань). Для ознайомлення з рівнем розвитку моторної сфери дитини можна пропонувати їй виконувати різні дії: біг, стрибки, рухи руками, ногами, вимовляти різні важкі звуки та слова, враховуючи при цьому швидкість і точність виконання, наприклад: Запропонувати дитині на аркуші паперу (папері в лінійку або в клітинку) написати палички, причому якнайшвидше (показати, як писати). Після цього дати папір та олівець і провести тренування. Після того, як дитина зрозуміла, можна проводити іспит, попередивши: “Коли я скажу: “роби”, пиши якомога швидше”. Тривалість іспиту – 15 секунд. Такі проби повторити тричі, роблячи паузи до 15 – 20 секунд. Можна також запропонувати писати не палички, а будь –які інші графічні елементи. За показник швидкості краще брати те завдання, де кількість елементів найбільша. Запропонувати якомога швидше вимовляти звуки (показати, як саме їх вимовляти). Такі іспити також проводити кілька разів з паузами по 20 – 30 секунд. Показником швидкості також брати ту пробу, в якій буде найбільша кількість елементів.

Запропонувати якомога швидше вимовляти слова “Раз”, або “Був”.

Іспит проводиться аналогічно попереднім. На столі перед дитиною лежить 10 кубиків. Запропонувати перенести кубики з одного місця на інше (відстань між пунктами 30 – 40 сантиметрів). Показати, як потрібно це робити. Потім після пояснення починати іспит за командою експериментатора. Завдання також виконується кілька разів спочатку правою, а потім лівою рукою, Інтервал між правою та лівою рукою – 1 хвилина. Простежити за точністю, акуратністю та особливостями дій правої та лівої руки.

Щоб виявити здатність дитини примушувати себе діяти максимально швидко, в процесі випробування необхідно стимулювати її дії зауваженнями: “Пиши (говори, роби) ще швидше” і відзначити, як подіяло це зауваження на швидкість виконання завдання.

Оцінювання результатів дослідження

1. Оцінювання результатів може проводитися як за всіма видами випробувань, так і за окремими його видами.
2. При оцінюванні враховується як правильність виконання завдань, так і швидкість виконання.
3. Завдання виконані на 75 – 100%, вважаються добрими; виконані не нижче 30% - задовільними, нижче 30% - незадовільними.
4. Високий і середній темп виконання без помилок вважати добрим; високий темп і незначну кількість помилок – задовільним; високий темп з великою кількістю помилок – незадовільним; низький темп

без помилок вважати задовільним, низький з помилками – незадовільним.

При оцінюванні виконання завдань необхідно враховувати стан дитини, її настрій, міру втомленості тощо під час випробування. Підсумкову, інтегральну характеристику рівня психологічного розвитку особистості дозволить система комплексних методик, які зведені у спеціальну Карту індивідуального психологічного розвитку дитини. (за Р.С. Немовим).

Р.С. Немов запропонував стандартизований комплекс методик, що призначені для дітей молодшого шкільного віку. Система психодіагностичних методик призначена для комплексної оцінки рівня психологічного розвитку дітей, які вступають до школи, а також для школярів початкових класів, включаючи характеристику їх пізнавальних процесів, особистості і міжособових взаємин, оцінку наявних практичних умінь і навичок. Учений стверджує, що на основі застосування даної системи методик можна визначити не лише психологічну готовність дітей до навчання у школі, але і їхній психологічний розвиток упродовж навчання в початкових класах, з першого до четвертого включно.

У межах комплексу методик оцінюванню підлягають процеси уваги, уваги, пам'яті, мислення і мовлення дитини, а також її мотивація учіння, досягнення успіхів і деякі основні, базисні особистісні риси, взаємини з однолітками і дорослими людьми.

Комплекс психодіагностичних методик, запропонований Р.С. Немовим дозволяє оцінити:

1. Загальну орієнтацію дітей у довкіллі.
2. Ставлення дитини до навчання в школі.
3. Уяву.
4. Пам'ять.
5. Мислення.
6. Мовлення.
7. Художньо-зображувальні здібності.
8. Трудові уміння і навички.
9. Мотивація досягнення успіхів.
10. Особистісні якості.
11. Міжособистісні взаємини.

До того ж стверджується, що, користуючись включеними у комплекс методиками, можна точно визначити чи готова дитина до навчання у школі, в чому вона більше або менше просунулась у своєму розвитку. Завдяки методикам учитель, шкільний психолог можуть з'ясувати схильності, задатки і здібності дітей. Вони дозволяють здійснювати від самого початку навчання дитини у школі цілеспрямовану психодіагностичну роботу, пов'язану з виявленням і розвитком її найрізноманітніших здібностей.

Загалом, систематична і комплексна психодіагностика дає змогу не лише оцінити актуальний психологічний стан дітей ("зона актуального розвитку"), але й окреслити і передбачити їхні перспективи ("зона найближчого розвитку"), а також створити цілісне враження про ефективність усього навчально-виховного процесу в школі. Адже кількісне і якісне просування і зростання психологічного спектру дитячих якостей і

характеристик, вдосконалення їхньої психоструктури якраз і є найкращим показником як сприятливості їхнього психологічного розвитку, так і успішності навчально-виховного процесу у конкретній школі.

Незаперечними перевагами стандартизованого комплексу психодіагностичних методик Р.С. Немова вважаються:

1. Спроможність виявити, як розвивається дитина упродовж навчання у початкових класах.

2. Своєчасно виявляються її задатки і здібності.

3. Встановлюються причини відставання дитини в навчанні або причини поганого виховання.

4. Дитині, батькам, учителям, вихователям надаються науково обгрунтовані і компетентні рекомендації щодо корекції наявних відхилень від норми, тобто проявляється змога ранньої профілактики ймовірного девіантного психологічного розвитку.

Перелік основних параметрів, показників та індикаторів особистісного розвитку дитини зведено в Карту індивідуального психологічного розвитку. Тексти методик (російськомовний варіант), ключі-дешифратори до них, процедури проведення і техніка обробки й інтерпретації вміщені в третій книзі підручника з психології Р.С. Немова.

**Карта індивідуального психологічного розвитку дітей, які
вступають до школи і молодших школярів**

Прізвище й ім'я дитини _____
Вік дитини (на момент першого обстеження)

Група в д/с або клас _____

Загальна орієнтація в навколишньому світі і запас побутових знань	Ставлення до навчання в школі	Увага			
		продуктивність і стійкість	розподіл	переключення	обсяг
1	2	3	4	5	6

Пам'ять						
зорова		слухова		опосередкована	динаміка процесу заучування	
обсяг	оперативна	обсяг	оперативна		продуктивність	динамічність
7	8	9	10	11	12	

Уява			Мислення				
мовленнєва "Вербальна фантазія"	художньо-пластична "Малюнок"	художньо-об'ємна "Скульптура"	визначення понять, пояснення причин, виявлення подібності і відмінності	формування понять	уміння лічити про себе	наочно-дійове "Кубик Рубіка"	наочно-образне "Матриця Равена"
13	14	15	16	17	18	19	20

Мовлення			Мотивація
визначення понять	пасивний словниковий запас	активний словниковий запас	мотивація досягнення успіхів
21	22	23	24

Особистісні риси (за тестом Р. Кеттелла)										
	I	II	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
кст рав ерсі я	упе вне ніст ь у собі	спокі й	неза леж- ність	розс уд- ливіс ть	добр осові сніст ь	сміл ивіст ь	прак тичн ість	опти мізм	само конт роль	холодно кровніст ь
25										

Індивідуальні міжособистісні особливості дитини (на думку батьків, учителів і вихователів)							
умінн я спілк у- ватис я	органі- заторсь кі	взаєми ни з дітьми	альтруї зм	емпатія	агресивн ість	Безпора д-ність	образлив ість
Спра вед- ливіс ть	правди вість	ввічлив ість	слухня ність	Самост ій-ність	Наполяг ли-вість	Працел юб- ність	упевнені сть у собі
26							

Психолого-педагогічні висновки і практичні рекомендації

Прізвище _____

й _____

ім'я _____

дитини _____

Дата заповнення _____

Дата обстеження дитини	Найбільше розвинені психологічні властивості		Найменше розвинені психологічні властивості		Інші особливості	Загальні психолого-педагогічні рекомендації	Спеціальні психолого-педагогічні рекомендації	Примітка: кому і коли надані ці рекомендації; відмітка про виконання
	назва	показник	назва	показник				
	1	2	3	4	5	6	7	8

Як зразок наводимо перелік питань, що дозволяють встановити загальну орієнтацію дітей у довкіллі та запас їх побутових знань (за Р.С. Немовим).

Загальна орієнтація дітей у довколишньому світі і запас побутових знань

Запитання для I класу:

1. Як твоє прізвище, ім'я, по-батькові?
2. Скільки років твоїй мамі і твоєму татові?
3. Як називається твоя бабуся і твій дідусь?
4. Як називається столиця держави, в якій ти живеш?
5. Як називається вулиця, на якій живуть твої родичі? (У відповіді на це питання слід правильно назвати хоча б одну вулицю і сказати, хто з родичів живе на цій вулиці).
6. Який номер будинку і номер квартири, де живуть твої родичі чи знайомі?
7. Як називаються птахи, яких можна зустріти в околицях твого будинку? (Тут слід назвати хоча б дві різні птиці).
8. В якому місяці здебільшого появляється сніг, і коли він починає танути?
9. О котрій годині ти переважно ходиш до школи і повертаєшся з неї? (Правильна відповідь включає вказування як години, так і хвилин).
10. Назви інструменти, які є у вас удома. (Правильна відповідь – перелічення не менше ніж трьох різних інструментів).

Запитання для II класу:

1. Які прізвище, ім'я і по-батькові твоїх батьків – тата і мами?
2. Скільки років твоєму братові і /або сестрі? (Якщо немає рідних братів і сестер, то назвати двоюрідних).
3. Які прізвище, ім'я і по-батькові будь-кого з твоїх найближчих родичів? (Можна назвати будь-кого з них, крім мами, тата, бабусь, дідусів, рідних сестер і братів).
4. Як називається головне місто в тій області, де ти живеш?
5. Як називаються місто і вулиця, де живуть твої родичі або знайомі?
6. Які номер будинку і номер квартири, де живуть твої дядько і тітка? (Досить назвати адресу хоча б одного з них).
7. Як називаються ті тварини (звірі), які живуть у лісі? (Слід назвати не менше чотирьох з них).
8. В якому місяці тут, у вас, починає жовтіти листя?
9. О котрій годині повертаються здебільшого з роботи твої мама і тато? (Для правильної відповіді досить назвати тільки годину без вказування хвилин).
10. Назви всі пристрої, які є у вас вдома. (Правильна відповідь передбачає назву не менше трьох різних пристроїв).

Запитання для III класу:

1. Які прізвище, ім'я і по-батькові твоєї бабусі і твого дідуся?
2. Скільки років твоїй бабусі і твоєму дідуся? (Якщо померли, то назвати скільки їм було в останній рік життя?).
3. Які прізвище, ім'я і по-батькові кого-небудь з твоїх далеких родичів? Назви спочатку того, про кого ти збираєшся говорити. (Правильно - називання хоча б одного далекого родича).
4. Як називається той район міста, в якому ти живеш? (Це питання можна змістовно змінити, включивши в нього формулювання назви населеного пункту або якої-небудь його частини).
5. Як називається місто (село, місцевість), де народилися твої батьки? (Правильна відповідь передбачає точну назву місця народження хоча б одного з батьків дитини).
6. Який номер телефона у квартирі ваших родичів? (Досить назвати тільки один номер).
7. Як називають риби, які живуть у воді?
8. В яких частинах світу, країнах не буває зими або літа?
9. О котрій годині ти переважно снідаєш і вечеряєш? (Правильно - назвати як годину, так і хвилини).
10. Як називаються різні види транспорту? (Правильна відповідь - не менше трьох різних видів транспорту).

Запитання для IV - V класів:

1. Які прізвище, ім'я і по-батькові твого дядька і твоєї тітки? (Досить назвати прізвище, ім'я і по-батькові хоча б одного з указаних родичів).
2. Скільки років твоєму дядькові і скільки років твоїй тітці? (Правильно - назвати вік хоча б одного з указаних родичів).

3. Які прізвище, ім'я і по-батькові кого-небудь з ваших сусідів по будинку? (Правильно - назвати хоча б одного із сусідів).
4. Як називаються столиці тих держав, які межують з твоєю країною? (Правильно - не менше трьох столиць різних держав).
5. Як називаються міста (села), в яких народилися твоя бабуся і твій дідусь?
6. Як зателефонувати в те місто, де живуть твої родичі? (Правильно - вказати як зателефонувати хоча б в одне місто).
7. Як називаються тварини, які живуть у морі? (Для правильної відповіді досить назвати хоча б двох таких тварин).
8. В яких країнах світу найхолодніше і найтепліше? (Правильно - назвати хоча б одну таку країну, яка розміщена в зоні екватора, і хоча б одну країну, яка розташована близько до Північного полюсу).
9. О котрій годині в суботу і в неділю по телебаченню починаються твої улюблені передачі? (Для правильної відповіді слід назвати час у годинах і хвилинах хоча б двох таких передач).
10. Де можна прочитати щось цікаве? (Маються на увазі книжки, газети і журнали. Правильно - назвати не менше трьох різних друкованих видань).

Процедура обробки (для I - V класів):

За правильну відповідь на кожне із запропонованих запитань дитина отримує 1 бал. Максимальна кількість балів - 10. Для відповіді на кожне запитання дитині відводиться по 30 сек. Відсутність відповіді упродовж цього часу кваліфікується як помилка і оцінюється в 0 балів. На протязі часу, що відводиться на відповідь, дитині можна задавати додаткові питання, що полегшують але не підказують правильну відповідь.

Для різнобічної психодіагностики пізнавальних процесів у підлітків і старшокласників найкраще застосовувати такі методики:

1. Методика оцінки розподілу і стійкості уваги за допомогою цифрових 25-значних таблиць.
2. Методика оцінки переключення і концентрації уваги за допомогою 49-значної двоколірної цифрової таблиці.
3. Методи оцінювання мислення. Методика "Логіко-кількісні відношення".
4. Субтести тесту Х.-Ю. Айзенка на перевірку рівня розвитку математичного і лінгвістичного мислення.
5. Тест Беннета для оцінки рівня розвитку технічного мислення.

Серед методів вивчення особистості й міжособових взаємин підлітків і юнаків найпопулярнішими є такі:

1. Психодіагностичне визначення і оцінка властивостей темпераменту (за В.М. Русаловим).
2. Методика діагностики акцентуованих рис характеру. Акцентуації характеру (А.Е. Лічко).
3. Тест на дослідження тривожності (опитувальник Ч. Спілбергера).
4. Тест агресивності (модифікація тесту Розенцвейга).
5. Проективна (малюнкova) методика кількісного вимірювання мотивації досягнення успіхів та уникнення невдач.
6. Методи вивчення міжособистісних взаємин. Методика "Семантичний диференціал".

7. Соціометрична методика.

8. Методика соціально-психологічної самооцінки групи як колективу (СПСК).

Основні параметри і показники зведені в Карту індивідуального психологічного розвитку підлітка і старшого школяра (за Р.С. Немовим).

Карта індивідуального психологічного розвитку підлітка і старшого школяра

Прізвище, ім'я _____

Клас (група) _____

Вік (на момент проведення першого обстеження)				Пам'ять						
Увага				зорова		слухова		Опосередкована	динаміка процесу заучування	
кільця Ландольта				обсяг	персиг	обсяг	персиг		продуктивність заучування	динамічність заучування
продуктивність і стійкість	розподіл	переключення	обсяг	обсяг	персиг	обсяг	персиг	9	10	11
1	2	3	4	5	6	7	8			
Мислення								Уява і мовлення		
Логіко-кількісні відношення	Тест Айзенка			Тест Беннета		"Вербальна фантазія"	"Активний словниковий запас"			
	математичне мислення	лінгвістичне мислення		технічне мислення						
Логіка мислення										
12	13			14		15		16		17
Особистість										
Акцентуації характеру										
гіпертимність	циклоїдність	астеновротич	сензитивність	психастеніч	шизоїдність	епілептоїд	істероїдність	нестійкість	конформність	

	ь	ність		ність		ність			
19									
Тривожність (за Спілбергером)		Агресивність		Мотивація успіхів			Соціометричний статус		
ситуаційна	особистісна			на магання до успіху	бо язнь невдачі	за виборам и	за відхилення ми		
20		21		22			23		
Міжособистісні відносини									
"Соціально-психологічна самоатестація групи як колективу"									
відповідальність	колективізм	згуртованість	контактність	Відкритість	організованість	інформованість	загальний показник рівня розвитку		
24									

Індивідуальні завдання для студентів

№	Зміст завдання	Обсяг
1	Складіть анкету для старшокласників на тему "Професійне самовизначення"	Не менше 10 пунктів
2	Складіть анкету для старшокласників на тему "Емоційне самовизначення"	Не менше 10 пунктів
3	Складіть анкету для старшокласників на тему "Стиль життя"	Не менше 10 пунктів
4	Складіть анкету для підлітків на тему "Інтереси"	Не менше 10 пунктів
5	Складіть анкету для підлітків на тему "Дружба"	Не менше 10 пунктів
6	Складіть анкету для старшокласників на тему "Мотивація навчання"	Не менше 10 пунктів
7	Складіть анкету для підлітків на тему "Потреба у самовираженні"	Не менше 10 пунктів
8	Складіть анкету для старшокласників на тему "Вимоги до вчителів у сфері життєвого самовизначення"	Не менше 10 пунктів
9	Складіть анкету для старшокласників на тему "Вимоги до вчителів у сфері професійного самовизначення"	Не менше 10 пунктів
10	Складіть анкету для старшокласників на тему "Вимоги до вчителів у сфері міжособистісного спілкування"	Не менше 10 пунктів
11	Складіть анкету для старшокласників на тему "Міжособистісні стосунки в класі"	Не менше 10 пунктів
12	Складіть анкету для підлітків на тему "Міжособистісні стосунки в класі"	Не менше 10 пунктів
13	Складіть анкету для вчителя початкових класів, яка спрямована на виявлення різнопланових лідерів класу	Не менше 10 пунктів
14	Запропонуйте вчителю методичні рекомендації з теми "Як навчити учня-підлітка вчитися"	Не менше 2 стор.
15	Запропонуйте класоводу методичні рекомендації оптимізації процесу спілкування з молодшими дітьми	Не менше 2 стор.
16	Запропонуйте сценарій відвідування сім'ї учня старшого шкільного віку (у вигляді тез). Тема: "Сім'я як необхідна умова соціалізації дитини"	Не менше 2 стор.
17	Запропонуйте класному керівнику методичні рекомендації для оптимізації процесу спілкування з дітьми-підлітками	Не менше 2 стор.
18	Запропонуйте класному керівнику методичні рекомендації для оптимізації процесу спілкування з	Не менше 2 стор.

	и-старшокласниками	
19	Запропонуйте сценарій батьківських зборів для ів учнів молодшого шкільного віку (у вигляді тез) на “Особистість та групові норми”	Не менше 2 стор.
20	Запропонуйте сценарій батьківських зборів для ів підлітків на тему “Значення сфери спілкування у підлітка”	Не менше 2 сторів.
21	Складіть поради для підлітків щодо подолання тексту неповноцінності	Не менше 10 пунктів
22	Складіть поради для пілітків щодо подолання ивних рис характеру	Не менше 10 ів
23	Складіть поради для підлітків щодо вироблення волі	Не менше 10 пунктів
24	Складіть поради для учнів-підлітків щодо шення статусу в класі	Не менше 10 ів.
25	Складіть поради для вчителя щодо його ування з молодшими школярами	Не менше 10 пунктів
26	Складіть поради для вчителя щодо його ування з підлітками	Не менше 10 пунктів
27	Складіть поради для вчителя щодо його ування з старшокласниками	Не менше 10 пунктів
28	Складіть поради для вчителя “Як керувати увагою ших школярів на уроці?”	Не менше 10 пунктів
29	Складіть поради для батьків щодо їх спілкування з и підліткового віку	Не менше 10 пунктів
30	Складіть поради для підлітків на тему “Як оналювати себе”	Не менше 10 пунктів
31	Наскільки доцільно вимірювати готовність дитини коли за рівнем розвитку уміння читати, писати, ати?	Не менше 1 стор.
32	Довести необхідність формування сюжетно-вої гри з раннього віку	Не менше 1 стор.
33	Про які сторони дитячої психіки може розповісти ий малюнок?	Не менше 1 стор.
34	Скласти список проблем, які є проблемами іків, їх батьків та вчителів. Виділити безпроблемну спілкування	Не менше 1 стор.
35	Охарактеризуйте психологічну суть й основні ини підліткового нонконформізму	Не менше 1 стор.
36	Розкрийте сутність психологічної готовності ни до шкільного навчання	Не менше 1 стор.
37	Перелічіть відомі Вам вікові кризи в онтогенезі істості й охарактеризуйте сутність однієї з них	Не менше 2 стор.
38	Опишіть основні типи акцентуацій характеру іків і детально охарактеризуйте один з них	Не менше 2 стор.

39	Поясніть психологічну природу підліткового «слів'я»	Не менше 1 стор.
40	Опишіть трьох підлітків-хлопчиків з різними ситуаціями характеру	Не менше 2 стор.
41	Опишіть трьох підлітків-дівчаток з різними ситуаціями характеру	Не менше 2 стор.
42	Обґрунтуйте, чи можуть умови життя самі по собі чинити психічний розвиток дитини?	Не менше 2 стор.
43	Обґрунтуйте, чи досить двох детермінант для психічного розвитку дитини?	Не менше 2 стор.
44	Проаналізуйте, що є показниками психічного розвитку дитини?	Не менше 2 стор.
45	Обґрунтуйте слова Г.С.Костюка: «Дитина сама бере участь у своєму розвитку»	Не менше 1 стор.
46	Розкрийте сутність взаємозв'язку зовнішніх і внутрішніх умов психічного розвитку дитини, використовуючи висловлювання: «Зовнішнє діє через внутрішнє» (С.Л.Рубінштейн) і «Внутрішнє (суб'єкт) діє на зовнішнє і цим себе змінює..» (О.М.Леонтьєв)	Не менше 1 стор.
47	Проаналізуйте, які чинники спричиняють психологічну занедбаність підлітків	Не менше 2 стор.
48	Проаналізуйте основні напрямки розвитку свідомості старшокласників	Не менше 2 стор.
49	Розкрийте, які проблеми постають перед людиною вступом до дорослого віку?	Не менше 2 стор.
50	Розкрийте, у чому полягають особливості розвитку інтелектуальної сфери у зрілому дорослому віку?	Не менше 2 стор.
51	Охарактеризуйте основні періоди геронтогенезу	Не менше 2 стор.
52	Охарактеризуйте чинники від яких залежить інтелектуальна активність у старості	Не менше 2 стор.
53	Розпитайте двох людей старших 60 років (згадайте себе у віці 10-20 років) про їхні основні проблеми, надії та очікування від життя. Які відмінності у ставленні до життя цих людей ви виявили?	Не менше 2 стор.
54	Розкрийте критерії на основі яких визначають межі різних періодів	Не менше 1 стор.
55	З'ясуйте роль гри у психічному розвитку дитини	Не менше 2 стор.
56	Які кризи переживає дитина до 7 років? Чим вони обумовлені?	Не менше 2 стор.
57	Розкрийте досягнення у розвитку пам'яті, які характерні для учнів початкових класів	Не менше 1 стор.
58	Охарактеризуйте специфіку потреб сучасних дітей	Не менше 1 стор.
59	Охарактеризуйте специфіку інтересів сучасних дітей	Не менше 1 стор.

60	Опишіть соціальну ситуацію розвитку учня ого класу	Не менше 2 стор.
61	Опишіть соціальну ситуацію розвитку підлітка	Не менше 2 стор.
62	Опишіть соціальну ситуацію розвитку юкласника	Не менше 2 стор.
63	Описати систему життєдіяльності підлітка	Не менше 1 стор.
64	Описати систему життєдіяльності старшокласника	Не менше 1 стор.
65	Описати особливості самоконтролю поведінки дшого школяра	Не менше 1 стор.
66	Описати особливості самоконтролю поведінки рка	Не менше 1 стор.
67	Описати особливості самоконтролю поведінки юкласника	Не менше 1 стор.
68	Опишіть особливості особистісної рефлексії юкласників	Не менше 2 стор.
69	Описати особливості соціальної ситуації розвитку в д немовляти	Не менше 2 стор.
70	Описати особливості соціальної ситуації розвитку у юму дитинстві	Не менше 2 стор.
71	Порівняйте основні проблеми, турботи та вання від життя у ранньому дорослому і зрілому лому віці	Не менше 2 стор.
72	Порівняйте особливості уваги молодших школярів літків	Не менше 2 стор.
73	Порівняйте особливості пам'яті молодших ярів та підлітків	Не менше 2 стор.
74	Порівняйте особливості мислення молодших ярів та підлітків	Не менше 2 стор.
75	Порівняйте особливості розвитку пам'яті підлітків ршокласників	Не менше 2 стор.
76	Порівняйте особливості розвитку мислення тків та старшокласників	Не менше 2 стор.
77	Порівняйте особливості розвитку самооцінки дших школярів та підлітків	Не менше 2 стор.
78	Порівняйте особливості психічного розвитку ни в період раннього дитинства та в дошкільному	Не менше 2 стор.
79	Порівняйте особливості ідеалів підлітків і юкласників	Не менше 2 стор.
80	Порівняйте особливості самосвідомості підлітків та юкласників	Не менше 2 стор.
81	Опишіть особливості ідеалів трьох хлопців- юкласників	Не менше 1 стор.
82	Запишіть та проаналізуйте перші дитячі ди. Визначте, якого віку вони стосуються, який їх	Не менше 1 стор.

	що пам’ятаєте краще, позитивне чи негативне?	
83	Розробіть тематику психолого-педагогічних консультацій для батьків учня-підлітка з проблемами у вивченні здібностей дитини	Не менше 10 тем.
84	Проаналізуйте малюнки дітей дошкільного та початкового шкільного віку на тему “Коли я виросту, то...”	Не менше 2 стор.
85	Проаналізуйте малюнки молодших школярів та підлітків на тему “коли я виросту, то стану...”	Не менше 2 стор.
86	Проаналізуйте малюнки дошкільників та молодших школярів на тему “Мама і тато на роботі”	Не менше 2 стор.
87	Проаналізуйте малюнки дітей різних вікових груп на тему “Я дуже люблю”	Не менше 2 стор.
88	Складіть програму психологічного дослідження з теми „Інтереси сучасних підлітків”	Не менше 2 стор.
89	Складіть програму психологічного дослідження з теми „Інтереси сучасних старшокласників ”	Не менше 2 стор.
90	Складіть програму психологічного дослідження з теми “Мотиви вибору професії”.	Не менше 10 пунктів
91	Проведіть дослідження щодо знання вчителями особливостей нерівномірності психофізіологічного розвитку підлітків та юнаків	Результати, не менше 10 пунктів
92	Чи завжди індивідуально-психологічні властивості людини, що виявляються в ранньому дитинстві зберігаються в подальшому її житті? Чим це можна пояснити?	Не менше 1 стор.
94	Чи впливає на реальну популярність підлітка статус батька? Обґрунтуйте свою думку	Не менше 1 стор.
95	Чому люди похилого віку практично завжди минуле переживають краще, ніж сучасне, причому краще, ніж це переживає дійсність?	Не менше 1 стор.
96	На основі спостережень зберіть дані про індивідуальні відмінності в характерах молодших школярів	Не менше 1 стор.
97	Проведіть бесіду з молодшими підлітками і зробіть висновки про те, якими ідеалами вони керуються у своїй поведінці	Не менше 10 пунктів
98	Дослідіть індивідуальні особливості інтересів молодших школярів	Не менше 1 стор.
99	На основі спостережень і аналізу письмових робіт зберіть дані про взаємозв’язок розвитку мови і мислення учнів молодших класів	Не менше 10 пунктів
100	Охарактеризуйте особливості юнацької дружби	Не менше 1 стор.
101	Довести, що онтогенез – єдиний цілісний процес, який виявляється в різних формах	Не менше 1 стор.

102	Як розуміти “норму психічного розвитку”, якщо дитина за один і той же період уже навчилася щось, а інша – ні?	Не менше 1 стор
103	Що приховано за феноменом “Я сам”?	Не менше 1 стор.
104	Яку роль відіграє оцінка дорослого в розвитку особистості дитини-дошкільника?	Не менше 1 стор.
105	Порівняти поняття “хронологічний вік” і “психологічний вік”	Не менше 1 стор.
106	Порівняйте поняття: формування, розвиток, соціалізація	Не менше 1 стор.

**Проективний малюнок «Моя сім'я» (за Р.Ф. Беяускайте) // За Дарвиш
О.Б. Возрастная психология. – М. : Изд-во ВЛАДОС – ПРЕСС, 2003. –
264с. - С. 111 - 115.**

Тест дозволяє виявити ставлення дитини до членів своєї родини, сімейні стосунки, щовикликають тривогу або конфлікти для дитини, демонструє характер сприймання дитиною взаємин з іншими членами родини і свого місця в ній.

Тест складається із двох частин: малювання сім'ї та бесіди після малювання.

Для виконання малюнку дитині надається стандартний аркуш для малювання, олівець (твердість 2М) і ластик.

Інструкція:

«Будь ласка, намалюйте свою сім'ю так, щоб її члени були чимось зайняті».

При цьому не рекомендується пояснювати, що означає слово «сім'я», а якщо виникають питання «що намалювати?», потрібно лише ще раз повторити інструкцію або відповісти без будь-яких вказівок. Наприклад, «можеш малювати як хочеш». Під час малювання слід занотовувати всі спонтанні висловлювання дітей, відзначати їх мііку, жести, а також фіксувати послідовність малювання.

Після закінчення малювання з дитиною можна провести бесіду за наступною схемою:

- хто зображений на малюнку, що робить кожний член сім'ї;
- де працюють або навчаються члени сім'ї;
- як у сім'ї розподіляються домашні обов'язки;
- які стосунки у дитини з іншими членами сім'ї.

В системі аналізу враховуються формальні і змістовні аспекти малюнка. Формальними особливостями малюнка вважаються кількість ліній при малюванні, положення об'єктів малювання на аркуші, витирання малюнку або його окремих частин, затушовування окремих частин малюнка.

Змістовними характеристиками малюнка є зображена діяльність членів сім'ї, представлених на малюнку, їх взаємодія і розташування, а також співвіднесення речей і людей на малюнку.

При інтерпретації основну увагу звертають на такі аспекти:

1. Аналіз структури малюнка сім'ї (порівняння складу реальної і намальованої сім'ї, розташування і взаємодія членів сім'ї на малюнку).
2. Аналіз особливостей малюнка окремих членів сім'ї, відмінність у стилі малювання, кількості деталей.

3. Аналіз процесу малювання (послідовність малювання кожного члена сім'ї, коментарі, паузи, емоційні реакції під час малювання).

Розглянемо більш детально кожний аспект схеми інтерпретації.

1. Дитина не завжди малює всіх членів сім'ї. Як правило вона не зображує тих, з ким знаходиться у конфліктних стосунках. Не малюючи їх, дитина ніби розряджає неприйнятну емоційну атмосферу в родині, уникає негативних емоцій пов'язаних з певними людьми. Найбільш часто в малюнку відсутні брати або сестри, які пов'язані із ситуацією конкуренції. У такий спосіб дитина символічно «монополізує» відсутню любов та увагу батьків. Якщо до малюнку не включено зображення саого автора, це може свідчити про відсутність почуття спільності, відчуження дитини.

Іноді діти малюють людей, які не входять реально до складу сім'ї, що пов'язане із незадоволеними психологічними потребами у родині. Прикладом може бути зображення єдиними у родині дітьми інших дітей – двоюрідних братів, сестер, сусідів тощо, що виражають потребу у кооперативних стосунках (таку ж інформацію можуть нести і зображення тварин). Зображення не пов'язаних із родиною дорослих свідчить про сприймання сім'ї як неінтегрованого утворення, про пошук людини, здатної задовольнити потребу дитини у близьких емоційних контактах.

Розташування членів родини на малюнку часто ілюструє їх взаємини. Так, важливим показником психологічної близькості є реальна відстань між окремими членами сім'ї. Малювання членів сім'ї зі з'єднаними руками, об'єднаність їх у спільній діяльності є індикатором психологічного комфорту, інтегративності родини. Малюнки із протилежними характеристиками свідчать про низький рівень емоційних зв'язків. Іноді між членами сім'ї намальовано різні об'єкти, що виступають межею між ними (наприклад, зображення, де батько сидить перед телевізором або відгородившись газетою, що відокремлюють його від зображення сім'ї. Мама частіше зображена біля плити, що немов би поглинає всю її увагу). Зустрічаються малюнки, на яких вся сім'я розташована однією групою, а один з її членів – у віддаленні. Якщо на відстані дитина малює себе, це вказує на почуття невключеності, відчуження. У випадку віддалення іншого члена сім'ї можна припускати негативне ставлення дитини до нього, малу значимість його для дитини.

Деякі діти зображують всіх членів своєї сім'ї дуже маленькими і розташовують їх на нижній лінії аркуша. Це може свідчити про почуття неповноцінності у сімейній ситуації.

2. Дитина найбільш деталізує, довше малює і розфарбовує фігуру найулюбленішого члена сім'ї. І навпаки, якщо дитина негативно ставиться до когось, то і малює цю людину неповно, без деталей, іноді навіть без деяких частин тіла, використовує штриховку. Часто використовується стирання і перемальовування у зображенні цієї людини.

Важливе діагностичне значення має неадекватні розміри фігури. Наприклад, якщо дитина малює меншу сестру не лише більшою, ніж вона сама, але й навіть більшою, ніж батьки, то це може свідчити про виключність уваги, що приділяється сестрі у родині, про її особливе місце в ієрархії сімейних стосунків. Деякі діти малюють найбільшими або рівними за розмірами з батьками себе. Хоментаскас пов'язує це з егоцентризмом дитини, із змаганням за батьківську любов.

У малюнках дітей можна спостерігати декілька стилів малювання. Так, часто одним стилем малюють батька і братів, а іншим – маму і сестер. Особливо відрізняється тип промальовування волосся, одягу. По тому, як дитина малює себе, можна зрозуміти, з ким вона сильніше ідентифікує себе (із мамою чи батьком) і чи адекватно це статі дитини.

3. Аналіз процесу малювання надає багату інформацію не лише про сімейні стосунки дитини, але й взагалі про стиль її роботи. Наприклад, манера прикривання намальованого рукою може свідчити про недовіру дитини своїм силам, невпевненість і потребу у підтримці зі сторони дорослого.

Варто звертати увагу на

- послідовність малювання членів сім'ї,
- послідовність малювання деталей,
- витирання,
- повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур,
- паузи,
- спонтанні коментарі.

Інтерпретація процесу малювання загалом реалізує тезу про те, що за динамічними характеристиками малювання криються зміни думок, почуттів, що відображаються на певних деталях малюнку.

Умовно можна виділити п'ять симптомкомплексів:

- сприятлива сімейна ситуація,
- тривожність,
- конфліктність у сім'ї,
- почуття неповноцінності у сімейній ситуації, ворожість у сімейній ситуації.

Симптомо-комплекси	Симптом	Бали
1.Сприятлива сімейна ситуація	<ul style="list-style-type: none"> • Спільна діяльність всіх членів сім'ї, • Домінування людей на малюнку порівняно із речами, • Зображення всіх членів сім'ї, • Відсутність ізольованих членів сім'ї, • Відсутність штриховки, • Хороша якість ліній, • Відсутність показників ворожості, • Адекватне розташування людей на аркуші. 	<p>0,2</p> <p>0,1</p> <p>0,2</p> <p>0,2</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,2</p> <p>0,1</p>
2. Тривожність	<ul style="list-style-type: none"> • Штриховка • Лінія основи – підлога., земля • Лінія над малюнком • Лінія із сильним натиском • Стирання • Надмірна увага до деталей • Надлишок речей • Подвійні або перервані лінії • Підкреслювання окремих деталей 	<p>0,1,2,3</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1,2</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p>
3.Конфліктність у родині	<ul style="list-style-type: none"> • Бар'єри між фігурами • Витирання окремих фігур • Відсутність основних частин тіла у деяких фігур • Виділення окремих фігур • Ізоляція окремих фігур • Неадекватна величина окремих фігур 	<p>0,2</p> <p>0,1,2</p> <p>0,2</p> <p>0,2</p> <p>0,2</p> <p>0,2</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • Невідповідність вербального опису і малюнку • Домінування речей • Відсутність на малюнку окремих членів сім'ї • Член сім'ї, що стоїть спиною 	0,1 0,1 0,2 0,1
4. Почуття неповноцінності у сімейній ситуації	<ul style="list-style-type: none"> • Член сім'ї, що стоїть спиною • Автор малюнку непропорційно маленький • Розташування фігур на нижній частині аркуша • Лінія слабка, преривна • Ізоляція автора від інших 	0,2 0,2 0,1 0,2 0,1
Симптомо-комплекси	Симптом	Бали
	<ul style="list-style-type: none"> • Маленькі фігури • Нерухома порівняно з іншими фігура автора • Відсутність автора • Автор сидить спиною 	0,1 0,2 0,1 0,2
5. Ворожість у сімейній ситуації	<ul style="list-style-type: none"> • Одна із фігур на іншому аркуші або на іншій стороні аркуша • Агресивна позиція фігури • Закреслена фігура • Деформована фігура • Зворотній профіль • Руки розкинуто в сторони • Пальці довгі, підкреслені 	0,1 0,2 0,2 0,1 0,1 0,1 0,1

Визначення у старших дошкільників сформованості «внутрішньої позиції школяра». //За Дарвиш О.Б. Возрастная психология. – М. : Изд-во ВЛАДОС – ПРЕСС, 2003. – 264с. - С. 86-87.

Інструкція:

Задайте дитині питання і попросіть дати відповіді (відповіді слід записати) :

1. Ти хочеш іти до школи?
2. Ти хочеш ще на рік залишитись у дитячому садочку (вдома)?
3. Які заняття тобі найбільш подобаються? Чому?
4. Ти любиш, коли тобі читають книжки?
5. Ти сам просиш, щоб тобі почитали книжку?
6. Чому ти хочеш іти до школи?
7. Тобі подобається шкільна форма і шкільні знаряддя?
8. Якщо тобі дома дозволять носити шкільну форму і користуватися шкільними знаряддями, а до школи дозволять не ходити, то тебе це влаштує? Чому?
9. Якщо ми будемо зараз грати у школу, то ким ти хочеш бути : учнем чи вчителем?
10. Під час гри у школу, що у нас буде довше – урок чи перерва?

Обробка результатів і висновки.

Враховуються всі відповіді, крім 6 та 7.

При сформованій «внутрішній позиції школяра» відповіді на питання повинні звучати приблизно так :

1. Хочу іти до школи.
2. Не хочу ще на рік залишатися у дитячому садку (або дома).
3. Ті заняття, на яких вчили (букви, цифри тощо).
4. Люблю, коли мені читають книжки.
5. Сам прошу, щоб мені почитали.
8. Ні, не влаштує, хочу ходити до школи.
9. Хочу бути учнем.
10. Урок має бути довшим.

Проективна методика «Клас тварин» (Фантастичний малюнок класу)/ за Л.О.Кондратенко //Кондратенко Л.О. Розумові здібності дитини. – К.: Главник, 2004. – 112с. – (Психологічний інструментарій).

Дітям роздаються аркуші паперу і пропонується уявити, що до них у клас завітала добра чарівниця, яка дуже любить різні живі істоти і вважає, що кожній людині не завадило б на кілька хвилин перетворюватися на якусь тваринку, пташку, рибку чи може й черепаху. От вона й перетворює (зовсім ненадовго) всіх, кого побачить, у якусь живу істоту. Так і сталося у вас у класі: всі-всі дітки в когось перетворились, і не тільки дітки, а й вчителька. Тож намалуйте свій клас у хвилину візиту чарівниці. Біля тієї тваринки, в яку перетворився автор малюнка, поставте трикутник, а біля тваринки, в яку перетворилась учителька, - квадрат.

Інтерпретація.

При аналізі малюнка виділяються п'ять основних типів стосунків :

Позитивне (реалізоване) ставлення до однокласників. Воно відображається малюнком компактної групи однотипних тваринок (білочки, зайчики, олені, ведмедики, кішечки тощо). На малюнку немає або майже немає кущів, дерев, будівель, парт, столів...

Позитивне (нереалізоване) ставлення до однокласників. На малюнку зображені однакові або такі, що не загрожують одна одній тварини (як і у попередньому малюнку). Але всі вони розсосереджені, розкидані по листку, розділені деревами, кущами, партами тощо. Малювання дитина в цьому випадку іноді може починати не із зображення тваринки, а спочатку малює ліс, школу, класні меблі. Як показують спостереження, автори таких малюнків, як правило тягнуться до контактів з іншими дітьми, але з якихось причин не можуть або просто не вміють їх налагоджувати. Досить значний відсоток серед них становлять так звані «домашні діти», які тільки вчаться мистецтву спілкування з однолітками.

В практиці обидва типи малюнків зустрічаються досить рідко, найчастіше ж у житті бувають проміжні варіанти, коли дитина уже зуміла налагодити приязні контакти з частиною класу і не може або не хоче приятелювати з іншою. Характерною для початкової школи є наявність окремих класних угруповань тільки хлопчиків або тільки дівчаток. Стосунки між цими групами можуть бути як дружніми, так і в різній мірі ворожими.

Відсторонене (індиферентне) ставлення до однокласників. У цьому випадку малюється тільки одна тваринка, що ідентифікується з автором малюнку. При проханні продовжити малювання дитина або відмовляється це робити, або ж дублює малюнок тієї ж тварини. На питання : «А це хто?» відповідає : «Теж я» або: «Теж зайчик».

Крайнім випадком відстороненості, посиленої небажанням іти на контакт, часто відповідає ідентифікація себе з птахом, який ніби існує над іншими членами колективу. Відсторонена дитина дуже рідко ідентифікує себе з хижими тваринами або плазунами.

Пасивне протистояння. Малюється тільки дві тваринки. Одна з них (слабкіша) ідентифікується з автором малюнку, а друга (сильніша) з усім класом. Сюди ж слід віднести випадки, коли малюється одна, але явно зневажувана тваринка – гадюка, свиня, тарган тощо.

Агресивне протистояння. В цьому випадку малюнки часто схожі на розглянуті вище. Але дитина співвідносить себе із сильною твариною, найчастіше хижак, а весь клас – із слабкою. В особливо важких випадках «я - хижак» залишається єдиною істотою на малюнку. Простір листка при цьому заповнюється замість інших істот різними предметами – квітами, деревами, сонцем, хмарами, партами...

У випадку як агресивного так і пасивного протистояння малюк сприймає однокласників як єдину, ворожу йому силу. Реакція ж залежить від індивідуальних особливостей дитини.

Методика дозволяє зробити певні припущення про те, наскільки дружнім і згуртованим є класний колектив, чи задоволений учень своїм шкільним статусом, яке його ставлення до учителя. Водночас слід зазначити, що малюнок є лише приблизним і досить опосередкованим зрізом ситуації на момент його створення. Маленькі школярі дуже імпульсивно реагують на все, що відбувається навколо них. І тому малюнки, зроблені однією і тією ж дитиною протягом тижня, а то й навіть одного дня можуть суттєво різнитися, відображаючи зміну настроїв її автора.

Проективний малюнок «Що мені подобається у школі?» (за Н.Г.Лускановою) // Дарвиш О.Б. Возрастная психология. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003.- 264с. – С.103-105.

Методика виявляє ставлення дітей до школи і мотиваційну готовність дітей до навчання у школі.

Інструкція:

«Діти, намалюйте, що вам найбільше подобається у школі. Малювати можна все, що бажаєте. Малюйте, як зможете, оцінки за малюнок виставлятися не будуть».

Приблизна *схема аналізу і оцінки малюнків*:

1. Невідповідність темі вказує на

а) відсутність шкільної мотивації і домінування інших мотивів, частіше – ігрових. В цьому випадку діти малюють машини, іграшки, військові дії, візерунки тощо. Свідчить про мотиваційну незрілість;

б) дитячий негативізм. В цьому випадку дитина вперто відмовляється малювати на шкільну тему і малює те, що вона найкраще вміє і любить малювати. Така поведінка властива дітям із завищеним рівнем домагань і труднощами пристосування до чіткого виконання шкільних вимог;

в) не вірне тлумачення поставленої задачі, її не розуміння. Такі діти або нічого не малюють або змальовують у інших сюжети, що не стосуються даної теми. Частіше це властиве дітям із затримкою психічного розвитку.

2. Відповідність заданій темі свідчить про наявність позитивного ставлення до школи, про цьому враховується сюжет малюнку, тобто те, що намальовано:

а) навчальні ситуації – вчитель із указкою, діти за партами, дошка із написаними завданнями тощо. Свідчить про високу шкільну мотивацію і учбову активність дитини, наявність у неї пізнавальних учбових мотивів;

б) ситуації не навчального характеру – шкільні приміщення, учні на перерві, учні із портфелями тощо. Властиві дітям із позитивним ставленням до школи, проте більшою спрямованістю на зовнішні шкільні атрибути;

в) ігрові ситуації – гойдалки на шкільному подвір'ї, ігрова кімната, іграшки та інші предмети, що стоять у класі (наприклад, телевізор, квіти на підвіконні тощо). Властиві дітям із позитивним ставленням до школи, але із домінуванням ігрової мотивації.

Для більшої надійності оцінки дитячих малюнків при проведенні дослідження доцільно запитати дитину, що вона намалювала, чому намалювала той чи інший предмет, ту чи іншу ситуацію.

В деяких випадках за малюнками дітей можна діагностувати не лише рівень їх учбової мотивації, їх ставлення до школи, але й виявити ті сторони шкільного життя, що є для дитини найбільш привабливими.

Так, наприклад, школярі із психомоторною розгальмованістю, підвищеною руховою активністю нерідко зображують гру у футбол на уроці фізкультури, бійки з дітьми на перервах, можуть намалювати клас, у якому все перевернуто тощо. Чутливі, сентиментальні діти, малюючи навчальну ситуацію, обов'язково включають до неї декоративні елементи (орнамент, квіти, дрібні деталі інтер'єра класу тощо).

Проективна методика для визначення характеру мотивації до навчання «Продовж казку» (Модифікація Л.О.Кондратенко на основі ідеї Л.Дюсс) //Кондратенко Л.О. Розумові здібності дитини. – К.: Главник, 2004. – 112с. – (Психологічний інструментарій).

Дитині пропонується закінчити казку, і за її відповідями робиться висновок про ставлення до описаної ситуації.

Як і всі проективні методики, тест «Продовж казку» сам по собі носить лише орієнтувальний характер і може мати діагностичне значення лише у тому разі, якщо його результат підтверджується іншими методиками, спостереженням за дитиною та результатами бесід та анкетувань учителів та батьків.

1. Пожежа.

Гуляло якоесь лисенятко з татом і мамою лісом і побачило вдалині заграву. «Щось горить», - сказав тато-лис. «Здається, це горить твоя лісова школа, моє лисенятко, що ж ти завтра робитимеш?» - скрикнула мама-лисиця.

Що ж сказало лисенятко?

2. Для чого в школу ходити?

Розговорились якоесь звірята, для чого в школу ходять.

- Я ходжу, бо мене туди батьки відводять, - сказав бобер.
- Я ходжу, бо я люблю з іншими звірятами гратись, - сказав зайчик.
- Я ходжу, бо мені цікаво, - сказало ведмежа.

- Я ходжу, бо так треба, - сказало вовченя.
- Якщо я не піду, батьки сваритися будуть, - сказала білочка.
- Я люблю вчитися, - сказало тигреня.
- Я б залишився краще вдома, - сказав їжачок.
- В дитячому садку було краще, - підтримав його лис.

Тут підійшло слоненя, що вчилася вже у третьому класі, і спитало, про що малеча сперечається. Звірята розповіли і попросили пояснити, хто з них правий, а хто ні. Слоненятко вислухало і сказало : «Ви всі праві:

В школі весело, бо ...

В школі нудно, бо...

В школі добре, бо...

В школі погано, бо...

Мама буде радіти, коли...

Мама буде сваритись, коли...

Краще залишитись дома, а не йти до школи, бо...

Краще піти у школу, а не залишатися дома, бо...

Краще бути в дитячому садочку, а не в школі, бо...

Краще бути в школі, а не в дитячому садочку, бо...»

**Визначення рівня самооцінки у підлітковому віці// Практикум по
возрастной психологии/ Под ред. Л.А.Головей, Е.Ф.Рыбалко. – СПб.:
Речь,2002 – 694с. – С.557-559.**

Тест – опитувальник включає 32 судження. За ними можливі п`ять варіантів відповідей, кожна з яких кодується балами за наступною схемою:

- Дуже часто – 4 бали;
- Часто – 3 бали;
- Іноді – 2 бали;
- Рідко – 1 бал;
- Ніколи – 0 балів.

Тест використовується як індивідуально, так і у групі.

Інструкція:

Вашій увазі пропонується ряд суджень. За ними можливі п`ять варіантів відповідей. Будь ласка, виберіть з них одну відповідь за кожним судженням і позначте її.

Судження:

1. Мені хочеться, щоб мої друзі мене підбадьорювали.
2. Постійно відчуваю свою відповідальність за роботу.
3. Я турбуюся про своє майбутнє.
4. Багато хто мене ненавидить.
5. Я менш ініціативний, ніж інші.
6. Я турбуюся про свій психічний стан.
7. Я боюся виглядати дурнем.
8. Зовнішність інших краща за мою.
9. Я боюся виступати з промовою перед незнайомими людьми.
10. Я часто припускаюся помилок.
11. Шкода, що я не вмію правильно розмовляти з людьми.
12. Шкода, що мені не вистачає впевненості в собі.
13. Мені б хотілося, щоб мої дії схвалювалися іншими частіше.
14. Я занадто скромний.
15. Моє життя марне.
16. У багатьох неправильне уявлення про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
18. Люди чекають від мене занадто багато.
19. Люди не особливо цікавляться моїми досягненнями.
20. Я дещо ніяковію.
21. Я відчуваю, що багато хто мене не розуміє.
22. Я не відчуваю себе у безпеці.
23. Я часто хвилююся і марно.
24. Я почуваю себе ніяково, коли входжу до кімнати, де вже знаходяться люди.
25. Я почуваю себе скутим.

26. Я відчуваю, що люди говорять про мене за мою спиною.
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має трапитися якась неприємність.
29. Мене хвилює думка про те, як до мене ставляться люди.
30. Шкода, що я не так комунікабельний як інші.
31. У суперечках я висловлююся тільки тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого очікує від мене громадськість.

Обробка та інтерпретація результатів.

Підраховуємо загальну кількість балів за всіма судженнями:

- 0 – 25 балів – високий рівень самооцінки;
- 26 – 45 балів – середній рівень самооцінки;
- 46 – 128 балів – низький рівень самооцінки.

При високому рівні самооцінки людина не обтяжена «комплексом неповноцінності», правильно реагує на зауваження інших і рідко сумнівається у власних діях.

При середньому рівні самооцінки людина рідко страждає від «комплексу неповноцінності» і час від часу намагається підлаштуватися під думку інших.

При низькому рівні самооцінки людина боляче переносить критику на свою адресу, намагається завжди рахуватися з думкою інших і часто страждає від «комплексу неповноцінності».

Оцінка рівня особистісної тривожності (за Ч. Спілбергером) // В.В.Волошина, Л.В.Долинська, С.О.Ставицька, О.В.Темрук. Загальна психологія: Практикум. – К.: Каравела, 2005. – 280с. – С.145-146.

Тривожність – схильність людини до переживання емоційного стану, що проявляється у очікуванні несприятливого розвитку подій.

Особистісна тривожність – це риса особистості, що проявляється у типовій, ситуаційно стійкій реакції людини, що виражена у стані підвищеного неспокою, на загрозливу для особистості або таку, що видається загрозливою, ситуацію.

Інструкція:

«Уважно прочитайте кожне із 20 наведених нижче речень та закресліть відповідну цифру справа залежно від того, як ви себе почуваєте у даний момент».

№	Твердження	Майже ніколи	іноколи	часто	Майже завжди
1	Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
2	Я швидко втомлююся	1	2	3	4
3	Я хотів би бути таким же щасливим, як інші	1	2	3	4
4	Я легко можу заплакати	1	2	3	4
5	Буває, що я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
6	Я відчуваю себе бадьорим	1	2	3	4
7	Я спокійний, незворушний та зібраний	1	2	3	4
8	Очікування труднощів дуже мене тривожить	1	2	3	4
9	Я занадто переживаю дрібниці	1	2	3	4
10	Я цілком щасливий	1	2	3	4
11	Я сприймаю все занадто близько до серця	1	2	3	4
12	Мені не вистачає впевненості у собі	1	2	3	4
13	Я почуваю себе у безпеці	1	2	3	4
14	Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
15	У мене буває хандра	1	2	3	4
16	Я буваю задоволений	1	2	3	4
17	Різні дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
18	Я так сильно переживаю свої	1	2	3	4

	розчарування, що потім довго не можу про них забути				
19	Я врівноважена людина	1	2	3	4
20	Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Обробка результатів

Підрахунок кількості балів проводиться таким чином: від суми балів, набраної при відповідях на питання 2,3,4,5,8,9,11,12,14,15,17,18, 20 відніміть суму балів відповідей на питання 1,6, 7, 10,13,16,19. До цієї різниці додайте 35.

Сумарний показник за шкалою Ч.Спілбергера вказує на:

- До 30 балів – низький рівень тривожності;
- Від 30 до 45 балів – середній рівень тривожності;
- Більше 45 балів – високий рівень тривожності.

«Мотивація успіху і страх невдачі» (Реан А.О.) // Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.: ил. (Серия «Мастера психологии»). – С. 515-516.

Інструкція. Прочитай наведені нижче твердження і визнач, які з них стосуються тебе. Якщо ти згоден напиши «так», якщо твердження тебе не стосується, то відповідай «ні».

Будьте відверті, відповідайте швидко.

Текст опитувальника

1. Включаючись у роботу, я сподіваюся на успіх.
2. В діяльності я активний.
3. Я схильний до прояву ініціативи.
4. При виконанні відповідальних завдань я прагну по можливості знайти причини, щоб відмовитися від них.
5. Я часто вибираю крайнощі: або надто легкі завдання, або нереалістично складні.
6. Зустрічаючись із перешкодами я, як правило, не відступаю, а шукаю шляхи їх подолання.

7. При чергуванні успіхів і невдач я схильний до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї власної цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні достатньо важких завдань в умовах обмеження часу моя результативність моєї діяльності погіршується.
10. Я схильний виявляти наполегливість у досягненні мети.
11. Я схильний планувати своє майбутнє на досить віддалену перспективу.
12. Якщо я ризикую, то з розумом, а не безоглядно, відчайдушно.
13. Я не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.
14. Я вважаю за краще ставити перед собою середні за складністю або трохи завищені, але досяжні цілі, ніж нереалістично високі.
15. У разі невдачі при виконанні якого-небудь завдання його привабливість для мене, як правило, знижується.
16. При чергуванні успіхів і невдач я схильний до переоцінки своїх невдач.
17. Я вважаю за краще планувати своє майбутнє лише на найближчий час.
18. При роботі в умовах обмеження часу результативність моєї діяльності покращується, навіть якщо завдання досить важке.
19. У разі невдачі при виконанні я, як правило, не відмовляюся від поставленої мети.
20. Якщо я сам вибрав для себе завдання, то у разі невдачі його привабливість для мене ще більше зростає.

Ключ до опитувальника:

Один бал отримують відповіді «Так» на питання № 1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20.

Один бал отримують відповіді «Ні» на питання № 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17.

Підраховується загальна кількість набраних балів.

Якщо досліджуваний отримав від 1 до 7 балів, то діагностується мотивація на невдачу (страх невдачі); від 8 до 13 балів мотиваційний полюс яскраво не виражений, але при цьому слід розрізняти всередині цієї групи учнів тих, хто має певну тенденцію до розвитку мотивації успіху (такими є досліджувані, які набрали 12–13 балів) та схильність (тенденцію) до уникнення невдачі (якщо досліджуваний набрав 8–9 балів). Якщо досліджуваний отримав від 14 до 20 балів, то діагностується мотивація успіху (прагнення до досягнень).

В описі опитувальника А.А. Реана «Мотивація успіху і страх невдачі» немає прямих указівок на вікові обмеження його застосування. Проте експертний

аналіз опитувальника показав її складність для сприйняття молодшими підлітками.

Діагностика структури учбової мотивації школяра //Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп /Н.П.Фетискин, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 489 с. – С. 106-107.

Інструкція. Оціни, наскільки значущими є для тебе причини, за якими ти навчаєшся у школі. Для цього обведи кружечком потрібний бал:

0 балів – майже не має значення;

1 бал – частково значуще;

2 бали – помітно значуще;

3 бали – дуже значуще.

№	Твердження	Бали
1	Щоб я добре вчив предмет, мені має подобатися вчитель.	0 1 2 3
2	Мені дуже подобається навчатися, поширювати свої знання про світ.	0 1 2 3
3	Спілкуватися з друзями, з компанією в школі значно цікавіше, ніж сидіти на уроках, навчатися.	0 1 2 3
4	Для мене дуже важливо отримати гарну оцінку.	0 1 2 3
5	Все, що я роблю, я роблю добре – це моя позиція.	0 1 2 3
6	Знання допомагають розвинути розум, кмітливість.	0 1 2 3
7	Якщо ти школяр, то зобов'язаний гарно навчатися.	0 1 2 3
8	Якщо на уроці панує обстановка недоброзичливості, надмірної суворості, в мене зникає будь-яке бажання навчатися.	0 1 2 3
9	Я відчуваю інтерес тільки до окремих предметів.	0 1 2 3
10	Вважаю, що успіх в навчанні – важлива основа для поваги і визнання серед однокласників.	0 1 2 3
11	Доводиться вчитися, щоб уникнути набридливих моралей і розносів з боку батьків і вчителів.	0 1 2 3
12	Я відчуваю почуття задоволення, піднесення, коли сам	0 1 2 3

	вирішу складну задачу, добре вивчу правило і т. д.	
13	Хочу знати якомога більше, щоб стати цікавою, культурною людиною.	0 1 2 3
14	Добре навчатися, не пропускати уроки – мій громадянський обов'язок на даному етапі мого життя.	0 1 2 3
15	На уроці не люблю розмовляти і відволікатися, тому що для мене важливо зрозуміти пояснення вчителя, правильно відповісти на його запитання.	0 1 2 3
16	Мені дуже подобається, якщо на уроці організують спільну з іншими дітьми роботу (у парі, бригаді, команді).	0 1 2 3
17	Я дуже чутливий до похвали вчителя, батьків за мої шкільні успіхи.	0 1 2 3
18	Навчаюся добре, оскільки завжди прагну бути у числі кращих.	0 1 2 3
19	Я читаю багато книг крім підручників (з історії, спорту, природи і т. д.)	0 1 2 3
20	Навчання у моєму віці – найважливіша справа.	0 1 2 3
21	У школі весело, цікавіше, ніж вдома, у дворі.	0 1 2 3

Ключ

Мотиви	Номери відповідей
Пізнавальні	2 9 15
Комунікативні	3 10 16
Емоційні	1 8 21
Саморозвитку	6 13 19
Позиція школяра	7 14 20
Досягнення	5 12 18
Завнішні (заохочення, покарання)	4 11 17

Оцінка стосунків підлітка із класом //Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога / Евгений Иванович Рогов: [Учебное пособие]. В 2-х книгах. Книга 1.– М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 384 с. – С. 203-207.

Інструкція. На кожен пункт анкети можливі три відповіді, позначені буквами А, Б, В. З відповідей на кожен пункт оберіть той, який найбільш точно відображає вашу точку зору. Пам'ятайте, що поганих або гарних відповідей в даній анкеті немає. Букву вашої відповіді (А, Б або В) занесіть у лист відповідей навпроти відповідного номера питання.

На кожне питання може бути обрана тільки одна відповідь.

1. Кращими партнерами у групі я вважаю тих, хто:

А. Знає більше, ніж я.

Б. Всі питання прагне вирішувати спільно.

В. Не відволікає увагу вчителя.

2. Кращими вчителями є ті, хто:

А. Використовують індивідуальний підхід.

Б. Створюють умови для допомоги зі сторони інших.

В. Створюють у колективі атмосферу, в якій ніхто не боїться висловлюватися.

3. Я радий, коли мої друзі:

А. Знають більше, ніж я і можуть мені допомогти.

Б. Вміють самостійно, не заважаючи іншим, досягати успіхів.

В. Допомагають іншим, коли є можливість.

4. Більше всього мені не подобається, коли в групі:

А. Нікому допомагати і є в кого повчитися.

Б. Мені заважають при виконанні завдань.

В. Інші слабше підготовлені, ніж я.

5. Мені здається, що я здатний на максимальне, коли:

А. Я можу отримати допомогу і підтримку від інших.

Б. Мої зусилля будуть належним чином винагороджені.

В. Є можливість проявити ініціативу, корисну для усіх.

6. Мені подобаються колективи, в яких:

- А. Кожен зацікавлений у покращенні результатів усіх.
- Б. Кожен зайнятий своєю справою і не заважає іншим.
- В. Кожна людина може використовувати інших для вирішення своїх задач.
7. Я не задоволений вчителями, які:
- А. Створюють дух суперництва на заняттях.
- Б. Не приділяють достатньо уваги учням.
- В. Не створюють умов, щоб група їм допомагала.
8. Більш за все я задоволений життям, якщо:
- А. Є можливість працювати, коли тобі ніхто не заважає.
- Б. Є можливість отримувати інформацію від інших людей
- В. Є можливість зробити корисне іншим людям.
9. Основна роль учбового закладу повинна бути:
- А. У вихованні людей з розвиненим відчуттям обов'язку перед іншими.
- Б. У підготовці людини до самостійного життя.
- В. У підготовці людей, які вміють отримувати допомогу від спілкування з іншими.
10. Якщо перед групою стоїть якась проблема, то я:
- А. Волію, щоб інші розв'язували цю проблему.
- Б. Волію самостійно в усьому розібратися, не розраховуючи на інших.
- В. Намагаюся внести свій вклад в загальне вирішення проблеми.
11. Я би навчався краще, якби вчитель:
- А. Мав до мене індивідуальний підхід.
- Б. Створював умови, за яких я міг би отримати допомогу інших.
- В. Заохочував ініціативу учнів, спрямовану на досягнення спільного успіху.
12. Немає нічого гірше випадку, коли:
- А. я не можу самостійно досягти успіху.
- Б. Відчуваю, що не потрібен групі.
- В. Тобі не допомагають оточуючі.
13. Найбільше я ціную:
- А. особистий успіх, в якому є доля заслуги моїх друзів.
- Б. Загальний успіх, в якому є і моя заслуга.

В. Свій особистий успіх.

14. Я хотів би працювати:

А. Разом з товаришами у колективі.

Б. Самостійно(індивідуально).

В. З провідними в цій області людьми.

Обробка і інтерпретація результатів

Кожній обраній відповіді приписується один бал.

Бали, набрані за всіма пунктами опитувальника, підсумовуються для кожного типу сприйняття учнем своєї групи окремо з урахуванням запропонованого ключа. При цьому загальна сума балів по всім трьом типам сприймання групи (І-індивідуалістичний, П-прагматичний, К- колективістичний) має дорівнювати 14.

І-індивідуалістичний		К- колективістичний		П-прагматичний	
1в	8а	1б	8в	1а	8б
2а	9б	2в	9а	2б	9в
3б	10б	3в	10в	3а	10а
4б	11а	4а	11в	4в	11б
5б	12а	5в	12б	5а	12в
6б	13в	6а	13б	6в	13а
7б	14б	7а	14а	7в	14в

Опитувальник

Комунікативні та організаторські здібності //Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога / Евгений Иванович Рогов: [Учебное пособие]. В 2-х книгах. Книга 1.– М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 384 с. – С. 374-379.

Методика використовується для виявлення комунікативних і організаторських здібностей особистості (уміння чітко і швидко встановлювати ділові та товариські стосунки з людьми, намагання розширювати контакти, участь у групових заходах, вміння впливати на людей, бажання виявляти ініціативу і т. д.).

Інструкція. Вам потрібно відповісти на 40 наведених нижче запитань.

Вільно виражайте свою думку по кожному запитанню та відповідайте на них "так" (+) або "ні"(-). Уявіть собі типові ситуації та не замислюйтесь над деталями. Не слід витрачати багато часу на обміркування, відповідайте швидко.

Опитувальник:

1. Чи багато у Вас друзів з якими ви постійно спілкуєтесь?
2. Чи часто вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
3. Чи довго Вас тривожить відчуття образи, заподіяне вам кимось з ваших друзів?
4. Чи завжди вам важко орієнтуватися в складній критичній ситуації?
5. Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств з різними людьми?
6. Чи подобається вам займатися громадською роботою?
7. Чи вірно, що Вам краще і приємніше проводити час з книгами чи за будь-якими іншими заняттями, ніж з людьми?
8. Якщо виникли будь-які перепони в здійсненні ваших намірів, то чи легко ви від них відмовляєтесь?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старше за вас віком?

10. Чи люблять Ви вигадувати та організовувати зі своїми товаришами різноманітні ігри та розваги?
11. Чи важко Вам включатися в нову для Вас компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які можна було б зробити сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете ви того, щоб Ваші товариші діяли відповідно до Вашої думки?
15. Чи важко Вам освоюватися у новому колективі?
16. Чи вірно, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, зобов'язань?
17. Чи намагаєтесь Ви у зручній ситуації познайомитись та поспілкуватись з новою людиною?
18. Чи часто при вирішенні важливих справ Ви берете ініціативу у свої руки?
19. Чи дратують Вас оточуючі і чи хочете ви побути наодинці?
20. Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтесь в незнайомій для вас обстановці?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитись серед людей?
22. Чи виникає у вас роздратування, якщо вам не вдається закінчити почату справу?
23. Чи відчуваєте Ви відчуття утруднення, незручності чи сором'язливості, якщо потрібно проявити ініціативу, щоб познайомитись з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви стомлюєтесь від постійного спілкування з товаришами?
25. Чи люблять Ви брати участь в колективних іграх?

26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, що стосуються інтересів ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих людей?
28. Чи вірно, що ви рідко прагнете довести свою правоту?
29. Чи вважаєте ви, що вам не важко внести пожвавлення в малознайому Вам компанію?
30. Чи приймаєте ви участь в громадській роботі в університеті?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи вірно, що ви не намагаєтесь відстоювати свою думку чи рішення, якщо воно не відразу була прийняте Вашими товаришами?
33. Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в малознайому компанію?
34. Чи охоче Ви приступаєте до організації різноманітних заходів для своїх товаришів?
35. Чи вірно, що ви не відчуваєте себе достатньо впевнено і спокійно, коли потрібно говорити що небудь великій групі людей?
36. Чи часто ви запізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
37. Чи вірно, що у вас багато друзів?
38. Чи часто ви опиняєтесь в центрі уваги своїх товаришів?
39. Чи часто Ви ніяковієте, відчуваєте незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
40. Чи вірно, що ви не дуже впевнено відчуваєте себе в оточенні великої групи людей ?

Обробка даних:

Свої відповіді на запитання зафіксуйте у спеціальному бланку. Для кількісної обробки даних скористайтесь дешифраторами, у яких проставлена максимальна сума ідеальних відповідей, що відображають яскраво виражені комунікативні та організаторські здібності.

Підраховується кількість співпадаючих із дешифратором відповідей по кожному розділу методики. Оцінювальний коефіцієнт (К) комунікативних чи організаторських здібностей виражається відношенням кількості співпадаючих відповідей по кожному розділу до максимально можливої кількості співпадінь:

$$K = x : 20$$

де x – кількість співпадаючих з дешифратором відповідей.

Дешифратор комунікативних здібностей

1	+	11	-	21	+	31	-
3	-	13	+	23	-	33	+
5	+	15	-	25	+	35	-
7	-	17	+	27	-	37	+
9	+	19	-	29	+	39	-

Дешифратор організаторських здібностей

2	+	12	-	22	+	32	-
4	-	14	+	24	-	34	+
6	+	16	-	26	+	36	-
8	-	18	+	28	-	38	+
10	+	20	-	30	+	40	-

Оцінка результатів

Показники, отримані за цією методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники, які ближчі до 1 свідчать про високий рівень виявлення комунікативних чи організаторських здібностей; показники, ближчі до 0 – про їх низький рівень. Оціночний коефіцієнт (К) - це первинна кількісна характеристика матеріалів тестування. Для якісної стандартизації результатів тестування використовуються шкали оцінок, у яких тому чи іншому діапазону кількісних показників К відповідає певна оцінка.

Наприклад, у Вас співпало 19 відповідей по шкалі оцінок комунікативних здібностей і 16 - по шкалі організаторських здібностей. Користуючись формулою, вираховуємо:

$$K_k = 19:20 = 0,95;$$

$$K_o = 16:20 = 0,8.$$

Записуємо отримані результати в бланк відповідей та порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських здібностей.

Шкала оцінок комунікативних здібностей

Кк	Оцінка	Рівень виявлення комунікативних здібностей
0,10 - 0,45	1	Низький
0,46 - 0,55	2	Нижче середнього
0,56 - 0,65	3	Середній
0,66 - 0,75	4	Високий
0,76 - 1,00	5	Дуже високий

Шкала оцінок організаторських здібностей

Кo	Оцінка	Рівень виявлення організаторських здібностей
0,20 - 0,55	1	Низький

0,56 - 0,65	2	Нижче середнього
0,66 - 0,70	3	Середній
0,71 - 0,80	4	Високий
0,81 - 1,00	5	Дуже високий

Діагностичний опитувальник для виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки (ДАП-П) // Федосенко Е.В. Психологическое сопровождение подростков: система работы, диагностика, тренинги. Монография/ Екатерина Владимировна Федосенко – СПб.: Речь, 2008. – 192 с. – С.158 – 166.

Опитувальник ДАП-П спрямований на виявлення осіб, схильних до різних видів девіації. Опитувальник складається із 3-х блоків: схильність до аддиктивної поведінки, схильність до делінквентної поведінки, схильність до суїциду. Сума показників за всіма блоками визначає інтегральну оцінку схильності до девіантної поведінки. Методика може бути використана у роботі із школярами 14 – 17 років.

Інструкція:

Вам будуть надані 46 питань, що стосуються певних ваших індивідуальних психологічних особливостей. На реєстраційному бланку наводиться 4 варіанти відповідей. Вам потрібно уважно прочитати питання і обрати найбільш близький вам варіант відповіді. На кожне питання може бути лише один варіант відповіді.

Відповіді оцінюються за такою шкалою:

0 – Ні, це зовсім не так,

1 – Скоріше, так,

2 – Вірно,

3 – Абсолютно вірно.

Перш ніж відповідати на питання, переконайтеся, що ви добре зрозуміли інструкцію.

Текст опитувальника «ДАП-П» для учнів загальноосвітніх закладів

№	Твердження	Бали
1	Люди, із якими я намагаюся бути у дружніх стосунках, дуже часто завдають мені болю	0 1 2 3
2	«За компанію» із товаришами я можу прийняти значну кількість алкоголю	0 1 2 3
3	Я вважаю, що у деяких ситуаціях життя може втратити цінність для людини	0 1 2 3
4	Я буваю занадто грубим (грубою) із оточуючими	0 1 2 3
5	Мої друзі розповідали, що в деяких ситуаціях вони переживали незвичні стани: бачили яскраві та цікаві видіння, чули дивні звуки тощо	0 1 2 3
6	Серед моїх друзів були такі, які вели такий образ життя, що мені доводилося приховувати свою дружбу від батьків	0 1 2 3
7	Мені здається, оточуючі пагано розуміють мене, не цінують і недолюблюють	0 1 2 3
8	Останнім часом я помічаю, що став (стала) багато палити. Це допомагає мені відволіктися від проблем і клопотів	0 1 2 3
9	Бувало, що вранці у мене тремтіли руки і голова просто «розколювалася»	0 1 2 3
10	Язавжди прагнув (прагнула) дружити із тими, хто старший мене за віком	0 1 2 3
11	Не можу змусити себе кинути палити, хоча знаю, що це шкідливо	0 1 2 3
12	У стані агресії я здатний (здатна) багато на що	0 1 2 3
13	Серед моїх близьких родичів (батько, мати, брати, сестри) були засудженими	0 1 2 3
14	Часто я відчував невагомність тіла, відчуження від реального світу, нереальність подій	0 1 2 3
15	На зростаюче покоління впливає так багато обставин, що зусилля батьків і педагогів із виховання є марними	0 1 2 3
16	Якщо хто-небудь винний у моїх неприємностях, я знайду спосіб відплатити йому тим же	0 1 2 3

17	Приятелі, з якими я дружу, не подобаються моїм батькам	0 1 2 3
18	Я вважаю, що можна виправдати людей, які обрали добровільну смерть.	0 1 2 3
19	Я звик (звикла) вважати, що «око за око, зуб за зуб»	0 1 2 3
20	Я завжди раз на тиждень випиваю	0 1 2 3
21	Якщо хто-небудь завдав мені шкоду, я відплачу йому тим же	0 1 2 3
22	Бувало, що я чув (чула) голоса у моїй голові, звучання власних думок	0 1 2 3
23	Смисл життя не завжди буває зрозумілим, іноді його можна втратити	0 1 2 3
24	У мене є друзі, які люблять дивитися «мультики» після прийняття різних речовин	0 1 2 3
25	У районі, де я проживаю, є молодіжні тусовки (групи), які активно ворогують між собою	0 1 2 3
26	Останнім часом, щоб не зірватися, я змушений (змушена) приймати заспокійливі засоби	0 1 2 3
27	Я намагався (намагалася) звільнитися від деяких згубних звичок	0 1 2 3
28	Я не засуджую людей, які здійснюють спроби піти із життя	0 1 2 3
29	Вживаючи алкоголь, я часто перевищую свою норму	0 1 2 3
30	Мої батьки і родичі висловлювали побоювання через мою пиятику	0 1 2 3
31	Останнім часом я часто переживав (переживала) стрес, тому приймав (приймала) заспокійливі засоби	0 1 2 3
32	Вибір добровільної смерті людиною у звичному житті, безумовно, може бути виправданий	0 1 2 3
33	У нас у школі був прийнятий «ритуал прописки» новеньких, і я активно брав (брала) у ньому участь	0 1 2 3
34	Останнім часом у мене пригнічений настрій, майбутнє здається мені безнадійним	0 1 2 3
35	У мене були неприємності під час навчання через вживання алкоголю	0 1 2 3
36	Мені неприємно згадувати і говорити про деякі випадки, які були пов'язані із вживанням алкоголю	0 1 2 3
37	Мої друзі вміють добре «розслабитися» і отримати задоволення	0 1 2 3

38	Можна погодитися з тим, що я не дуже схильний (схильна) виконувати деякі закони, вважаючи їх нерозумними	0 1 2 3
39	Серед моїх близьких друзів були такі, які часто тікали з дому, бродяжили тощо	0 1 2 3
40	Я вважаю, що мій батько зловживає (зловживав) алкоголем	0 1 2 3
41	Я люблю грати в азартні ігри. Вони дають можливість «спіймати свій шанс»	0 1 2 3
42	Я розумію людей, які не хочуть жити далі, якщо їх зраджують рідні і близькі	0 1 2 3
43	Я не засуджую друзів, які палять «травку»	0 1 2 3
44	Немає нічого паганого в тому, що люди намагаються пережити деякі незвичні стани	0 1 2 3
45	У нашій сім'ї були випадки добровільного уходу із життя (або спроби)	0 1 2 3
46	Із деякими своїми звичками я вже не зможу впоратися, навіть якщо дуже захочу	0 1 2 3

Обробка і інтерпретація результатів.

Ключ

Шкали	Номери відповідей
Схильність до аддиктивної поведінки	2, 5, 8, 9, 11, 14, 20, 22, 26, 27, 29, 30, 35, 36, 40, 41, 43, 44, 46
Схильність до делінквентної поведінки	4, 6, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 21, 24, 25, 33, 37, 38, 39
Суїцидальний ризик	1, 3, 7, 18, 23, 28, 32, 34, 42, 45

У подальшій обробці «сирі» значення за окремими шкалами складаються, визначається сумарний бал (схильність до девіантних форм поведінки), які потім переводяться у 10-бальну шкалу нормального розподілу (стени).

Стени до методики «ДАП-П»

Шкали	Низькі		Стени						Високі	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Схильність до аддиктивної поведінки	≥ 38	37-31	30-26	25 - 19	18-13	12-8	7-6	5-4	3-2	<1
Схильність до делінквентної поведінки	≥33	32-27	26-23	22-18	17-15	14-11	10-8	7-5	4-3	<2
Суїцидальний ризик	≥16	15-13	12-10	9-7	6-5	4	3	2	1	0
Інтегральна оцінка (Девіантна поведінка)	≥100	88-83	82-68	67-54	53-45	44-33	32-26	25-19	15-18	<14

Показники, що відповідають 1 – 2 стеном, свідчать про високу схильність до девіантної поведінки; показники, що відповідають 3 – 7 стеном, – про значну схильність; показники, що відповідають 9 – 10 стеном, – про низьку схильність (або її відсутність) до девіантної поведінки.

Індикатор копінг-стратегій (Д. Амірхан) // Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.: ил. (Серия «Мастера психологии»). – С. 554-555.

Методика адаптована в Психоневрологічному науково-дослідному інституті ім. В. М. Бехтерева.

Інструкція: Ми цікавимося, як люди долають проблеми, труднощі та неприємності в їх житті. На бланку представлено декілька можливих шляхів подолання проблем, неприємностей. Ознайомившись з твердженнями, Ви зможете визначити, які із запропонованих варіантів зазвичай Вами використовуються. Всі Ваші відповіді залишаться невідомі стороннім. Спробуйте пригадати про одну з серйозних проблем, з якою Ви зіткнулися за останній рік і яка змусила Вас неабияк хвилюватися. Опишіть цю проблему в кількох словах.

Тепер, читаючи наведені нижче твердження, виберіть один з трьох найбільш прийнятних варіантів відповіді для кожного твердження (повністю згоден, згоден або не згоден) і позначте їх у бланку.

Текст опитувальника

1. Дозволю собі поділитися переживаннями з другом.

2. Намагаюся зробити все так, щоб мати можливість найкращим чином вирішити проблему.
3. Здійснюю пошук усіх можливих рішень, перш ніж щось зробити.
4. Намагаюся відволіктися від проблеми.
5. Приймаю співчуття і розуміння когось.
6. Роблю все можливе, щоб не дати оточуючим можливість побачити, що мої справи кепські.
7. Обговорюю ситуацію з людьми, так як обговорення допомагає мені почувати себе краще.
8. Ставлю для себе низку цілей, що дозволяють поступово впоратися з ситуацією.
9. Дуже ретельно зважую можливості вибору.
10. Мрію, фантазую про кращі часи.
11. Намагаюся різними способами вирішити проблему, поки не знайду найбільш адекватний спосіб.
12. Довіряю свої страхи родичу або другу.
13. Більше часу, ніж зазвичай, проводжу один.
14. Розповідаю людям про ситуацію, оскільки тільки її обговорення допомагає мені дійти рішення.
15. Думаю про те, що потрібно зробити для того, щоб виправити становище.
16. Зосереджуюся повністю на вирішенні проблеми.
17. Обмірковую про себе план дій.
18. Дивлюся телевизор довше, ніж зазвичай.
19. Іду до кого-небудь (до друга або до спеціаліста), щоб він допоміг мені почуватися краще.
20. Проявляю впертість і борюся за те, що мені потрібно в цій ситуації.
21. Уникаю спілкування з людьми.
22. Переключаюся на хобі чи займаюся спортом, щоб уникнути проблеми.
23. Іду до друга, щоб він допоміг мені краще усвідомити проблему.
24. Іду до друга за порадою - як виправити ситуацію.
25. Приймаю співчуття, взаємне розуміння друзів, які мають таку ж проблему.

26. Сплю більше, ніж звичайно.
27. Фантазую про те, що все могло бути інакше.
28. Уявляю себе героєм книг або кінофільмів.
29. Намагаюся вирішити проблему
30. Хочу, щоб люди залишили мене одного.
31. Приймаю допомогу від друга або родича.
32. Шукаю заспокоєння у тих, хто знає мене краще.
33. Намагаюся ретельно планувати свої дії, а не діяти імпульсивно.

Реєстраційний бланк методики «Індикатор копінг-стратегій»

№ п/п	Повністю згоден	Згоден	Не згоден	№ п/п	Повністю згоден	Згоден	Не згоден	№ п/п	Повністю згоден	Згоден	Не згоден
1				12				23			
2				13				24			
3				14				25			
4				15				26			
5				16				27			
6				17				28			
7				18				29			
8				19				30			
9				20				31			
10				21				32			
11				22				33			

Обробка даних:

Ключ. За відповідь «повністю згоден» нараховується 3 бали, за відповідь «згоден» нараховується 2 бали, за відповідь «не згоден» нараховується 1 бал.

Шкала «розв'язання проблем» - відповіді по пунктах 2, 3, 8, 9, 11, 15, 16, 17, 20, 29, 33.

Шкала «пошук соціальної підтримки» - відповіді по пунктах 1, 5, 7, 12, 14, 19, 23, 24, 25, 31, 32.

Шкала «уникнення проблем» - відповіді по пунктах 4, 6, 10, 13, 18, 21, 22, 26, 27, 28, 30.

Інтерпретація

Розв'язання проблем: 11-16 балів - дуже низьке; 17 - 21 бал - низьке; 22 – 30 балів - середнє; 31 і вище - високе.

Пошук соціальної підтримки: нижче 13 балів - дуже низький; 14 - 18 балів - низький; 19 - 28 балів - середній; 29 і більше балів - високий.

Уникнення проблем: 11 - 15 балів - дуже низьке; 16 - 23 бали - низьке; 24 – 26 балів - середнє; 27 і більше балів - високе.

Спрямованість на отримання знань (Є.П.Ільїн та Н.А.Курдюкова).

Інструкція. Досліджуваним пропонується ряд тверджень-питань з парними відповідями. З двох відповідей необхідно вибрати одну і поряд з позицією питання написати букву (а чи б), яка відповідає обраній відповіді.

Текст опитувальника

1. Отримавши погану оцінку, ти, приходиш додому і:

- а) відразу сідаєш за уроки, повторюючи те, що погано відповів на уроці;
- б) сідаєш дивитися телевізор або грати на комп'ютері, думаючи, що урок з цього предмета буде лише через день.

2. Після отримання гарної оцінки ти:

- а) продовжуєш добросовісно готуватися до наступного уроку ;
- б) не готуєшся ретельно, оскільки знаєш, що все одно не спитають.

3. Чи буває так, що ти залишаєшся незадоволеним своєю відповіддю, а не оцінкою:

- а) так; б) ні.

4. Що для тебе навчання:

- а) пізнання нового; б) обтяжуюче заняття.

5. Чи залежать твої оцінки від ретельності підготовки до уроку:

- а) так; б) ні.

6. Чи аналізуєш ти після отримання низької оцінки, що ти зробив неправильно:

- а) так; б) ні.

7. Чи залежить твоє бажання готувати домашнє завдання від того, чи виставляють

за нього оцінки:

а) так; б) ні.

8. Чи легко ти звикаєш до навчання після канікул:

а) так; б) ні.

9. Чи жалкуєш ти, що не буває уроків з-за хвороби вчителя:

а) так, б) ні.

10. Коли ти, переходячи у інший клас, отримуєш нові підручники, тебе цікавить,

про що в них йде мова:

а) так; б) ні.

11. Що, по твоєму, краще – вчитися чи хворіти:

а) вчитися; б) хворіти.

12. Що для тебе важливіше – оцінки чи знання:

а) оцінки ; б) знання.

Обробка результатів.

За кожну відповідь у співставленні з ключем нараховується 1 бал. Ключ до опитувальника: про мотивацію отримання знань свідчать відповіді "а" на питання 1-6, 8-11 і відповіді "б" на питання 7 та 12.

Висновки: сума балів (від 0 до 12) свідчить про ступінь вираження пізнавальної мотивації, спрямованої на отримання знань.

Опитувальник професійної готовності//Психологічний супровід: збірник методичних матеріалів / Укл. : Замазій Ю.О., Марінушкіна О.Є., Нагорна І.А., Шубіна Г.В.; за ред. Л.Д.Покроєвої. – Харків: ХОНМІБО, 2005. – 88с. – (Профільна старша школа). – С.46-52.

Інструкція:

«Зараз вам будуть зачитані твердження. Прослухайте уважно і оцініть їх за трьома критеріями :

1. Наскільки добре ви вмієте робити те, про що йдеться у твердженні:

- Роблю, як правило, гарно – 2 бали;
- Роблю посередньо – 1 бал;
- Роблю погано (зовсім не вмію) – 0 балів.

2. Які відчуття виникають у вас, коли ви це робите :

- Позитивні (приємно, цікаво, легко) – 2 бали;

- Нейтральні (байдуже) – 1 бал;
- Негативні (неприємно, важко) – 0 балів.

3. Хотіли б ви, щоб описана у твердженні дія була включена у вашу майбутню професійну діяльність :

- Так – 2 бали;
- Байдуже – 1 бал;
- Ні – 0 балів.»

« Наскільки добре Ви вмієте? Які відчуття виникають? Хотіли б Ви цим займатися у майбутньому?»

1. Аналізувати зміст наукових, навчальних, художніх текстів, виділяти головне, робити узагальнення, висновки.
2. Ремонтувати механічні й електричні пристрої, використовувані у побуті (замок, кран, праска, світильник, велосипед, мотоцикл).
3. Протягом декількох років самостійно вирощувати які-небудь рослини, вчасно виконувати всі роботи, що забезпечують їхнє зростання і розвиток (полив, пересаджування, внесення добрив тощо).
4. Писати вірші, прозу, замітки, твори, оцінювані багатьма в художньому плані досить високо.
5. При спілкуванні з людьми стримувати зовнішній прояв роздратування, поганого настрою, бути терплячим і доброзичливим навіть з не дуже приємними людьми.
6. З великих текстів робити виписки, групувати їх за визначеною ознакою, складати конспекти.
7. Налагоджувати електронну апаратуру: приймач, магнітофон, телевізор, апаратуру для дискотек.
8. Збирати колекції рослин, вивчати їх різновиди.
9. Майструвати подарункові вироби з паперу, матерії, дерева, металу, рослин та ін. (панно, прикраси, сувеніри, буклети).
10. Пояснювати зміст навчального матеріалу, спосіб вирішення складної задачі та ін. легко зрозумілою мовою.
11. Іноземною мовою відповідати на питання і ставити їх, переказувати тексти, брати участь у діалозі.
12. За чітким зразком (рецепту, схеми, викрійки, плану) створювати вироби: кулінарні, швейні, моделі, деталі й ін.
13. Розбиратися в особливостях розвитку і в зовнішніх відмінних ознаках численних видів рослин.

14. Створювати закінчені твори образотворчого мистецтва: живопису, графіки, скульптури.
15. Постійно надавати реальну допомогу різним людям, що її потребують.
16. Працювати з текстами іноземною мовою: перекладати, переписувати, аналізувати, виправляти.
17. Складати і збирати схеми різних приладів і пристроїв, розбиратися в принципі їх дій.
18. Віддавати багато часу догляду і спостереженню за якими-небудь тваринами: годувати, лікувати, чистити, навчати.
19. Складати музику, пісні, що мають успіх в однолітків і дорослих.
20. Займатися з дітьми молодшого віку: грати, читати, навчати та ін.
21. Виконувати завдання з математики, в яких потрібно скласти логічний ланцюжок дій, використовуючи при цьому різні форми, закони, теореми.
22. З типових деталей, призначених для виготовлення (складання, пошиття та ін.) моделей виробів, створювати нові, придумані самостійно.
23. Спеціально спостерігати за життям тварин у природі, вивчати їх звички, характерні форми поведінки.
24. Перед багатьма глядачами грати ролі у спектаклях, декламувати вірші, прозу.
25. Швидко і правильно розпізнавати сутність малознайомої людини, тобто розуміти причини її вчинку, бачити «щире обличчя, часто приховане за зовнішнім поведженням.
26. Виконувати кількісні розрахунки, підрахунки даних (за формулами і без них), виводити на основі цього визначені наслідки, встановлювати закономірності.
27. Виконувати завдання (по геометрії, кресленню та ін), у яких потрібно подумки представляти розташування предметів чи їхніх елементів у просторі.
28. Розбиратися в породах і видах домашніх і диких тварин, комах, птахів, риб, їх характерних зовнішніх ознаках і звичках.
29. Виступати з виконанням музичних творів (п'єс, пісень, танцювальних номерів).
30. Впливати на різних людей: переконувати їх діяти так, а не інакше, мирити, виховувати, захоплювати своїми інтересами.
31. Працювати з інформацією, представленою у вигляді умовних знаків, символів; складати і читати карти, схеми, креслення, графіки.
32. Знаходити більш раціональний (простий, короткий) спосіб вирішення задачі: логічної, технічної, конструкторської та ін.

33. Вивчати будову «живої тканини» і світ мікроорганізмів за допомогою мікроскопа та інших аналогічних пристроїв.
34. Придумувати й створювати нові оригінальні моделі одягу, зачісок, прикрас, деталей інтер'єру приміщень, кулінарні страви.
35. Організовувати колективні вечори, походи та інші заходи.
36. Запам'ятовувати правила, закони, теореми, умовні позначення, формули.
37. Вирішувати завдання з хімії, розбиратися у хімічних процесвах.
38. При догляданні за тваринами чи рослинами витримувати виконання ручної фізичної роботи, пов'язаної із обробкою ґрунту, прибиранням відходів життєдіяльності тварин тощо.
39. Рецензувати, уцінювати (усно чи письмово) роботу художників, письменників, режисерів, драматургів та інших фахівців творчих професій.
40. Керувати роботою інших людей: давати їм завдання, домагатися їхнього виконання.
41. Перевіряти правильність і логічність написаного тексту, обчислень, виправляти помилки.
42. Розбиратися у фізичних процесах і закономірностях, розв'язувати задачі з фізики.
43. Поповнювати свої знання з різних розділів біології за допомогою спеціальної наукової літератури, лекцій, доповідей.
44. Швидше і частіше за інших помічати у звичайному незвичайне, дивне.
45. Для виконання роботи вступати у контакти із незнайомими чи малознайомими людьми.
46. Ретельно виконувати «паперову роботу»: писати, креслити, обчислювати, перевіряти тощо.
47. Працювати, вирішувати які-небудь завдання за допомогою персонального комп'ютера.
48. Тривалий час проводити практичні дослідження, спрямовані на вивчення тваринного чи рослинного світу.
49. Наполегливо і терпляче обробляти, переробляти та ін., домагаючись досконалості у створюваному продукті.
50. Робити усні повідомлення, доповіді для багатьох слухачів (говорити без папірця).

Обробка результатів

В основу покладено класифікацію професій, запропоновану Є.А.Клімовим.

Бланк відповідей одночасно служить і ключем для обробки результатів:

1-й стовпчик – професії типу «людина – знакова система» (головний предмет праці – умовні знаки, цифри, коди, мови);

2-й стовпчик – «людина - техніка» (головний предмет праці – машини, механізми, технічні процеси, енергія);

3-й стовпчик – «людина - природа» (головний предмет праці – тварини, рослини, біологічні процеси);

4-й стовпчик – «людина – художній образ»(головний предмет праці – художні образи, їх частини, елементи, властивості);

5-й стовпчик – «людина - людина» (головний предмет праці – людина, групи людей, колектив).

Бланк методики «Опитувальник професійної готовності»

1.Наскільки добре Ви вмієте робити те, про що йдеться у твердженні:	2.Які відчуття виникали у Вас при виконанні цих дій:	3.Хотіли б Ви, щоб описана дія була включена до Вашої майбутньої професії:
- роблю, як правило, добре – 2 бали;	- позитивні (приємно, цікаво, легко) – 2 бали	- так – 2 бали;
- роблю посередньо – 1 бал	-нейтральні (байдуже) – 1 бал	- байдуже – 1 бал;
- роблю погано (зовсім не вмію) – 0 балів	- негативні (неприємно, важкі) – 0 балів	- ні – 0 балів

1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1			2			3			4			5		
6			7			8			9			10		
11			12			13			14			15		

16			17			18			19			20		
21			22			23			24			25		
26			27			28			29			30		
31			32			33			34			35		
36			37			38			39			40		
41			42			43			44			45		
46			47			48			49			50		

Мотивація навчання у вищому навчальному закладі (Т.І.Ільїна) // Дарвиш О.Б. Возрастная психология. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003.- 264с. – С.175-178.

Інструкція:

Уважно прочитайте дані твердження. Якщо ви погоджуєтесь з ними позначте знаком «+», якщо ж ні – знаком «-».

Текст опитувальника:

1. Найкраща атмосфера на занятті – атмосфера вільних висловлювань.
2. Зазвичай я працюю із великим напруженням.
3. У мене рідко буває головний біль після пережитих хвилювань і неприємностей.
4. Я самостійно вивчаю ряз предметів, що,на мою думку, є необхідними для моєї майбутньої професії.
5. Яке із властивих вам якостей ви цінуєте найбільше? Напишіть відповідь поруч.
6. Я вважаю, що життя потрібно присвятити обраній професії.

7. Я відчуваю задоволення від аналізу на занятті складних проблем.
8. Я не бачу сенса від більшості робіт, що ми виконуємо у ВНЗ.
9. Велеке задоволення я отримую від розповіді моїх знайомих про мою майбутню професію.
10. Я вельми посередній студент, ніколи не буду достатньо хорошим, а тому не бачу смислу докладати зусилля, щоб стати кращим.
11. Я вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту.
12. Я переконаний, у правильності обраної професії.
13. Яких притаманних вам властивостей ви б хотіли позбутися? Напишіть відповідь поряд.
14. У зручних випадках я використовую на іспитах підручні матеріали (конспекти, шпаргалки, записи, формули).
15. Найкращий час життя – роки студентства.
16. У мене надзвичайно неспокійний і переривчастий сон.
17. Я вважаю, що для повного оволодіння професією всі навчальні дисципліни потрібно вивчати однаково глибоко.
18. За інших обставин я вступив би до іншого ВНЗ.
19. Я зазвичай спочатку вирішую більш легкі задачі, а більш складні залишаю на потім.
20. Для мене було складно при виборі професії зупинитися на одній з них.
21. Я можу спокійно спати після будь-яких неприємностей.
22. Я переконаний, що моя професія надасть мені моральне задоволення і матеріальний статок у житті.
23. Мені здається, що мої друзі здатні вчитися краще, ніж я.
24. Для мене дуже важливо мати диплом про вищу освіту.
25. Через деякі практичні міркування для мене це найбільш зручний ВНЗ.
26. У мене достатньо сили волі, щоб вчитися без нагадування адміністрації.
27. Життя для мене майже завжди пов'язане із надзвичайним напруженням.
28. Іспити потрібно складати, витрачаючи найменше зусиль.
29. Існує немало ВНЗ, в яких я міг би вчитися з не меншим інтересом.
30. Яка із притаманних вам властивостей більше за все заважає вам навчатися? Відповідь запишіть поруч.
31. У мене багато захоплень, проте всі мої захоплення певним чином пов'язані із моєю майбутньою професією.

- 32.Тривога щодо іспиту або роботи, яка не виконана у відведений термін, часто заважає мені спати.
- 33.Висока зарплата після закінчення внз для мене не головне.
- 34.Мені потрібно бути у доброму настрої, щоб підтримати спільне рішення групи.
- 35.Я змушений був вступити до внз, щоб зайняти бажане місце у суспільстві, уникнути служби у війську.
- 36.Я вчу матеріал, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
- 37.Мої батьки хороші професіонали, і я хочу бути них схожим.
- 38.Для підвищення по службі мені потрібно мати вищу освіту.
- 39.Яка із ваших властивостей допомагає вам навчатися? Напишіть відповідь поруч.
- 40.Мені дуже важко примусити себе вивчати як слід дисципліни, що прямо не стосуються моєї майбутньої спеціальності.
- 41.Мене дуже тривожать можливі невдачі.
- 42.Краще за все я навчаюсь, коли мене періодично стимулюють.
- 43.Мій вибір даного внз остаточний.
- 44.Мої друзі мають вищу освіту, і я не хочу відстати від них.
- 45.Щоб переконати у чомусь групу, мені доводиться самому працювати дуже інтенсивно.
- 46.У мене зазвичай рівний і хороший настрій.
- 47.Мене приваблюють зручність, чистота, легкість майбутньої професії.
- 48.До всупу до внз я давно цікавився цією професією, багато читав про неї.
- 49.Професія, яку я отримую, найважливіша і перспективна.
- 50.Мої знання про цю професію були достатніми для впевненого вибору даного внз.

Обробка результатів.

Ключ для опитувальника.

Шкала «набуття знань» (пізнавальні інтереси, прагнення до отримання нових знань, допитливість):

- за згоду («+») із твердженням 4 – нараховується 3,6 бали,
17 – 3,6 бали,
26 - 2,4 бали.
- за незгоду («-») із твердженням 28 – 1,2 бали,

42 – 1,8 балів.

Максимум – 12,6 балів.

Шкала «оволодіння професією» (прагнення оволодіти професійними знаннями і сформувані професійно важливі якості):

- за згоду («+») із твердженням 9 – нараховується 1 бал,

31 – 2 бали,

33 – 2 бали,

43 – 3 бали,

48 – 1 бал,

49 - 1 бал.

Максимум – 10 балів.

Шкала «отримання диплому» (прагнення отримати диплом при формальному засвоєнні знань, орієнтованість на обхідні шляхи при складанні іспитів та заліків):

- за згоду («+») із твердженням 24 – нараховується 2,5 бали,

35 – 1,5 бали,

38 - 1,5 бали,

44 - 1 бал.

- за незгоду («-») із твердженням 11 – 3,5 бали.

Максимум – 10 балів.

Твердження 5,13,30,39 є нейтральними до цілей опитувальника і до обробки не включаються.

Висновки

Домінування мотивів за першими двома шкалами свідчить про адекватність вибору студентом професії і задоволеність нею.

Короткий словник базових термінів

Автономна мова – мова “для себе”, характеризується невизначеністю і багатовизначеністю слова; значення слова змінюється від ситуації до ситуації, об’єднуючи різнорідні предмети шляхом нестійких та мінливих зв’язків. А.м. є перехідним етапом до оволодіння мовою дорослих.

Авторитет – засноване на довір’ї ставлення до особистості, що залежить від її високих моральних якостей (чесності, справедливості, доброзичливості тощо).

Адекватний стиль спілкування – стиль спілкування з людьми, який дозволяє легко і швидко досягати поставленої мети, мати потрібний вплив на людей і зберігати з ними добрі стосунки.

Акселерація – прискорений розвиток організму, більш рання статева зрілість.

Акцентуйовані риси характеру – риси характеру людини, які надміру розвинені, явно переважають над іншими і значно частіше, ніж інші риси характеру, проявляються в її діях і вчинках.

Архетип – гіпотетичний структурний елемент несвідомого, який містить визначні духовні надбання попередніх поколінь.

Біологічний вік – відповідність стану організму людини в певний момент життя.

Верифікація - перевірка істинності, встановлення вірогідності наукових даних експериментальним або теоретико-аналітичним шляхом.

Відчуження підлітка від батьків – виникнення психологічного бар’єру між батьками і підлітком. Проявляється в тому, що підліток менше спілкується з батьками, менше розповідає про своє життя, про те, що його хвилює.

Вік – категорія, яка служить для позначення часових характеристик індивідуального розвитку людини.

Вік хронологічний – виражає тривалість існування людини з моменту її народження.

Вікова психологія – галузь психології, яка вивчає чинники, механізми, умови та закономірності етапів психічного розвитку; становлення і розвитку особистості у зв’язку з віком – протягом онтогенезу людини від народження до старості.

Вікові особливості волі – особливості волі людини, що проявляються в різні періоди її життя, наприклад, в дитинстві, в юності, у зрілі роки.

Вікові особливості характеру – особливості прояву рис характеру людини в різні вікові періоди її життя.

Віра – впевненість у істинності чогось такого, що з раціонально-мисленнєвих позицій вважається непереконалим, сумнівним. Віра є ціннісно-орієнтаційним ставленням, настановою людини, сповнення її інтересом, зацікавленістю. Емоційне ядро релігійної віри зароджується з осмислення та усвідомлення людиною своєї ситуації на землі, що й скеровує її емоційні переживання до Бога.

Внутрішня мова – особливий вид мовної діяльності; мова про себе, беззвучна мова. Характеризується максимальною згорнутістю, фрагментарністю.

Воля – здатність людини, яка виявляється у само детермінації і саморегуляції нею своєї діяльності та психічних процесів, свідома цілеспрямованість людини на виконання тих чи інших дій, що полягають у подоланні внутрішніх та зовнішніх труднощів.

Воля до життя – інтуїтивна диспозиція, яка живиться емоційними переживаннями, духовними цінностями, не потребує строгого раціонального обґрунтування. Волею до життя людина досягає найвищі екзистенційно-смыслові сутності, які інтелект не спроможний збагнути. У волі до життя екзистенційним знанням про світ стає емоційно-диспозиційне переживання світу. Стрижнем її є прагнення берегти, шанувати і вдосконалювати життя.

Генезис – поняття, яке відображає як момент виникнення, так і закономірний процес розвитку будь-якого явища.

Генеративність – в теорії Е.Еріксона основне завдання розвитку дорослих, яке вони виконують шляхом професійної діяльності, художньої творчості чи виховання дітей.

Генотип – сукупність генів, успадкованих людиною, що визначають її вроджені особливості.

Геронтопсихологія – наука, що вивчає процеси та явища, пов'язані зі старінням організму, а також психологічні аспекти старості.

Девіантна поведінка – система вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятним в суспільстві правовим чи моральним нормам.

Деменція – дефектність пізнання, прогресуюча амнезія і зміна особистості, які часто пов'язуються з похилим віком і можуть викликатися багатьма причинами.

Деменція при хворобі Альцгеймера – це постійно прогресуюче і незворотне захворювання, що починається з розладів вмінь і навичок, а також легких змін особистості, перш за все в афективній сфері. Когнітивні порушення, що постійно посилюються, призводять до дезорієнтації в часі і просторі, нерозумінні того, що відбувається. З часом особистість змінюється все сильніше (втрачаються спонуки, виникає пасивність, зникає інтерес, втрачається самостійність). Тривалість захворювання від семи до дев'яти років.

Деменція судинна – зумовлена ураженням ділянок мозку, проявляється у порушеннях пам'яті, здатності формулювати судження, абстрактно мислити, здатності приймати рішення, а також розлади особистості.

Депресивні розлади – проявляються у змінах настрою, обмеженні повноти життя та активності, що супроводжується порушенням когнітивних функцій, недостатньою самостійністю.

Депресія – стан психологічної пригніченості людини, який характеризується зниженням її активності, загального життєвого тону і переважанням негативних емоцій.

Дитинство – термін, який позначає початкові періоди онтогенезу – від народження до початку підліткового віку. За прийнятою періодизацією,

дитинство охоплює: період немовляти (до 1 року); раннє дитинство (1-3 роки); дошкільний період (3-6-7 років); молодших шкільний вік (6-7 до 10-11 років).

Доброчинність – позбавлені зла вчинки, поведінка, яка приносить іншим добро.

Дозрівання – процес розвитку, який полягає в попередньо запрограмованих змінах росту відповідно до генетичного плану.

Духовна цінність – цінне, важливе, значуще для людини, соціальної групи в духовній сфері (морально-духовні принципи, художньо-естетичні позиції, політичні ідеї, патріотичні переживання, релігійні вірування).

Духовний потенціал людини – рівень сприйняття, переживання та осмислення особистістю автентичної внутрішньої природи людини та реальних духовних цінностей (Любов, Віра, Надія, Мудрість, Добро та ін.), що поєднуються з великим внутрішнім спонуканням до їх самовідданої реалізації у своїй життєдіяльності та постійне збагачення духовного досвіду, а також передача цього досвіду іншим людям, найвищою формою якого є заповіт для прийдешніх поколінь.

Душа – у релігійній інтерпретації – особлива нематеріальна сутність, що є джерелом свідомості, мислення, вищих почуттів, моральних переживань, вольових зусиль. Душа належить трансцендентному, дається людині Богом.

Життєвий тонус – загальний фізичний і психологічний стан людини, який визначає її настрій і активність.

Життєві невдачі – неприємні події в житті людини, які вона сама чи оточуючі її люди розглядають як невдачі і з приводу яких вона важко переживає.

Зона потенційного інтелектуального розвитку – найближча перспектива інтелектуального розвитку людини, що розкривається при наданні їй мінімальної допомоги в розвитку інтелекту з боку інших.

Зрілість (дорослість) – стан, до якого приходять організм у кінці періоду розвитку. Найтриваліший період онтогенезу, для якого характерна тенденція до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей особистості. Хронологічні межі періоду зрілості визначаються закінченням юності і початком періоду старіння.

Ідеал – найбажаніший взірець, предмет мрій, найвища мета, що визначає спосіб мислення й діяльності людини чи соціальної групи.

Імпульсивність – схильність діяти під впливом раптового неусвідомленого спонукання.

Індивідуалізм - прагнення до вираження своєї індивідуальності; особистості; переважання у поведінці індивіда особистих інтересів над усіма іншими. Здебільшого індивідуалізм пов'язаний з ініціативністю, самостійністю, наполегливістю, уміння володіти і керувати собою, особистою незалежністю, шануванням свободи кожної людини. Як риса національного характеру, означає здатність і прагнення більшості представників нації перебирати на себе відповідальність за результати своєї діяльності, за все, що діється навколо, за життя суспільства.

Інтегральний – нерозривно пов'язаний, цільний, єдиний.

Інтерес – вид мотиву, емоційний прояв пізнавальної потреби людини.

Інтроверсія – спрямованість особистості на себе, на власні відчуття, переживання, почуття, думки.

Інтуїція – знання, що виникає без усвідомлення шляхів та умов його здобуття (суб'єкт одержує його як результат безпосереднього вбачання); здатність без розмірковувань, мисленневих зусиль розв'язувати проблему, знаходити відповіді на питання.

Інфантилізм – затримка в розвитку, яка проявляється в збереженні в дорослої людини фізичних чи психічних рис, властивих дитячому віку.

Інфантильність – особистісна незрілість, дитячість; дитячі особливості у психіці дорослої людини.

Когнітивний розвиток – ріст і вдосконалення різних аспектів інтелектуальних здібностей людини.

Когнітивні процеси – пізнавальні процеси людини, які включають її відчуття, сприймання, увагу, уяву, пам'ять, мислення, мову.

Комплекс поживлення – позитивна емоційно-рухова реакція немовляти на появу дорослого, особливо на голос матері, її обличчя, дотики. Виражається у рухах руками і ніжками та тихими вокалізаціями.

Космічна свідомість – почуття єдності з абсолютним, надприродним, Богом, що є стрижнем містичної внутрішньої радості.

Кристалізований інтелект – широка сфера інтелекту, яка включає вміння формулювати судження, аналізувати проблеми і робити висновки на основі нагромадження знань і досвіду. Ця форма інтелекту похідна від отриманої освіти і взаємодії з культурним оточенням прогресує протягом всього життя людини.

Критичні періоди – перехідні періоди від одного етапу розвитку до іншого, пов'язані зі зміною стадії і виявляють внутрішню необхідність цієї зміни (критичними вважають етапи 1, 3, 7, 13 років).

Культура – спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах духовної і матеріальної праці, у знаннях і духовних цінностях; усе те, що відрізняє людську життєдіяльність від біологічних форм життя.

Маніпуляція – рухи руки, пов'язані з виконанням певного завдання.

Мислення – узагальнене, цілеспрямоване та опосередковане відображення в свідомості людини предметів і явищ дійсності.

Мотив – спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням певної потреби; усвідомлений предмет потреби, оволодіння яким може задовольнити її; усвідомлювана причина, що лежить в основі вчинків, дій суб'єкта.

Мотиваційна готовність дитини до навчання – наявність у дитини, яка йде до школи, системи мотивів, які забезпечують високий інтерес до навчання в школі.

Мудрість – експертна система знань, зорієнтована на практичну сторону життя, що дозволяє зважено розмірковувати і давати корисні поради з життєво важливих питань, включаючи питання про сенс життя і стан справ конкретної людини. Мудрість є кульмінаційним пунктом в розвитку людського інтелекту.

Над-Я (Супер-Его) – один із компонентів структури особистості в теорії З.Фрейда, що постає як система засвоєних нею суспільних регулятивних принципів і норм (моральних, традиційних, правових). Механізмом утворення Над-Я є ідентифікація (ототожнення) самосвідомості дитини, що формується, з Над-Я батьків, вихователів. Над-Я виконує функцію самоспостереження та самоконтролю щодо відповідності власної поведінки, вчинків, помислів соціальним нормам.

Наслідкування – свідоме і неусвідомлюване відтворення, повторення особистістю стилю життя, суджень, уподобань, манер.

Національна самосвідомість – усвідомлення себе як представника нації, її невід'ємної частини, ідентифікація, ототожнення свого „Я” з національними цінностями.

Неадекватна соціальна поведінка підлітків – така поведінка підлітка, яка порушує прийняті соціальні норми, наприклад, грубість, безвідповідальність та ін.

Негативізм (в дитячій психології) – необґрунтований опір дитини впливам оточуючих людей.

Несвідоме – сукупність психічних процесів, актів і станів суб'єкта, яких він не усвідомлює, не знає про їх мотиви і зміст.

Новоутворення віку – поява характерних тільки для даного віку якісних особливостей (психічних та соціальних змін в житті дитини, які визначають її свідомість і діяльність, ставлення до оточення, увесь хід розвитку на даному етапі).

Онтогенез – індивідуальний розвиток організму від стадії зачаття до закінчення індивідуального життя.

Онтологія – вчення про буття; розділ філософії, який вивчає фундаментальні принципи буття, найзагальніші сутності та категорії існуючого.

Особистість – це вища духовна і соціально-психологічна інстанція людини, що детермінована соціальними і матеріальними умовами, до яких вона (особистість) не просто пристосовується, а виділяє себе з оточення (володіючи самосвідомістю, самістю, Я як своїм психологічним центром, що виконує функцію об'єднуючої і організуючої сили внутрішнього світу), самоспричиняє свою внутрішню та зовнішню активність (ставить цілі, спрямовує, планує, потенціює, спонукає), самовизначає (рефлексує, володіє, прогнозує, оцінює духовно-моральними цінностями, що здійснюють функцію орієнтації у світі та в своєму житті), самовиражає свою неповторну індивідуальність (здібності, інтереси, характер, темперамент тощо), розвиває себе у процесі цілісної життєдіяльності (взаємодії з іншими людьми, включаючись як суб'єкт у різні види діяльності, пізнаючи світ і саму себе, виходячи за межі свого Я до Вищого, духовного Я – самотрансцендентуючи), переживає своє існування (екзистенцію) в просторі та часі.

Особистість як ідеальна цілість – це засіб і результат набуття людиною своєї суті, що переважно спрямована в майбутнє.

Пам'ять – запам'ятовування, збереження, що супроводжується забуванням, і подальше відтворення людиною її досвіду.

Переконання – система усвідомлених потреб особистості, що спонукають її чинити відповідно до стійких поглядів, принципів, світогляду.

Переоцінка професійної кар'єри всередині життя – період самоаналізу, пов'язаного з професійним вибором і просування вперед, який часто зустрічається всередині життя та іноді призводить до того, що дорослі люди змінюють напрям своєї кар'єри.

Плинний інтелект – широка сфера інтелекту, яка охоплює здібності, що використовуються для навчання чомусь новому, включаючи такі, як процеси запам'ятовування, індуктивне судження і швидке сприймання просторових відношень. Вважається, що ця форма інтелекту досягає піку розвитку в юності.

Потреба – стан людини, породжений необхідністю для неї якогось об'єкта, на здобуття якого, оволодіння яким вона спрямовує свою активність, діяльність. Такий об'єкт є предметом потреби. Оскільки людина – істота біологічна, суспільна і духовна, вона має біологічні (природні), психологічні, суспільні (соціальні) і духовні потреби, задоволення яких забезпечує її життєдіяльність як цілісної особистості.

Пренатальний розвиток – внутрішньоутробний етап розвитку дитини до народження.

Провідна (головна) діяльність – діяльність, яка призводить до якісних змін у соціально-психічному розвитку особистості.

Професійний цикл – послідовність періодів чи етапів в житті працівника, що включає знайомство зі світом професій і професійний вибір, отримання освіти і професійної підготовки, початок самостійної роботи та нагромадження досвіду, просування по службі і періоди подальшої професіоналізації.

Психічно здорова особистість – духовна, зріла, самоактуалізована і самореалізована особистість, що повноцінно живе (любить, творить добро, домагається конструктивних результатів).

Психологічний вік – міра адаптації людини до вимог життя.

Пубертатний період – період статевого дозрівання підлітка.

Раціоналізація – виправдовування суб'єктом (насамперед для самого себе) позиції, дій групи, соціуму, авторитарної сили, від яких він залежить і з чим боїться не погодитись, що не усвідомлюється ним самим і зумовлене цим страхом, а не автентичними реакціями та судженнями.

Референтна група – спільність людей, в яких людина формує свої погляди, ідеали, переконання, установки, з думкою яких вона рахується, чия оцінка є для неї значущою.

Рефлексія – пізнання суб'єктом своїх психічних станів і процесів, розмірковування над тим, що відбувається у власній свідомості, у її житті.

Рівень домагань особистості – характеристика особистості, яка визначається тим, які цілі (складні чи легкі) обирає особистість серед значущих для неї об'єктів та видів діяльності.

Розвиток – зміни, які з часом відбуваються в будові тіла, психіці (свідомості, самосвідомості, спонукальній та емоційно-вольовій сферах, інтелекті) і поведінці людини в результаті біологічних процесів в організмі і впливів оточуючого середовища.

Самовдосконалення – починається підлітковому віці, коли настає пора формування “ідеального Я” – усвідомленого особистого ідеалу, співставлення з яким викликає незадоволення собою і прагнення себе змінити.

Самовиховання – свідомо діяльність, спрямована на повнішу реалізацію себе як особистості.

Самоосмислення – осмислення власного життя – особлива активність, спрямована не просто на усвідомлення своїх провідних мотивів, але й на координацію всієї особистості загалом.

Самосвідомість – це здатність особистості безпосередньо (та опосередковано) самовідображати себе ніби очима стороннього спостерігача, сприймати себе збоку, рефлексувати з приводу своєї духовно-моральної суті як стрижня особистості (особистісні ідеали, вірування, цінність суб’єктивного образу світу, цінності, мотиви власного життя, потреби, життєві цілі, інтереси, мрії, вподобання тощо), своїх можливостей (інтелект, задатки, здібності, нахили, знання, вміння, навички, звички, здоров’я, фізичних сил та привабливості тощо), життєвого шляху (вибори, події, суперечності, успіхи та невдачі тощо) та ролі в системі людських стосунків (внучки чи внука, дочки чи сина, матері чи батька, працівника на роботі, бабусі чи дідуся, подружки чи друга, громадянина, людини на Землі та ін.).

Світогляд – система поглядів на об’єктивний світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до оточуючої її дійсності і до самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, ціннісні орієнтації.

Сензитивний період – період оптимальних можливостей для найбільш ефективного розвитку якоїсь сторони психіки (пам’яті, мислення), а також для навчання і виховання.

Сенс життя – основна мета в житті людини; те, заради чого вона живе і досягнути чого прагне у своєму житті.

Сенсорика – сукупність елементів чуттєвого пізнання – відчуттів, сприймань, уявлень.

Сенсорна ізоляція – інформаційна нестача, яка призводить до серйозних функціональних порушень організму.

Сімейний цикл – послідовність передбачуваних подій чи періодів, які починаються з покидання батьківської сім’ї і включають в себе такі характерні події, як одруження, народження першої дитини та ін.

Совість (сумління) – морально-регулятивний процес внутрішнього, автентичного визначення добра і зла, усвідомлення і почуття моральної відповідальності особистості за свою поведінку і життя загалом. Регулятивними механізмами совісті є муки совісті – негативно забарвлені емоційні переживання як самопокарання суб’єкта за скоєне зло, за недоброчинність і „чиста совість” (тиха внутрішня радість) – комфортний, вдоволено-спокійний стан душі як винагорода за добродійну поведінку.

Соматичні розлади – порушення у функціонуванні організму людини похилого віку, що зумовлені негативними переживаннями з приводу свого старіння, втрати супруга, виходу на пенсію, і проявляється в порушеннях адаптації.

Соціальна ситуація розвитку – неповторне поєднання соціальних, духовних, психологічних та педагогічних умов і системи конкретних стосунків, що зумовлюють розвиток особистості.

Соціальний вік – міра відповідності становища людини в соціумі існуючим в даній країні нормам.

Спадковість – здатність живих організмів до передачі своїх ознак і властивостей від батьків до потомства.

Стан запаморочення свідомості – стан, зумовлений, перш за все, недостатнім забезпечення мозку киснем, а також є результатом важкого психічного розладу.

Старіння – біологічні зміни в організмі, які відбуваються після проходження точки оптимальної зрілості.

Сублімація – стратегія поведінки дорослої людини, за якої завдаючи тривогу енергія та неприйнятні імпульси спрямовуються на соціально прийнятні цілі.

Тривожні розлади виникають у людей похилого віку, які знаходяться в ізоляції.

Увага – спрямованість і зосередженість психічної діяльності на предметах і явищах оточуючої дійсності.

Уява – створення нових образів на основі попереднього досвіду.

Філогенез – історичні зміни психіки, які відбувались в ході її біологічної еволюції під впливом умов життя.

“Я” - глибинна суть людини, її самість, справжність, аутентичність, що дозволяє відрізнити себе від інших людей, відчувати, переживати, усвідомлювати реальність свого існування (діяння). “Я” як активне начало об’єднує всі життєві вияви особистості, дозволяє їй розглядати себе одночасно як із середини, спостерігати, усвідомлювати, видозмінювати себе, регулювати свою життєдіяльність та виходити за межі свого Я, щоб збагнути свою глибинну суть, свої цінності, з’єднати своє минуле, теперішнє і майбутнє в одному моменті.

Я-ідеальне – уявлення суб’єкта про те, яким він має стати, бути в майбутньому.

Я-концепція – це організований, послідовний, концептуальний конструкт (гештальт), який складається із сприйняття властивостей Я, взаємин Я з іншими людьми та різними аспектами життя, а також із цінностей, пов’язаних з цими уявленнями.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. - 624с.
2. Берн Р. Развитие Я-концепции и воспитание. -М., 1986. - 421с.
3. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе. // Вопросы психологии, 1978, № 4. –С.23-32.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. // О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. — К.: Просвіта, 2003.
5. Возрастная и педагогическая психология // под ред. М.В.Мухиной.- М.: Просвещение, 1984.
6. Возрастная и педагогическая психология. // Под ред. М. В. Гамезо. -М., 1984. -С. 47–63.
7. Возрастная и педагогическая психология. // Под ред. А.В.Петровского. - М., 1979. Гл.2. - С.21–36.
8. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. — М.: Педагогика, 1986.
9. Заброцький М. М. Вікова психологія. — К.: МАУП, 1998.
10. Кон И. С. Психология старшеклассника. — М., 1985.
11. Кон И.С. Психология старшеклассника. -М. 1989.
12. Кон И.С. Психология юношеской дружбы. -М. 1973.
13. Костюк Г. С. Вікова психологія.- К., 1978.
14. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. -К., 1989. С. 70–194.
15. Практикум по возрастной и педагогической психологии. - М.: Просвещение, 1987.
16. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. - Київ,2005.
17. Крайг Г. Психология развития. — СПб.: Питер, 2000.
18. Немов Р. С. Психология. — М.: Владос, 1996. — Кн. 2.
19. Обучение и развитие // под ред. Л. В. Занкова. — М., 1975.
20. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. — М., 2001.
21. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. — СПб.: Питер, 2000.
22. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности. — М., 1994.- 27с.
23. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / /под ред. А. В. Толстых. — М., 1996.
24. Якунин В. А. Педагогическое общение. — М., 1998.- 234с.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Тема 1. Вікова психологія як практична галузь знань.....	4
Тема 2. Історія становлення вікової психології.....	6
Тема 3. Особливості психологічного обстеження осіб різного віку.....	10
Тема 4. Онтогенез психіки людини: основні поняття.....	13
Тема 5. Вікова періодизація психічного розвитку людини.....	16
Тема 6. Психофізіологічний розвиток дитини у пренатальному періоді та в періоді новонародженого.....	18
Тема 7. Психологія немовляти.....	20
Тема 8. Психологія раннього дитинства.....	22
Тема 9. Розвиток пізнавальних процесів і діяльності в дошкільному віці.....	30
Тема 10. Психологічні особливості розвитку молодшого школяра.....	24
Тема 11. Психологія підлітків (10–15 років).....	27
Тема 12. Психологія старшокласника (ранньої юності).....	31
Тема 13. Психологія ранньої дорослості (21–40 років).....	33
Тема 14. Психологія середньої дорослості (40–60 років).....	35

Тема 15. Психологія пізньої дорослості (понад 60 років).....	37		
Теми курсу.....	40	рефератів	3
Програма вивчення дітей, які вступають до першого класу загальноосвітньої школи.....	41		
Індивідуальні завдання.....	74		
Короткий термінів.....	82	словник базових	
Список рекомендованої літератури.....	94		

Навчально-методичне видання

Гошовський Ярослав Олександрович

Вікова психологія

Друкується в авторській редакції